

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

MEVLANA VE DOSTOYEVSKİ'DE
VAROLUŞÇU EĞİLİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mehmet TÜRKAN

HAZIRLAYAN
İnan AKKAYA

MALATYA-2026

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANA BİLİM DALI

MEVLANA VE DOSTOYEVSKİ'DE VAROLUŞÇU
EĞİLİMLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İnan AKKAYA

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet TÜRKAN

MALATYA

2026

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Mehmet TÜRKAN danışmanlığında Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “MEVLANA VE DOSTOYEVSKİ’DE VAROLUŞÇU EĞİLİMLER” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün eserlerin hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

İnan AKKAYA

MALATYA-2026

ÖN SÖZ

Varoluşçu felsefe perspektifinden bakıldığında, her canlı gibi insan da içine bırakıldığı dünyada varlığını sürdürme çabası içerisinde; bu süreçte değerler ve insan doğası tamamlanmış bir yapı sunmaz, aksine sürekli bir akış ve özgürleşme çabasıyla şekillenir. Sokrates'ten Kierkegaard ve Sartre'a kadar pek çok düşünürün odağında yer alan bu varoluş sorunsalı, eldeki çalışmada Mevlâna ve Dostoyevski ekseninde ele alınmaktadır. Yaşamları savaş, göç ve afet gibi trajik olayların gölgesinde geçen bu iki önemli isim, hayatı anlamlandırma ve anlatma mücadelesini eserlerine yansıtmışlardır. Literatürde her iki isim üzerine müstakil çalışmalar bulunsa da her ikisini varoluşçuluk bağlamında bir araya getiren kapsamlı bir analiz eksikliği görülmektedir; bu tez, söz konusu boşluğu doldurarak her iki düşünürü ortak bir felsefi zeminde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında, düşünürlerin temel eserleri ve haklarında kaleme alınmış ikincil kaynaklar titizlikle incelenerek varoluşçu felsefe bağlamında karşılaştırmalı bir analiz sunulmuştur. Özellikle *Mesnevi* ve *Karamazov Kardeşler* adlı yapıtlar üzerinden derinleştirilen bu araştırmada, Mevlâna'nın Doğu, Dostoyevski'nin ise bir ölçüde Batı düşünce geleneği içerisinde varoluş meselelerine yaklaştığı saptanmıştır. Yaklaşık iki yıl süren bu titiz çalışma neticesinde, her iki figürün düşünsel dünyalarındaki kesişim noktaları ve özgün farklılıklar ortaya konularak sentez bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Her bilimsel çalışmada olduğu gibi bu tez de kolektif bir çaba, destek ve katkıların ürünü olmuştur. Bu yüzden bana destek sunan ve katkı yapanlara teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Bu süreçte bana olan destekleri ve inançlarıyla yol yürüttüğüm kıymetli ailemeteşekkür ederim. Çalışma sürecini beraber yürüttüğümüz, rehberliğiyle yolumu aydınlatan danışmanım Doç. Dr. Mehmet TÜRKAN'a, konu seçimimde yol gösterip bu uzun yolculukta, bana özveriyle yardımcı olan kıymetli hocam Prof. Dr. Sayın Mehmet Önal'a ve Fen-Edebiyat Fakültesi 3. Kat görevlisi Sayın Fırat IŞIK'a minnet ve şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	i
ÖN SÖZ.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: VAROLUŞÇU FELSFE	7
1.1. Varoluşçu Felsefeye Genel Bakış	7
1.2. Varoluş Felsefesi, Din ve Tanrı	11
1.3. Varoluş Felsefesi, Psikanaliz ve Hümanizm.....	16
1.4. Varoluşçuluğun Felsefi ve Siyasi Kaynakları.....	17
1.5. Varoluşçuluk, Sanat ve Edebiyat	21
1.6. 19. Yüzyılın Varoluşçu Filozofları Kimlerdir?.....	27
1.7. 20. Yüzyılın Varoluşçu Filozofları Kimlerdir?.....	33
1.8. Varoluşçuluğu G. Lukacs İle Eleştirmek	45
2. BÖLÜM: MEVLANA'DA VAROLUŞÇU EĞİLİMLER	48
2.1. Mevlana'da Hayat, Hasret ve Arınma Yolu	48
2.2. Mevlana'nın Yaşamında Varoluşçu Unsurlar.....	51
2.3. Mevlana'nın Eserlerindeki Varoluş Felsefesi	56
2.4. Mesnevi'deki Varoluşçu Düşünceler	65
2.5. Mevlana'nın İlahi Aşkıyla Gelen Varoluş	69
2.6. Mevlana'nın Varoluşçuluğunda Allah, İnsan ve Birey	73
3. BÖLÜM: DOSTOYEVSKİ'DE VAROLUŞÇU EĞİLİMLER	79

3.1. Dostoyevski'nin Yaşamında Varoluş Sorunsalı	79
3.2. Dostoyevski'nin Eserlerindeki Varoluşçuluk Felsefesi	83
3.3. <i>Karamazov Kardeşler'</i> de Varoluşçuluk	87
3.4. Dostoyevski'nin Aşk, Tanrı ve Ölüm Yolundaki Varoluşsal Tavrı	94
3.5. Dostoyevski'nin Varoluş Felsefesinde Yalnız İnsan ve Birey	98
4. BÖLÜM: MEVLANA VE DOSTOYEVSKİ'DEKİ BAZI BENZERLİK VE FARKLAR.....	105
4.1. Mevlana – Dostoyevski İlişkisinde Mevlana'nın Ayrıcalığı	105
4.2. Doğuştan Bilgi ve Aşkın Gücü	106
4.3. <i>Mesnevi</i> ile <i>Karamazov Kardeşler'</i> den Örnekler ve Karşılaştırmalar	111
4.4. Mevlana ve Dostoyevski (Tarihsel Kaynaklar Açısından)	115
4.5. Mevlana ile Dostoyevski: Ortak Yanlar ve Farklar	119
SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	125

ÖZET

Varoluş probleminin izi Antik felsefeye kadar sürülebilse de kavramın bir felsefe anlayışının merkezine yerleşmeye başlaması 19. Yüzyılda Nietzsche ve Kierkegaard ile başlar. 20. Yüzyıla gelindiğinde ise Kierkegaard ve Dostoyevski, çağın başat felsefi anlayışına dönüşen varoluşçu felsefedeki iki temel eğilime; teist ve ateist varoluşçuluğa ruh veren iki filozof olarak karşımıza çıkarlar. Dostoyevski her ne kadar 19. Yüzyılın edebi anlayışına damga vursa da eserlerinde varoluşçu felsefeye ilham kaynağı olan pek çok düşüncüyü de serimler. Öte yandan 13. yüzyılda yaşamış olan Mevlana mistik bir düşünür olarak anılmakla birlikte varlık, insan ve Tanrı üzerine ortaya koyduğu düşüncelerinde yoğun bir şekilde varoluşçu eğilimler gözlemek mümkündür.

Varoluşçu düşüncelerini mukayeseli bir tarzda ele aldığımız Mevlana'nın Doğu dünyasına, Dostoyevski'nin ise Batı dünyasına ve değerlerine karşılık geldiğini ileri sürmek mümkündür. Bu yüzden çalışma boyunca iki dünya görüşü arasındaki gerilime de işaret etmek yararlı olacaktır. Her iki düşünürün varoluşçu eğilimlerini karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığımız tezimizde öncelikle varoluşçu felsefenin temel kavram çatıları ele alınacak ve daha sonra bu kavramların ışığında Mevlana ve Dostoyevski'deki varoluşçu eğilimlere yoğunlaşılacaktır. Son olarak her iki filozofun düşüncelerinin bir mukayesesi yapılacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın Birinci bölümde öncelikle varoluşçu felsefenin kavramsal çerçevesini çizmek için Kierkegaard'dan Sartre'a dek pek çok varoluşçu filozofun görüşleri, detaylar da verilerek sergilenecektir. Bu serimlemede Teist ve ateist varoluşçular birlikte ele alınırken farklara da işaret etmek gerekli görülmektedir. Tezin ikinci bölümünde Mevlana'nın varoluşçuluğa temel teşkil ettiği düşünülen fikirlerini açığa çıkarmak hedeflenmiştir. Mevlana için izlenen bu yöntem, üçüncü bölümde Dostoyevski için de gözetilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise kendi kültürümüzden olan Mevlana ile Dostoyevski mukayeseli olarak ele alınacaktır. Her iki düşünürün, varoluş felsefesi açıklanırken sanat, şiir ve edebiyatın yarattığı olanaklar da işaret edilecektir.

Varoluşçu felsefe, kendine has kavramları olan bir felsefedir. Bu düşünce bireyin, hiçbir engele takılmadan kendini var etmesini savunur. Varoluş ve öz gibi kavramlar başta gelir. Bu yüzden hareket noktamız, Sartre'ın "varoluş özden önce gelir" sözü olacaktır. Bu dünyaya bırakılan insan, kendi özünü kendisi gerçekleştirecektir. Mevlana

ve Dostoyevski'nin de böylesi bir dünya görüşüyle ilişkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla her iki düşünürün, varoluşu gerçekleştirirken birey, yaşam, aşk, yalnızlık, ölüm, özgürlük ve Tanrı gibi kavramlardan yararlandıklarını görüyoruz. Tez boyunca bu kavramların izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Varoluşçu felsefe, Sartre, Mevlana, Dostoyevski, sıkıntı, yabancılık, öz, deneycilik, din, inanç, iman, ilahi aşk...

ABSTRACT

Even though we can track the problem of existence until ancient philosophy the starting point of it becoming a philosophical understanding was in 19th century with Nietzsche and Kierkegaard. By the 20th century Dostoyevski and Kierkegaard are the dominant names in philosophy. They are the ones who gave soul to the two basic tendency in existentialism and those are theism and atheism. Even though Dostoyevski makes a mark at 19th centuries literal understanding he also explains a lot of ideas which are the inspirations of existentialist philosophy. On the other hand Mevlana who lived in 13th century is remembered as a mystic philosopher. In his thoughts about humans and God you can clearly see existentialist tendencies.

When we compare existentialist ideas we can see that Mevlana represents the East and Dostoyevski represents the West. So in this thesis that's also a point we will be pointing out. In our thesis which we compare those two philosophers existentialist tendencies first we will discuss the basic concepts of the existentialist philosophy then in the light of those we will focus on the thoughts of Mevlana and Dostoyevski. Lastly we will compare both philosophers' thoughts. And to explain that in the first part from Kierkegaard to Sartre a lot of philosophers' thoughts will be mentioned in a detailed way. In this summary while discussing theist and atheist existentialists together it's also important to point out the differences. In the second chapter of the thesis, Mevlana's ideas which are thought to be the fundamental to existentialism are explored. The same method is followed in the third chapter dedicated to Dostoyevsky. The last chapter is a comparative study of Dostoyevsky and Mevlana who is a prominent figure of our culture. Existentialist philosophy of both philosophers are explained together with the potentials of art, poetry and literature.

Existentialism is a philosophy having some distinctive notions. This thought advocates that individuals must shape themselves by existing without hindered by anything else. Primary concepts are existence and essence. Therefore our starting point is Sartrean claim of "existence precedes essence". Man thrown into the world realizes his own essence. It can be argued that thoughts of Mevlana and Dostoyevsky is related to such world view. So that both philosophers use concepts like individual, life, love,

loneliness, death, freedom and god, while realizing existence. These concepts will be traced throughout the thesis.

Key Words: Existentialism, Sartre, Mevlana, Dostoyevki, angst, alienation, essence, experimentalism, religion, belief, faith, divine love...

GİRİŞ

Varoluşçu felsefe geçen yüzyılda Dünya savaşları, Nazizm ve faşizm koşullarında kendisine kültürel bir iklim bulmuştu. Umutsuzluk had safhada idi. Şu anda da buna benzer bir durumun var olduğu söylenebilir. Dünyanın bir çok yerinde savaşlar yaşanıyor. Savaşlar yanında ölümlere, dramlar ve intiharlara da tanıklık ediyoruz. Demokrasi, yerel hukuk veya evrensel adalet sistemleri de insanın varoluş sorununa, yanıt olabilmiş değil. Tezimizi, varoluş felsefesi üzerinden yapmamızın aktüel bedenlerini de bu noktada aramak gerekiyor. Konuya aktüel açıdan yönelirken ona köken temsil eden filozoflara da başvurulacağı ortaya çıkmış oluyor.

Varoluşçuluğa köken temsil eden filozoflar içinde Schopenhauer başta gelir. Kötümserlik felsefesi ile dikkati çeken Schopenhauer'a göre bu dünya "kör irade"nin görünüş halidir. Acı ve keder doludur. Akıl, bilim, mal, mülk bu acıyı gidermeye yetmez. İnsan kendini arındırmaya bakmalıdır. Doğru inançları, Budizm çıkar yol olabilir. Schopenhauer sanata da dikkat çeker. Sanat geçici de olsa insanın acılarını dindirir, onu kederden uzaklaştırır. Kötümserlik ve sanata ilgiden dolayı varoluşçuluğa kaynak teşkil ettiği düşünülebilir. Sanat ve edebiyat üzerinden Mevlana ve Dostoyevski'ye temas etmek tezin merkezi bir sorunsalıdır.

Schopenhauer'dan kısmen söz edilecek olsa da Nietzsche'nin varoluş ile ilişkisine dair daha fazla açıklama yapmak gerekecektir. Şimdilik şu kadarını söyleyelim ki Nietzsche, varoluşun temelini atan filozoflardan biri. Kadına eleştirel bakar:

"Kadın ile erkeğin sevide eşit hak sahibi olduğunu hiçbir zaman kabul etmeyeceğim. Böyle bir hak eşitliği yok. Çünkü kadın ile erkeğin başka başka sevi anlayışları var... Bir kadın gibi seven erkek köle olur; oysa kadın gibi seven kadın daha yetkin bir kadın olur...Kadın mülk edinilmek, sahiplenilmek ister; sahip olma kavramında emişmiş, tutulmuş olmayı ister. Sonuçta o, alan birini ister, kendini vermeyen, kendini sunmayan birini ister."¹

Diğer varoluşçular gibi Nietzsche de akılcı, Sokratesçi geleneğe karşı trajik geleneği savunur. Düşünceyi ve bilimi değil duyguları ve yorumu tercih eder. Şu iki cümle de Nietzsche'nin *Şen Bilim* adlı eserinden: "*düşünceler duygularımızın*

¹ Nietzsche F., *Şen Bilim*, Afa Kitabevi, S. 241, Çev: L. Özşar, Bursa, 2003.

gölgeleridir; daha karanlık, daha boş, daha yalın." Devam eder: "doğada yasalar olduğunu söylemekten kaçınalım. Orada yalnızca zorunluluklar var; ne yasayı buyuran ne buyruğa uyan ne de çiğneyen var."² Nietzsche'nin tavrı eleştireldir. Kitap adları son derece çarpıcıdır. *Ahlakın Soykütüğü*'nde ahlaki eleştirir filozof.³ *Putların Alacakaranlığı*'nda, felsefenin çekiçle yapıldığını söyler ve her türden putu eleştirir.⁴ *Şen Bilim*'de ise bilim eleştirisi yaptığını görüyoruz.⁵

Tezde önemli bir bölümü Heidegger ve Sartre oluşturacak olsa da Husserl yanında Jaspers, Marcell gibi isimlere de yer vermek zorunlu olacaktır. Heidegger'in *dasein* kavramını temellendirmesi ve Sartre'ın varoluşçu felsefeyi kavramlaştırması ve daha da önemlisi sahiplenmesi son derece önemlidir. Bu yüzden de tezin birinci bölümünde bu konuya nispeten geniş bir yer verilecektir.

Varoluşçulukta Özgün Kavramların Önemi

Her felsefe gibi varoluş felsefesi de kendisine özgü bir kavramlar seti ile vardır. "Dasein" deyince Heidegger akla gelir. Sartre'da "özgür insan", Camus'da "başkaldıran insan" olur, Nietzsche'de "üst insan"... Varoluşçu felsefi, kavram dünyası bakımından zengin olduğu kadar filozof ve düşünürler bakımından da zengindir. Bu nedenle tezde K. Jaspers, Mary Ponty, G. Marcel, A. Camus gibi filozofları da incelemek gerekecektir. Marcel'in *Varlık ve Nesnellik*, Camus'un *Yabancılaşma* adlı eserleri de anılması gereken kitaplardır.

Dasein, "oradaki insan" anlamına gelirken kendini belli eden bir nesne de *dasein* olabiliyor. Fakat bunlarda kendinelik bilinci bulunmuyor. Bu bilinç yalnızca varlık konumunu aşp varolan konumuna yükselmiş olan *dasein* konumundaki insan için geçerlidir. Bunun da iki boyutu var. İnsanın fiziksel ve biyolojik olarak değişmesi, kendi elinde olmadığı için bu özelliği egzistansiyal adını alır. Kendi elinde olan potansiyelleri ise onun egzistansiyel boyutunu teşkil eder. Okula gider, itiraz eder, asker olur, meslek seçer, bekar yaşar, çocuk yapar veya yapmaz. Heidegger için zaman ise bu oluşum

² Nietzsche F., *Şen Bilim*, Afa Kitabevi, S. 110, Çev: L. Özşar, Bursa, 2003.

³ Nietzsche F. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, Gündoğan Yayınları, S. 16, Çev: A. İnam, Ankara, 2000.

⁴ Nietzsche F., *Ecce Homo*, Say Yayınları, S. 127, Çev: C. Alkor, İstanbul, 1983.

⁵ Nietzsche F., *Şen Bilim*, Afa Kitabevi, S. 50 ve Devam eden sayfalar, Çev: L. Özşar, Bursa, 2003.

sürecinde geçen süredir. Bunun varlık gibi zamanın yaratıcısı olan *dasein* durumundaki insandır.⁶ Anlam, içerik, öz insanda immanent oluyor. Heidegger, ünlü eseri olan *Varlık ve Zaman*'da şöyle yazar: “*Dasein kendini kendi varlığı içinde anlayarak varlıkla ilişkilenen bir varolandır. Varoluş kavramının formel gösterimi budur. Dasein varolmaktadır. Öte yandan Dasein hep ben kendim olan varolandır.*”⁷

Varoluş felsefesi üzerine okumalar gösteriyor ki konu pek çok bakımdan katmanlıdır. Yalından çok kompleks bir yapıdadır. Böylesi bir felsefeye yönelen her okuma kendisini, aynı zamanda sanat ve edebiyat dünyasında bulacaktır. Bu reel durumun tez boyunca görünürde olacağını söylemek yanlış olmaz. Tez boyunca demek gerekir çünkü zaten çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümünde doğrudan sanat ve edebi kimlikleriyle tanınan iki ünlü düşünür konu edilmektedir: Mevlana, Dostoyevski.

Sanat ve edebiyat dışında dikkat çekilen ikinci nokta olarak da filozof, düşünür ve sanatçıların yaşamlarındaki dramatik boyut olacaktır. Erken yaşta kaybedilen anneler, babalar, kardeşler ve cinayetlere kurban giden aile yakınlarının, varoluş filozoflarının üzerindeki etkileri söz konusudur. Bu çerçevede varoluş düşünürlerinin kişisel yaşamlarına temas etmek kaçınılmaz olacaktır. Misal, Kierkegaard'ı düşünelim. Filozofun annesi ölür. Sonra baba eve hizmete gelen kadınla evlilik dışı ilişki yaşar. Çocuklar doğar. Kierkegaard, babasını asla affetmez. Sonra ahlaki duruşu değişir. Sonraki yıllarda varoluş filozoflarına uygun düşercesine babayı affeder.

Varoluşçu felsefe bütün 20. yüzyılı etkilediği gibi 1968 hareketini de etkilemiştir. Toplum yerine birey olunca, kişiye her türden davranma özgürlüğü verilir. Cinselliğin en özgür koşullarda savunulması gerektiği düşünülmüştür. Sartre açısından 1968 hareketi bile bir cinsellik başkaldırısı gibi algılandı. Eşcinseller de bu süreçte ve bu felsefi bakış açısından özgürlük olarak algılandı.

Varoluş felsefesi ve Türkiye denilince J. Paul Sartre'ın *Varoluşçuluk bir Hümanizmdir* adlı eseri akla gelir.⁸ Asım Bezirci çevirmiştir. Herkes onu okumuş, kitap

⁶ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 618, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

⁷ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 93, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

⁸ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

onlarca baskı yapmıştır. Aydın ve sanatçılar buna yöneldi. Demir Özlü gibi sol yazarlar bile varoluşçu felsefeye özendi.

Varoluşçu felsefe kendisini sıklıkla sanat ve özellikle edebiyatta gösterdiği için tezin birinci bölümünde konuya genişçe yer verme planlanmaktadır. Varoluş felsefesi bağlamında çeşitli akımlar da ortaya çıkmıştır. Varoluşçu feminizm, varoluşçu edebiyat, varoluşçu eleştiri, varoluşçu psikanaliz vs.

Varoluşçuluğun arkasında iki kadın düşünürün de olduğunu bilmek gerekir. Hannah Arent, Simone de Beauvoir. Arent değilse de Beauvoir'dan hem tezimize temas eden fikirlerinden hem de Sartre ile olan özel ve düşünsel ilişkilerinden dolayı söz etmek gerekiyor.

Varoluşçu felsefeler, deneyci ve akılcı felsefeleri, varoluşun önünde bir engel olarak görmüşlerdir. Bu durum, tezde çeşitli açıklamalar verilerek gösterilecektir. Varoluşçu filozoflar, demokrasi, sosyalizm gibi ideleri de önemsemez. Bunlar geleneksel değerlerin, Hıristiyanlığın, İslam'ın, eski yönetimlerin, modern biçiminden başka bir şey değildir. Dolayısıyla tezde bu yönlü açıklamalara da yer verilecektir.

Mevlana ve Dostoyevski

Shakespeare olmak ya da olmamak demişti. Varoluşçu felsefe varolmak ya da varolmamak diyor. Anadolu kültüründe bir varmış bir yokmuş oluyor. Oluşa ve nihilizme işaret eder. Buradan hareketle tezin Doğulu aktörlerine de dokunmuş oluyoruz: Mevlana ve Dostoyevski.

Tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerinde Mevlana ile Dostoyevski hem düşünsel ve felsefi hem de edebi kimlikleriyle konu edilecektir. Birisi Doğu'dan diğeri Batı kültüründen iki şahsiyetin varoluş felsefesi bakımından karşılaştırılması hedeflenmektedir. Aralarındaki fark ve benzerliklerin neler olduğunu ortaya koymak uygun görünüyor.

Her iki düşün ve sanat kişinin ürettikleri eserlerin çokluğundan dolayı belirli bir alanla sınırlanmak gerekiyor. Dolayısıyla her iki entelektüel şahsiyete dair genel bilgilendirmeler söz konusu olmakla beraber birer eserle bu karşılaştırmayı yapmak en doğru yol olarak görünmektedir. İkisinin de tanınan, kabul gören, olgunluk dönemi

eserleri olarak düşünölen kitaplarında karar kılınmıştır. Mevlana için *Mesnevi*, Dostoyevski içinse *Karamaz Kardeşler*'le birlikte tezin sınırları çizilmiş olacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde Mevlana ve Dostoyevski daha çok eserlerinin içerikleri açısından ve özellikle de *Mesnevi* ve *Karamazov Kardeşler* bağlamında karşılaştırılacaktır. Dolayısıyla düşünürlerin kişisel yaşamlarına, varoluş felsefesi bakımından projeksiyon tutmak da kaçınılmaz görünüyor. Bu boyut gerçekten vazgeçilmez görünüyor. Unutmayalım ki 700 yıl boyunca bölge ve dünya kültürünü etkilemiş bir Doğulu düşünürden söz ediliyor. Keza Dostoyevski deyince de genel planda Batılı bir sanat ve edebiyat adamından söz edilse de ikinci ve üçüncü bölümlerde de gösterileceği gibi bazı açılardan Doğulu özellikler de taşıyan dünya edebiyatındaki bir dev konu edilmektedir.

Mevlana mevzu olduğunda onu ortaya çıkaran maddi ve kültürel koşullardan söz etmek gerekecektir. Yaşadığı çağa etkisini ve sonraki çağlara yansıma biçimini de anmak gerekiyor. Dolayısıyla onun yaşamında büyük bir entelektüel yer işgal etmiş olan Şems-i Tebrizi adından da kısaca da olsa söz edilecektir. Mevlana'nın, sonraki çağlara etkisi de önemlidir. Etki deyince Mevlevilik ekolünü kastediyoruz ki, bunun günümüze dek etkiler bırakmış bir dini ve ilmi tarikat olduğu bilinmektedir. Şems-i Tebrizi ve Mevlevilik faktörünün varoluş felsefesine tekabül eden boyutlarıyla sınırlı kalınacağını da hatırlatmak gerekir.

Mevlana'da Özün Görünüşe Çıkması

Mevlana deyince felsefe tarihi açısından Doğu kültürüne vurgu yapmak anlamına gelir. Ondaki varoluşçu unsur ve temaları açıklayan çalışmalar içinde Mustafa Çevik'in *Mevlana'da Aşk ve Varoluş* adlı eseri de bulunmaktadır. Bir çok açıdan tezimize paralellik gösterdiğini belirtmekte fayda var. Birinci bölüm sonunda ve bilhassa Dördüncü bölümde eserdeki Mevlana'yı ayrıca konu etmek kendi kültürümüzü yakından tanımak ve Dostoyevski ile kıyaslanmayı anlaşılır kılmak bakımından işlevsel olacaktır. Yine de şimdilik kısaca Mevlana'yı öz ve görünüş bağlamında birkaç cümleyle anımsatmak tezin gidişatını akıcı anlamlı kılabilir.

Mevlana için insanın değişmez bir özü yoktur. Bu felsefe bütün varoluşçu filozoflar için de geçerlidir. Platon çağından beri varlığın arkasında bir öz aranmıştır. Her şey özün görünüşe çıkmasıdır. Yani düşünce ve kavram esastır. Mevlana'ya göre nasıl ki

yollar, binalar, köprüler, evler bir mühendislik düşüncesinin sonucu olarak varsa doğa, deniz, güneş ve gökyüzü de bir ilahi düşüncenin sonucu olarak vardır. Bunlardan farklı olarak insanın özü sabit değildir. İyi, kötü tüm olanaklar içinden seçim yapması söz konusudur. Mevlana için sıradan insanlar bunları bilmiyor, düşünmüyor olsa da hakikat burada açıklandığı gibidir.⁹

Öze, cevhere vurgu varsa da Mevlana'ya göre öz ile araz arasında bir döngüsellik de vardır. Gördüğümüz arazlar düşünceden doğmuştur. Bir bina araz olarak görünmeden evvel bir mühendisin zihninde düşünce olarak vardır. Aynı arazlar, düşünceyi harekete geçirmek için işlev görürler. Mevlana için elbette ki var olan her şey Tanrı'nın düşündüğü içindir. Böylesi bir kavrayış bilim ve felsefenin imkanlarıyla değil temelde kalp gözüyle görebilir. Buna göre düşünce dünyası, Tanrı tarafından olsa bile sabit değildir. Varoluşçu felsefeye uygun olarak hareketli, değişken ve kişiye göredir. Öz, önceden programlanmış olamaz. Eğer öyle olsaydı insan seçim yapamazdı. Bu biçim ve içeriğiyle Mevlana, laik ve dindar bütün varoluş filozofları gibi pasif ve kadercı bir eğilim içinde değildir. Onun gönlündeki insan, sürekli oluş içindedir.¹⁰

Dostoyevski'nin kişisel yaşamı da Mevlana'nınki gibi, tabiri maruz görün, fırtınalı olmuştur. Bu yönüyle de varoluş felsefesi için “zengin” bir kalite arz etmektedir. Dostoyevski'nin babasının öldürülmesi, kendisinin dram yüklü yaşamı, hapishane ve kumar tecrübesi Dostoyevski'yi birhayli düşürmüştür. Düşünür bu düşüşten kurtulmak, kendi özünü bulmak ve/veya yaratmak için sanat ve edebiyat uğraşının içinde bir ömür tüketmiştir. Sanat ve edebiyat vurgusu tezimizin temel mantığı bakımından son derece önemlidir. Çünkü ünlü varoluşçular, filozof olmaları yanında sanat ve edebiyat insanı olarak da ün yapmışlardır.

⁹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 76, 77, İstanbul, 2014.

¹⁰ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 79, İstanbul, 2014.

1.BÖLÜM: VAROLUŞÇU FELSFE

1.1. Varoluşçu Felsefeye Genel Bakış

Modern dönemde Kierkegaard ile başlatılan varoluşçu felsefenin kökleri, felsefe tarihinin ilk yıllarına dek uzanır. Bu felsefe anlayışı Nietzsche ve hermeneotikçi gelenekten beslenir. Bilhassa Husserl fenomenolojisini temel alır. Heidegger adı, kritik filozoflardan birisidir. Onu bir ülkeye, bir topluma, bir filozofa mal etmek zordur. Bu tezde gösterileceği gibi zengin bir kültürel iklim söz konusudur. Alman felsefesi yanında Fransız felsefesinde de karşılık bulur. Konu ettiğimiz felsefeyi, varoluşçu felsefe veya varoluş felsefesi ya da kısaca varoluşçuluk terimleriyle karşılayabiliriz.

Peki varoluşçuluk nedir? Varoluşçuluk "Şimdiye değin, çeşitli karşılıklar verilmiş bir sorudur bu. Sözgelisi, Weil'e göre varoluşçuluk bir bunalım, Mounier ye göre umutsuzluk, Hamelin'e göre bunaltı, Banfi'ye göre kötümserlik, Wahl'a göre başkaldırı, Marcel'e göre özgürlük, Lukacs'a göre idealizm (düşüncülük), Benda'ya göre usdışıcılık (irrationalisme), Foulquié'ye göre saçmalık felsefesidir."¹¹

Varoluşçu felsefenin köklerini Antik Yunan felsefesinde ararken "varlık vardır, yokluk yoktur" diyen Parmenides'i anmak gerekir. Bunun karşısında ise "varlık yoktur" biçimindeki inkarcı görüşüyle Gorgias yer alıyor. Hereklaitos'un diyalektikçi düşüncesi belki de iki eğilimi uzlaştırıyor. Varlık vardır ama "değişim" esastır. Ona göre her şey oluş halindedir. Oluş idesi varoluş felsefeleri için temel bir çıkış noktası olarak görülüyor. Oluş, yalnız varlığı değil hiçliği de içermiş oluyor. Nihayet Doğu dünyasının bulduğu sıfır da sayı dünyasına dahildir. Sartre, *Varlık ve Hiçlik* adlı eserinde, bu kavrama hiçliğin diyalektiğini araştırdığı kısımda özel bir önem verdiğini belli eder. Dolayısıyla varolan ile var olmayan arasındaki diyalektiği işaret eden şu açıklamasını buraya alıntılamak zorunlu görülüyor:

“Özellikle, varlığın, ona musallat olan varlık-olmayanla münasebetlerini saptamak fena olmaz. Nitekim, varlığın karşısındaki insan davranışları ile insanın Hiçlik karşısındaki davranışları arasında, gerçekten de belli bir paralellik saptadık; ve hemen ardından, varlık ile varlık-olmayanı, ışık ve gölgenin oldukları tarzda, gerçeğin iki

¹¹ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 7, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

tamamlayıcı bileşeni gibi düşünmenin çekimine kapıldık: bu durumda, kesinlikle eşzamanlı olan iki nosyon söz konusu olacaktır ve bunlar varolanların üretilmesinde o şekilde birleşeceklerdir ki ayrı ayrı ele alınmaları beyhude olacaktır. Salt varlık ile salt varlık-olmayan iki soyutlama olacaktır ve ancak sentezleri somut gerçekliklerinde temellenecektir.”¹²

Varoluşçu felsefede negatif olanın, pozitif bir rol oynaması gibi bir durum vardır. Her çağ gibi bilhassa 20. yüzyıl, acı, korku, üzüntü, ölüm, suç, umutsuzluk, iç sıkıntısı vs. açısından kötü bir çağdır.¹³

Ancak sıkıntılı koşullar içine doğan insan kendini aşmak, özünü oluşturmak ister. Tuzu kuru, bu olumsuz koşullara rağmen kendini sahte bir huzur içinde bulan, kendini olayların ve dünyanın akışına bırakan kişi Heidegger'deki terimle söylenirse *das man*'dır. Bu noktada varoluş felsefesi, Spinoza'nın belirlenmiş insanı olarak görülen varlığın aşılması anlamına gelir.¹⁴

Varoluşçuluk dediğimiz felsefi akım, düşünme yöntemi, dünya karşısında tavır ya da dünya görüşü olarak ele alınabileceği gibi varoluşçu felsefe, varoluş felsefesi hatta egzistans felsefesi olarak da ifade edilebiliyor.¹⁵ Biraz daha kapsamlı açıklama içeren kitaplarda ise şöyle söyleniyor:

"Varoluşçuluk, varoluş teriminden türetilerek yapılmıştır. "Varoluş" [Ing. existence; Fr. existence, Alm. existenz dasein; Lat. existere ya da existentia; es. Türkçe vücûd, mevcûdiyyet]; en genel anlamda "varolma durumu": somut olarak olma ya da bulunuş; bir gerçekliği olma ya da gerçekleşmiş olarak varolma; gizilgüç olarak değil de etkin olarak bir varlığa sahip olma; varlığın doğasını kuran "öz"ün karşıtı olarak bir şeyin ne olduğu ya da nasıl olduğu olgusu değil de o şeyin varolduğu olgusudur."¹⁶

¹² Sartre J. P., *Varlık ve Hiçlik*, İthaki Yayınları, S. 60, Çev: T. Ilgaz, G. Ç. Eksen, İstanbul, 2011.

¹³ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 56, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

¹⁴ Spinoza, *Etika*'da imparatorluk içinde imparator olunmaz demişti. Oysa varoluş felsefesi, bunun mümkün olduğunu, böyle olması gerektiğini ileri sürüyor.

¹⁵ Gürsoy K., *Varoluş ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, S. 70, Ankara, 2008.

¹⁶ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 248, Bursa, 2019.

Varoluşçu felsefenin kendini belirgin, tanınır ve meşru hale getirdiği dönem II. Dünya Savaşı ve sonrası yıllardır. Her felsefe gibi varoluşçuluk da kendi çağının çocuğu ve yansıması olarak vardır. Koşullara bir tepki olarak doğduğu düşünülür. Koşulların özellikleri sıralanacak olursa listenin kabarık olduğu da anlaşılmış olacaktır. Öncelikle peş peşe yaşanan dünya savaşlarının getirdiği yıkım, insanlığı mutsuz kılmaya yetmiştir. Demek ki çokça itaat edilen bilim ve aydınlanma hareketleri insana hiç de huzur ve güven getirmemiştir. Savaşlar yetmezmiş gibi Nazizm, sosyalizm ve faşizm gibi sözümona kurtuluş ideolojileri de insanlığı kuşatmıştır.

Bu ideolojiler de bilim ve aydınlanma ideolojisi gibi evrensel, kesin doğrucu, özgürlükçü bir diskura sahip olmuşlardır. Oysa somut dünyada, canlı insan halen kendi olamıyor, kendi varoluşunu inşa edemiyor, birey olamıyor. Kendi başına nelerin geleceğini korku ve kaygı içinde bekliyor. Kierkegaard da buna dikkat çeker. *Korku ve Titreme*'de İbrahim peygamberin etik ile iman arasındaki şüpheli, çıkmaz durumunu izleriz. Tanrı tarafından denenen İbrahim'in imtihanı vardır.¹⁷ Çağın insanı, yalnız, kimsesiz, kötümser ve mutsuz! İşte bu mutsuz, kimliksiz, kişiliksiz insanı ayağa kaldırıp ona özün verilmesini savunan felsefe olarak varoluşçuluk gündeme geliyor. Varoluşçu felsefeye göre kendisine sorulmadan bu dünyaya bırakılan (dünyaya fırlatılmış) insan, kendi özünü, varoluşunu ancak kendisi kurabilir. Ona toplumun değer yargılarından bir hayır gelmez! Her koyun kendi bacağından asılır. Güç kişinin kendisindedir.

Varoluş felsefesi, Antikçağ'dan beri varlığı bilmek için nesneler dünyasına yönelen anlayışa karşı insandan hareket eden bilmeyi, insan etkinliği olarak gören bir felsefe oldu. Sosyolojiden çok psikolojiyi anımsatan bu anlayışın yakın tarihte başlatıcısının Kierkegaard olduğunu söylüyoruz. Bu bağlamda Nurettin Topçu'nun şu açıklamasını anmak yararlı olacaktır: "*Varoluşun şuuru bağlananların başında geçen asırda yaşayan Danimarkalı Kierkegaard'ı görüyoruz. O, gerçek varoluş hadisesini ruhsal hayatta aradı. Ona göre hakikat; objektif, evrensel ve gayrişahsî olanda aranmamalıdır. Hakikat sübjektif olandadır. Sübjektiflik ferdilikte bulunur. Gerçek varoluş, akıldan ayrılan ve akla karşı olan duygunun içerisindeydir. Böylece*

¹⁷ Kierkegaard S., *Korku ve Titreme*, Ara Yayıncılık, S. 11, Çev: N. E. Düzen, İstanbul, 1990.

egzistansiyalizm Allahçı olarak Kierkegaard'la doğdu."¹⁸ Demek ki hakikat, objektif olanda değil, sübjektif olanda aranmalıdır. Yine aynı yerde belirtildiği gibi Kierkegaard'ın açtığı bu "sübjektivite kapısı"ndan Heidegger ve sonraki varoluşçu filozoflar yürümüştür.¹⁹

Egzistansiyalizm, önceki felsefelere karşı bir tepki olarak ortaya çıkarken Sartre ile de tanınır hale gelmiştir. Birçok ülkede ise ahlak dışı bir akım gibi algılandığı düşünülür.²⁰ Varoluşçu filozoflar özgürlük üzerinde yoğunlaşır. Şöyle düşünüyorlar: "*Hareketlerimizi bizzat kendimiz, hür olarak seçeceğiz; başkalarını ve çevremizdeki insanları taklit etmeyeceğiz. Bu hayat programı, asrımızın insanına pek cazip göründü.*"²¹

Heidegger, Sartre ve Camus gibi filozoflara göre geleneksel felsefeler insanı, birey, tek, somut ve canlı varlık olarak ele almamışlardır. Araya kavramlar girmiş, insan doğası yok olmuştur. Daha doğrusu insan, doğasına yabancı hale gelmiştir. Camus'nun romanına *Yabancı* adını vermesi son derece manalıdır. Varoluşçu felsefe, geleneksel felsefi akım ve anlayışlara tepki gösterir ya da tepki olarak var olmuştur. İki ana akım içinde gerek empirizm (deneycilik), gerek rasyonalizm (akılcılık), bunlar varlığı açmak ve açıklamak yerine onun üstünü örtmüştür. Varoluşçu felsefe, savunduğu anlayış ile işte bu örtüyü kaldırdığı iddiasındadır. Örtü türünden her değer bir hiç'tir. Nietzsche, iyi ve kötünün ötesinde derken; Sartre, varlık ve hiçlik derken değerlerin, değersiz olduklarını, yok hükmünde olduklarını ileri sürmüşlerdir. Bu durumda insan, hiçliği aşacak, yokluğu varlığa çevirecek, kişi varoluşunu gerçekleştirecektir.

Varoluş felsefesi deyince dünyaya bırakılmak düşüncesi de anılmaya değerdir. İnsan, dünyaya kendi isteği dışında gönderilmiştir ama kendini, kendisi belirleyecektir. Bu yüzden olsa gerek varoluşçuluğun temelini attığı düşünülen Kierkegaard, mezarına "o bir bireydi" sözlerini yazdırmıştır. "İnsan olmak kesinlikle yeterlidir" diyen de Kierkegaard'tan başkası değildir. İleride Sartre, bu noktadan hareket edip *Varoluşçuluk Hümanizmdir* adlı eserini kaleme alacaktır.

¹⁸ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 18, İstanbul, 2017.

¹⁹ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 18, İstanbul, 2017.

²⁰ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 21, İstanbul, 2017.

²¹ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 24, İstanbul, 2017.

Varoluşçuluğa genel bir bakış olarak düşündüğümüz bu kısmı Sarte'nin konuya ilişkin bir açıklamasıyla tamamlayalım: "Varoluş felsefesinin temel eğilimleri şöyle özetlenebilir: Bireyciliğe (ferdiyetçiliğe) aşırı yer vermek, kişiöğlunun varoluş sorununa büyük ilgi göstermek ve herhangi bir düşünce okulundan olmamak, herhangi bir inançlar kümesini, özellikle sistemleri yetersiz görmek; sığlığını, bilgiçliğini, yaşamdan yoksunluğunu ileri sürerek gelenekçi felsefeyi küçümsememek - bütün bunlar, Kierkegaard'ın, Jaspers'in, Heidegger'in olduğı gibi Nietzsche'nin de belli başlı özellikleri ve varoluşçuluğun çıkış noktalarıdır."²²

1.2. Varoluş Felsefesi, Din ve Tanrı

Varoluş felsefesi denildiğinde Tanrı, din ve inanç meseleleri gibi dindışı, ateizm türünden mevzular da tartışma konusu oluyor. Üstelik tezimizin ikinci ve üçüncü kısmında yoğunlaşacağımız Mevlana ve Dostoyevski bahsinde konu daha da önem kazanacaktır. Şimdilik şu kadarını paylaşmakla yetinelim:

"Varoluşçu filozofların, genellikle teist ve ateist olarak iki kampa ayrıldığı görülüyor. Teist (Tanrıtanır ya da Hristiyan) varoluşçular, yani Tanrıci ve Hristiyan olanlar, Danimarkalı Søren Kierkegaard, İsviçreli Karl Barth, Alman Karl Jaspers, Max Scheler, Fransız Maurice Blondel, Henri Bergson, Charles Peguy, Gabriel Marcel'dir. Ateist, yani Tanrı'yı reddeden varoluşçular, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger ve Jean-Paul Sartre'dir."²³

Varoluşçuların dindar veya din dışı olmalarının önemi yoktur. Önemli olan özgürce seçimler yapmaktır. Herkes Tanrı'ya inanıyor diye siz de inanıyorsanız burada seçim yapma, özgürlük ve varoluş yoktur. Amma ve lakin kendi isteğinizle, teist ya da ateist veya din dışı oluyorsanız burada özgürce seçim var demektir.

Tanrıci ve Tanrıtanımaz diyoruz. Tanrı'yı savunanlar onu, kimsesiz insanın kimsesi, sığınılacak bir liman olarak görüyor. Ateistler ise Tanrı'nın özgür iradenin önünde bir engel olduğunu düşündükleri için reddediyor. Topçu'ya göre aslında öz ve varlık, Tanrı'da birleşmiş oluyor. Ona göre essence ile existence arasındaki ayrım açıktır.

²² Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 9, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

²³ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 249, Bursa, 2019.

İlki öz, diğeri varlıktır. Bilmek, öz'ü yani essence'yi bilmektir. Bu sebeple varlık, özünü arar. Bu durum varoluşun özden önce geldiğine engel değildir.²⁴

Varoluş felsefesinin tarihinde teolojik olandan seküler olana doğru bir kayış olmuştur. Kierkegaard'ı, ilk kuşak varoluşçu olarak düşünmek yanlış olmaz. *Korku ve Titreme* adlı eseri de dahil olmak üzere dinsel temalar üzerinden soruna yaklaşır. İbrahim Peygamber'in, oğlu İshak'ı, Tanrı talimatıyla kurban etme düşüncesi ve bu süreçteki paradoksları ele alınır kitapta. Dolayısıyla burada da görüldüğü gibi bütün varoluşçu eserlerde korku, kaygı, umutsuzluk, arayış, çıkmaz, yabancılaşma ve bunlar karşısında umudu arama, doğruyu bulma, kendini tamamlama arzusu vardır.

Varoluş felsefesi açısından düşünüldüğünde bu korku, kaygı ve bunlar gibi duygu durumu olmadan insanın eyleme geçmesi, kendi özünü oluşturma isteği de söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla varoluşçu için olumsuz değerler olarak görülen pesimist duygular, sonuçları bakımından pesimist değil, tersine optimisttir. Varoluşçu felsefe açısından akılcılar gibi devletin, siyasetin, dinin, kilisenin, yasaların insanları hukuk veya Tanrı karşısında da olsa "eşit" sayması yanlıştır. Çünkü her insan biriciktir ve kendinden menkuldür. Onu, din veya siyasetin, bir kalıba sokması özgürlük önünde engeldir.

Varoluşçuluk, Varoluş Filozofları adlı kitapta şöyle ifade edilmektedir: "Varoluşçuluk terimi, önce Fransız düşünür J. P. Sartre tarafından kullanılmış olmasına rağmen, ondan daha önce yine aynı geleneğin içinde yer alan Jaspers'in "varoluş felsefesi" terimini kullandığı bilinmektedir. Varoluşçu düşüncenin pek çok ana konu ve sorunları ilkin 19. yüzyılda yaşamış Danimarkalı filozof Søren Kierkegaard (1813-1855) tarafından felsefenin irdeleme konusu yapılmıştır. Bu nedenle çoğu yerde Kierkegaard'ın düşünceleri varoluşçuluğun ana kaynağı olarak da değerlendirilmektedir."²⁵

Varoluşçu felsefeye göre varlığın üzeri, eski felsefelerde ve 19. yüzyılda daha belirgin olarak örtülmüştür. Tarih yüzyılı olduğu söylenirken tarihin "kesin" kanunlarından söz edilir. Sanayi, büyük kent yaşamı, bürokrasi ve teknoloji, insanı kuşatır. Nietzsche'nin eserlerini 1870'li yıllardan itibaren ortaya çıkarması manidardır. Hegel'in, Comte'un ve bunların çizgisinden giden Marx gibi filozofların bilimci,

²⁴ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 22, İstanbul, 2017.

²⁵ Çüçen K., (Editör) *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 18, Ankara, 2018.

evrenselci, mutlakçı sistemlerine karşı bir tepki özelliği göstermektedir. Bu yüzden de Nietzsche'nin de etkisiyle bir nihilizm de söz konusudur. Nihilizm yalnızca bizden bağımsız bir maddi dünyanın varlığını sorgulamakla kalmaz, doğru, yanlış, iyi, kötü her değer adeta yoktan var edilir. Nietzsche'nin, "gerçekliği" iynin ve kötünün ötesinde araması manidardır.

Varoluş felsefesi, derin, kesin ve evrensel bir sistem kurmadığı, kesin hükümler vermediği için hafife alınır ve "kahve felsefesi" düzeyine indirgenir. Bunda Sartre'ın felsefe yapma tarzının da etkisi vardır. Filozof, Paris sokaklarında ve kiraathanelerinde konuşmalar yapar. Sokrates de benzer yolu izlememiş miydi? Kierkegaard için de "Danimarkalı Sokrates" denilmesi özel bir anlam kazanıyor. *İroni Kavramı* adlı eserinde Kierkegaard, birçok kez Sokrates'i anmıştır.²⁶ Aynı Kierkegaard, kısaca *Felsefe Parçaları* olarak bilinen eserinde "kesin olmama" durumuna işaret eder ve Sokrates'e gönderme yaparak şu bilgiyi paylaşır:

*"Kişinin bildiği şeyi araması mümkün değildir, bilmediği şeyi araması da aynı ölçüde mümkün değildir; bildiği şeyi arayamaz, çünkü zaten bilmektedir, bilmediği şeyi de arayamaz, çünkü neyi araması gerektiğini dahi bilmez. Sokrates bu güçlüğü, bütün öğrenme ve aramanın hatırlama olması yoluyla savuşturur."*²⁷

Varoluşçu filozoflar, insanı varoluşunu kurmaya sevk ederken sistemin eğitim kurumlarını adres olarak göstermezler. Okullar ve çağın modern kurumları da statükocu oldukları için özgürleşme önünde engeldirler. Bunun yerine Sartre örneğinde olduğu gibi Paris sokakları, kahveler, dergiler, varoluşçuluk ruhuyla yazılmış eserlere işaret edilir.

Varoluşçu felsefenin kendine özgü ilgilendiği ve merkezine aldığı terim ve kavram seti de oluştu. Şu açıklama ilginç olabilir:

"Varoluşçuluk; 20. yy'ın ikinci yarısıyla birlikte başlayan insan sorunlarını ele alırken "bireysel kurtuluş", "seçme özgürlüğü" "hiçlik", "bilinç dışılık", "kaygı", "saçma", "yabancılaşma", "gelecek beklentisi", "iç sıkıntısı" vb. türünden yaşam deneyimlerini hep öne çıkartarak felsefe yapma girişimine ön ayak olmuştur."²⁸

²⁶ Kierkegaard S., *İroni Kavramı*, TİB Yayınları, S. 18, 19, 20..., Çev: S. Okur, İstanbul, 2003.

²⁷ Kierkegaard S. *Felsefe Parçaları*, TİB Yayınları, S. 13, Çev: D. Şahiner, İstanbul, 2005.

²⁸ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 248, Bursa, 2019.

Varoluşçular, Husserl'in bilinç için yaptığını varlık için yapıyor. Bir bilinç, bir şeyin bilincidir. Heidegger ise düşünce, varlığın düşüncesidir diyor. Varoluşçular için Husserl, bilincin üzerindeki örtüyü kaldırırken kendileri varlığın üzerindeki örtüyü kaldırmak isterler.

Varoluşçular için ben dünyaya atılmış veya "bırakılmış", "kimsesiz", "eksikleri olan" bir varlığım. Bir bakıma yarım bir varlığım, onu tamamlamam gerekir. Bu durumu Sartre "varoluş özden evvel gelir" sloganı ile netleştirmiştir. Bu noktada Kenan Gürsoy'un şu ifadesini anmak da yararlı olabilir:

*"J. P. Sartre felsefesine gelince, onun ünlü 'insanda varoluş öz den önce gelir' ana fikrinden de anlaşılacağı gibi, birey olarak kendini içten kavrayarak var kalan kişi, diğer bütün varlıklarda olduğu gibi, daha önceden düşünülmüş her hangi bir tanımın veya özün varlık sahnesinde ortaya çıkması şeklinde meydana gelmez. O kendisi için söz konusu olabilecek muhtemel bütün tanımlardan ve özlerden önce bir "varoluş" halinde vardır ve özünü belirleyecek şekilde kendini, öne doğru yansıttığı projeleri vasıtasıyla var kılmaya devam eder."*²⁹

Tamamlama değil "var kılmaya devam etme", söz konusudur. Demek ki tamamlanma derken günün birinde öyle tamamlanacak bir durum yoktur bu dünyada. Tamamlanma Sysipos'un cezası gibidir (Camus). Hiçbir zaman bitmeyen bir ceza ve çaba gibidir yaşam. Varoluşun özü "işte buldum" dediği, diyeceği bir düzey, mertebe, bir son, söz konusu değildir. Hep seçimler yapmak gerekiyor, hep yolda olmak gerekiyor. Bu yol sonu olmayan bir yoldur. Üstelik acı, sıkıntı ve korkularla dolu bir yoldur. Varoluşçu filozoflar da bu yolculuğa işaret etme gereği duymuşlardır. K. Jasper'de, felsefe yolda olmak biçiminde betimlenir.

Varoluşçuya göre insan bir eylem adamıdır, sürekli özünü arar. Sartre şöyle söylüyor: "Eylemek, dünyanın çehresini değiştirmektir, bir amaç doğrultusunda araçlara sahip olmaktır, aletsel bir bütünlük üretmektir ve bu bütünlük bir dizi zincirlemiş ve bağlantı aracılığıyla o şekilde düzenlenmiştir ki, zincirin halkalarından birinde yapılacak değişiklik bütün dizide değişikliklere yol açar ve sonunda, öngörülen bir sonucu doğurur"³⁰

²⁹ Gürsoy K., *Varoluş ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, S. 94, 95, Ankara, 2008.

³⁰ Sartre J. P., *Varlık ve Hiçlik*, İthaki Yayınları, S. 551, Çev: T. Ilgaz, G. Ç. Eksen, İstanbul, 2011.

Bilgide, bilimde, sanat ve ahlakta özü aramaya mahkumdur adeta. Bitmiş bir yaşam, kesin bir doğru, ideal bir ahlak, mutlu bir yaşam henüz yoktur. Sonsuza dek de olmayacaktır. Hep onun yolunda ve izinde olunacaktır. Dolayısıyla kendi çağının bütün felsefi tavırlarına karşı mesafelidir.

Varoluşçu filozofların, kötümser bakışı, bireye verdikleri önemin temelleri için dinsel süreçleri anlamak da öğretici olabilir. Hristiyanlıktaki kökel günah inancını hatırlamak gerekiyor. İnsan, varoluşçularda olduğu gibi dünyaya doğar ama adeta suçlu ve de güçsüzdür. Bunların üstesinden gelmek kendi çabasına bağlıdır.³¹

Varoluşçulukta Dasein Kavramının Önemi

Dasein deyince Heidegger akla gelir. Sartre'de özgür insan, Camus'da başkaldıran insan olur, Nietzsche'de üst insan, Heidegger'de dasein... Dasein, oradaki insan anlamına gelirken kendini belli eden bir nesne de dasein olabiliyor. Fakat bunlarda kendinelik bilinci bulunmuyor. Bu bilinç yalnızca varlık konumunu aşip varoluş konumuna yükselmiş olan dasein konumundaki insan için geçerlidir. Bunun da iki boyutu var. İnsanın fiziksel ve biyolojik olarak değişmesi, kendi elinde olmadığı için bu özelliği egzistansiyal adını alır. Kendi elinde olan potansiyelleri ise onun egzistansiyel boyutunu teşkil eder. Okula gider, itiraz eder, asker olur, meslek seçer, bekar yaşar, çocuk yapar veya yapmaz. Heidegger için zaman ise bu oluşum sürecinde geçen süredir. Bunun karşılığı, zamanın yaratıcısı olan dasein durumundaki insandır. Anlam, içerik, öz insanda immanent oluyor. Sözü Heidegger'e bırakalım:

“Dasein kendini daima kendi varoluşundan hareketle anlar: yani kendinin bir olanağı olan kendi gibi olma ya da olmayışıyla. Dasein bu olanakları ya bizzat seçmiştir ya da bunların içine düşmüştür. Varoluş, olanakları yakalama ya da ihmal etme minvalleri üzerinden yalnızca ilgili dasein'in kendisiyle kararlaştırılır. Varoluş sorusu yalnızca varolmak suretiyle halledilecek bir sorudur.”³²

³¹ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 10, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

³² Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 34, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

1.3. Varoluş Felsefesi, Psikanaliz ve Hümanizm

Varoluşçu felsefenin geliştiği yıllarda psikoloji de gelişme trendi içindeydi. Birçok psikolog varoluş felsefesinden hareketle ruhsalbilimsel araştırmalara girdiler. Kierkegaard, ümitsizliği, kaygıyı, titremeyi, suçluluk duygusunu incelemiştir. Nietzsche ise ölüm, hiçlik, intihar türünden konuları öne çıkarır. Heidegger de insan ruhsallığını deşen bir yönelime girerek bireysel davranma, kendin / doğal olma, izolasyon gibi konu ve kavramları öne çıkarırken adeta bir psikanaliz yapmıştır.³³

Varoluş filozoflarını, filozof - psikolog olarak değerlendiren yazarlar vardır. Bu türden yazarlara göre varoluş felsefesi ile psikoloji (insan ruhsallığı) arasında bir bağ kurmak yanlış değildir. Nitekim tezimizin konusu olan Dostoyevski de bir romancı olmakla birlikte bir tür psikolog da değil midir? Keza Nietzsche de *Ecce Homo*'nun son bölümünde kendisini filozof - psikolog olarak tasvir etmemiş midir?³⁴ Yine bu yazarlar açısından daha evvelinde de Kierkegaard, bir tanrıbilimci olmanın yanında bir psikolog olarak ele alınır. Sartre da *Varlık ve Hiçlik*'in bir bölümüne "Varoluşsal Ruh Çözümü" adını koyarken diğer filozoflarla paralel bir yönelime girmiştir.

Varoluşçuluk, Hümanizmdir, ifadesini popüler kılan Sartre olsa da hümanizmin kökü eskilere dayanır. Sofistler başta gelir. Protagoras, 'her şeyin ölçütü insandır' demişti. Herakleitos da önemlidir. Kalıcı değer, görüş yoktur. 'Bir nehre iki kez girilmez' derken varoluş felsefesini duyuruyor. Sokrates de bir yanıla varoluş filozoflarını anımsatır. Devletçi, toplumcu, düzen yanlısı ve evrenselci olmasına rağmen "kendini bil" idesiyle gelenekten ayrılır. Yaşamın sorgulanması gerektiğini söylerken de Sokrates, varoluşçu bir zeminde bulunur. Rönesans düşünürleriyle birlikte, bilindiği gibi hümanizm rüzgarı esmiştir. Kendilik meselesine *İroni Kavramı* adlı eserinde Kierkegaard'da değinir: "Sokrates'in bakış açısını tanımlamak isteyen biri, iyi bilinen 'kendini bil' sözünü söylemekten alıkoyamaz kendisini"³⁵

Dante, Montaigne, Erasmus insancılık akımını başlatır. Kant ve felsefi antropolojinin kurucusu sayılan Feuerbach ilk akla gelenler. Kant'ın 'kendi aklını

³³ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 30, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

³⁴ Nietzsche F., *Ecce Home*, Say Yayınları, S. 146, Çev: C. Alkor, İstanbul, 1983.

³⁵ Kierkegaard S., *İroni Kavramı*, TİB Yayınları, S. 164, Çev: S. Okur, İstanbul, 2003.

kullanma cesareti göster' sözü de varoluşçuluk bahsinde anılmayı hak etmektedir. Feuerbach için de her şeyi yaratan, aynı zaman da Tanrı'yı ve dini yaratan da insandır. Heidegger de "insancılık üzerine mektup" yazmış birisidir.

Varoluşçuya göre yaşam sonlu ve ölüm zorunludur. O halde insanı eninde sonunda başkası öldüreceğine insan kendini öldürerek özgürlüğünü gerçekleştirebilir. Yani insan doğumunu kendi seçmiyor ama ölümünü kendi seçebilir! Bu konuyu varoluşçuluğun kaynakları başlığıyla biraz daha açıklayalım.

1.4. Varoluşçuluğun Felsefi ve Siyasi Kaynakları

Emmanuel Mounier'ye göre, "Varoluşçuluk ağacının kökleri Sokrates'e, Stoacılar, Aziz Augustin ile Aziz Bernard'a değin uzanır. Varoluşçuluğun temelinde Blaise Pascal (1623-1662), onun üstünde Main de Biran (1766-1824), onun üstünde de Sören Kierkegaard (1813-1855) bulunur."³⁶ Aynı yerde varoluşçu felsefenin Kierkegaard'dan sonra iki dala ayrıldığı, bunların teizm ve ateizm olduğu da anımsatılıyor. Bunları yukarıda açıklamıştık.

Varoluş felsefesi deyince Sokrates'in adı anılır. Herakleitos ve pre-Sokratikler akla gelir. Şu nokta önemli ki, Nietzsche gibi Heidegger de Antik döneme ve özellikle Yunan kültürüne meraklıdır. Orada varlık henüz yalındır. Husserl "şeylere dönelim" derken de bunu ima etmemiş midir? Şimdi öğrencisi Heidegger de bir ölçüde bunu söylüyor, ona göre de varlığın üstü örtüldü, özü kapatıldı. Onun özüne dönelim demek istiyor. Kendimiz olalım! Nesne dünyası da kendi olabilsin. Bu yüzden varoluşçular bugünden ziyade kavramların, bilim ve teknolojinin kirletmediği yalın varlığa dönelim diyor. Heidegger'in Ren nehrinin, üzerine yapılan santralin ve nehrin kirliliğini konu etmesi çok öğreticidir.

Varoluşçuluğa olanak veren sözler ve bunları ifade eden filozof sayısı az değildir. Sokrates'ten hatta pre-Sokratiklerden başlatılır. İnsan her şeyin ölçütüdür, her şey değişir, kendi kendini tanı, kendi aklını kullan. Nihayet bir yazar varoluş felsefesinin tarihine ilişkin şunları yazmıştır:

Varoluşçuluğu Antik Yunan filozofu Sokrates'e kadar götürenler olsa da aslında Sokrates insan problemini etik ilkelerden yola çıkarak özne ve birey varlığında ele alan ilk

³⁶ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 12, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

*düşünürlerden biridir. Buna ilaveten, Stoa felsefecileri ve Aziz Augustinus'u da varoluşçuluğun tarihi içinde ele alan düşünürde hiçte azımsanmayacak kadardır.*³⁷

Varoluş felsefesi, siyasi atmosferin çok sıcak olduğu koşullarda ortaya çıktı. Savaşlar ve ideolojik yönelimlerin baskın olduğu 20. yüzyıl başlarında şekillenmeye başlar. Modern bir dünya, ulus devletler, katı yasalar ve kuralların geçerli olduğu bir dönemdir. Modernizme dönme totaliter bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Faşizm gibi sosyalizm türünden yönetimler mutsuz insanı daha da mutsuz bir noktaya getirmiştir. Aydın ve yazarlar Husserl ve Jaspers gibi filozoflar akademilerden uzaklaştırılmıştır. Bu süreçte Heidegger'in Nazi partisine, Sartre ve Camus'nun da komünist partilere üye olduğunu biliyoruz.

Varoluş felsefesi ve siyaset denildiğinde en çok Sartre'den söz etmek gerekiyor. Çünkü Sartre, kendisi dönemin önemli bir aydını olmakla birlikte öğretmen ve aydınları önemseyen bir filozoftur. Siyasi ve aydın tavrı almıştır. Fransız devletinin Cezayir işgaline karşı çıkmış, Russel mahkemesini desteklemiştir. Sosyalist toplumların insanına ve sosyalizme sempati beslerse de Sartre, bunların geleceğine de asla güvenmez, umut beslemez.

Sartre, insanların ve toplumların önceden belirlenmiş mutlak bir doğalarının olduğuna asla inanmaz. İnsan iyi şeyleri de, iyi olduğunu zannettiği kötü şeyleri de seçebilir. Nihayetinde insan özgürdür. Hiç akla gelmedik seçimler yapabilir. Hatta Sartre, benim arkadaşlarımdan bile günün birinde faşist olan, faşizmi destekleyen bile çıkabilir, demiştir.³⁸ Yine de eylemekten ve umut etmekten vazgeçmem. İyi sonuçlar doğacakmış gibi düşünürüm. Sartre açısından “İnsan-gerçekliği için olmak ve eylemek aynı şeydir, eylememek olmaktan vazgeçmektir.”³⁹ Ters sonuçları da akılda tutmak kaydıyla. Sartre için Marksizm, çağımızın aşılamaz felsefesidir.

Sartre'ın, erken yaşta babasını yitirmesi, II. Dünya Savaşı'nda tutsak düşmesi, onun felsefesini etkileyen olaylar olarak düşünülebilir. Esir düştüğüne, ünlü metninde de

³⁷ Çüçen K., (Editör), *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 18, Ankara, 2018.

³⁸ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 55, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

³⁹ Editörler: Altıntaş H., Mete M., Batal S., *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Uluslararası Çalışma ve Değerlendirmeler*, Serüven Yayınları, S. 343, Ankara, 2024.

değiniyor.⁴⁰ Keza Simone de Beauvoir ile tanışıklığı, sevgili ve eş olmasının da savunduğu varoluş felsefesi ile ilgisi kurulabilir. Onların "evlenmeden evli kalması" varoluş felsefesi bakımından düşündürücü ve manalıdır. Babasız büyümesi "dünyaya atılmışlık" olarak algılanabilirken tutsaklık ise özgürlük karşıtı bir durum olarak okunabilir. Politik yaşamı da varoluşçuluğu ile tutarlılık göstermektedir. Önce liberal görüşler savunur, sosyalist olur, Sovyetleri tutar. Sovyetlerin kötü yönetimine ve Fransız Komünist Partisi'ne eleştiri yapar. Maocu düşüncelere eğilim gösterir. Sonra yeniden liberal düşüncelere yönelir. Kendisini hiçbir inanç, akım, ideoloji ve gelenek içinde duymaz.

Varoluşçu filozofların hepsi teorik ve pratik düzlemde siyasetle ilgili olmuşlardır. Camus da *Başkaldıran İnsan* adlı eseriyle siyasi bir duruş sergiler. Ona göre başkaldıran insan olarak varoluşçular yalnız kendilerini değil tüm insanlığı düşünürler. Saçmaya başkaldırı meşrudur. Camus, özgürlük yanlısıdır, "Başkaldırıyorum öyleyse varım" der.⁴¹ Saçma yalnız birileri için değil tüm insanlık için geçerlidir. Başkaldıran insan, dünyanın saçma bir düzeni olduğunu bilir. Başkaldırı buna inanmakla başlar. Dünyanın düzenini olumlu, iyimser, gelişmiş, adil, bilimsel bulan kişilerden başkaldırı eylemi gelmez. Sorunları yoğun olan, dünyanın acısını, absürtünü kendi acısı ve absürtü sayan insan başkaldırır. Camus, bu noktada Prometheus'u örnek verir.

Camus'a göre Prometheus, tüm insanlığın sorunu için başkaldırmıştır. Yaşamın gerçeği olan absürtün meşru olması gibi başkaldırı da meşru bir eylem olur. Camus'ta, bireysel ile toplumsal olan birbirine yaklaşır. Benden bize geçilir. *Veba* adlı eseri de hatırlamak gerekir. Nitekim veba'dan yalnız Camus veya birkaç kişi değil herkes zarar görür. Bu yüzden de başkaldırı yalnızca veba'ya veya bir başka saçmaya maruz kalandan değil varoluşun bilincinde olan herkesten gelebilir. Ona göre böylece bir başkaldırma ahlakı oluşur. Prometheus örneğinde olduğu gibi kolektif ve ütöpik olduğunda başkaldırı, metafizik başkaldırı adını alırken bireyselleşip somutluk kazandığında tarihsel başkaldırı adını alır.⁴²

⁴⁰ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 52, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

⁴¹ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 264, Bursa, 2019.

⁴² Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 294, 295, Bursa, 2019.

Başkaldıran insanın en önemli özelliği, "hayır" diyebilmesidir. Camus açısından başkaldırının görünüşe çıktığı birçok alan vardır. Siyaset, felsefe, ahlak, din vs. bu alanlara örnek verilebilir. Bunların içinde siyasal alan hiç de elverişli değildir. Fransız Devrimi gibi Rus Devrimi de başkaldıran insanı, siyaset içinde eritip yok etmiştir. Faşizm ve komünizm de böyledir. Adalet ve toplum adına başkaldırı gibi devrim ve şiddet önemlidir. Ne var ki, bu durumda da şiddet, en yakındakine, yoldaşa bile yöneliyor. Fransız ve Rus devrimlerinde bunlar olmuştur. Dolayısıyla başkaldırı, başkaldırıya da yönelik olmalıdır. Olması gereken, başkaldırı için elverişli olan sanattır. Başkaldırı da olduğu gibi sanatta da yaratma vardır. Bilhassa roman türü, en olumlu türdür. Camus, 19. yüzyılda bunu en iyi Dostoyevski romanlarında gördüğümüzü söyler.⁴³

Sartre, *Yöntem Araştırmaları* adlı kitabının ilk yazısı olan ve “Varoluşçuluk ve Marksizm” adını taşıyan kısımda felsefenin üç önemli momentinden söz ediyor.⁴⁴ Descartes ve Locke'un kurduğu 17. yüzyıl felsefesi, Kant ve Hegel'in kurduğu 18. yüzyıl felsefesi ve Marx'ın kurduğu 19. yüzyıl felsefesi. Kendisinin ise Marx ve Marksçı felsefeye bağlandığını söylüyor. Marksizmde varoluş sorununun eksik olduğunu ileri sürüyor. Bu açıdan varoluşçu düşünceyi, yalnızca Hegelci tarih anlayışından ibaret olan Marksist felsefeye bir katkı olarak görüyor. Hatta Sartre'a göre varoluşçuluk ile Marksizm çelişiyor. Varoluşçuluk, Marksizmin yeni evresi olarak düşünülüyor. Sartre'ın aynı yerde belirttiği üzere varoluşçuluğu, Marksizme bir alternatif olarak görmediği de anlaşılmaktadır.

Sartre'ın, yazısında birkaç kez Marksizmi, çağı açıklayan tek felsefe olarak görmesi çok iddialı ve kışkırtıcıdır. Marksizm için şunlar söyleniyor: "*Marksizm, bitmiş, tükenmiş olmak şöyle dursun, daha çok gençtir, hatta deyim yerindeyse çocukluğunu yaşamaktadır, gelişmeye yeni yeni başlamıştır. İşte bu nedenle de, çağımızın felsefesi olarak kalmaktadır: bu felsefe gerekli bir felsefedir, çünkü onu doğuran koşullar daha*

⁴³ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 294, Bursa, 2019.

⁴⁴ Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, S. 19, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.

aşılmamıştır."⁴⁵ Birkaç sayfa sonra da şunları söyler: "*Marx'ın bildirisi bana aşılmaz bir apaçıklık olarak gelmeyi sürdürecektir.*"⁴⁶

Sartre'ın "Aydın Sorunu"nu ele almış olması da onun varoluşçuluğu ve sınıf mücadelesini birlikte savunmasının neticesi olarak okunmalıdır. Çünkü aydının tavrı da, bireyin, geleneksel sürece "dur" diyerek kendini oluşturması gibi bir tavidir. Aydın, herkesin kabul ettiği (iktidar veya halk) alışkanlıklara karşı itiraz eder. Kendini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokar! Sartre açısından yalnızca kendi mesleğini yapan insanlar, çok büyük yazar çizer, düşünür, filozof, sanatçı olsalar bile onları aydın saymak mümkün değildir.

1.5. Varoluşçuluk, Sanat ve Edebiyat

Varoluşçular felsefenin içinde olsalar da daha çok sanat ve edebiyatı kullanırlar. Çünkü felsefenin kavramları ve kavramsal açıklama yöntemi, varlığı açıklamak değil tam tersine varlığın üstünü örter bile diyebiliriz. Varoluşçuluğun edebiyata merakı ikinci olarak sanat ve edebiyattaki öznellikten, bireysellikten kaynaklanır. Nihayet "*Varoluşun doğası onu felsefeden çok edebiyata yakın kılmıştır. Bu nedenden ötürü de varoluşçu filozofların edebiyata yakın oluşları, bu türden eserler vermeleri sadece meraktan değildir, aynı zamanda ele aldıkları varoluşun da bir gereğidir.*"⁴⁷ Edebiyatın en etkin olduğu felsefi akım olarak varoluş felsefesine temel teşkil eden tekil insan ve buradan hareketle insan felsefesi diyebiliriz.

Filozofların edebiyata merakından anlaşılıyor ki, insanı konu ederken bunu tip ve kahramanları tahlil edip harekete getirerek yapmak daha anlaşılır oluyor. Burada insanın varoluşunu nasıl gerçekleştirdiğini gösterirken sanatın yarattığı olanağı bilmek için sanat ve edebiyat ile felsefeyi bir iki cümle ile karşılaştırmak yararlı olur. Felsefe son çözümlemede kavramlarla yapılıyor: İdea, Töz, Akıl, Cogito, Monad, Geist vs. Sanat ve edebiyat ise esasen figürlerle, tiplerle, renklerle, seslerle, imgelerle, hayali unsurlarla vs

⁴⁵ Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, S. 39, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.

⁴⁶ Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, S. 41, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.

⁴⁷ Işık M. F., *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat, S. 40, Ankara, 2021.

yapılıyor. Bu yüzden söz konusu insan olduğunda Mevlana ve Dostoyevski gibi düşünür - yazarlar daha avantajlı hale gelebiliyor.

Varoluşçu felsefenin edebiyatla dansına dikkat çeken birçok literatür mevcuttur. Bunlardan birine göre;

"Yüzyıllık geçmişini incelediğimiz akım, yalnız Kierkegaard, Dostoyevski'nin Notlar'ı, Nietzsche, Jaspers, Heidegger, Sartre ile kalmaz. Son şiirleriyle Heidegger'in düşüncesini çok derinden etkileyen, düzyazı yapıtı Malte Laurids Brigge ile de Sartre üzerinde yoğurucu bir etki sağlayan Rilke vardır. Büyük yapıtlarında, kısa özlü yazılarında, insanın durumunun saçmalığına ölümsüz bir anlatım kazandıran Kafka vardır. Fransız varoluşçularının Kafka'ya duydukları ilgi, Dostoyevski'ye duyduklarından az değildir. "⁴⁸

Varoluşçuluk nesnel durum yerine insan-özneye ağırlık vermekle bilinir. Beğeni yargısı öznel, denilir. Kafka, Dostoyevski, Camus, Beauvoir, absürt tiyatrocular vs varoluşçu edebiyat yaptılar. Bunlara yarı filozof yarı sanatçı, edebiyatçı demek yanlış olmaz. Varoluşçuluk ve edebiyat derken Nietzsche'nin de edebi metin gibi yazdığı biliniyor. Kendisi de dil, filoloji uzmanı olarak felsefe dünyasına girmiştir.

Heidegger'in kavram uzmanı olduğunu, dili merkeze aldığını biliyoruz. Ona göre logos'un çok sayıda, yirmiden fazla anlamı var.⁴⁹ Ayrıca dili, varlığın evi olarak görür Heidegger. Sartre ve Camus gibi filozoflar varoluşçu felsefelerini felsefe yapmaktan çok edebiyat yaparak dile getirmişlerdir. Felsefenin sanata oranla akıl ile yapıldığını, sanat ve edebiyatın ise akıl yanında daha çok duygu, tutku, içgüdüler, düşler ve seçimlerle yapıldığı düşünülürse mevzu daha berrak hale geliyor. Varoluşçuluk deyince birçok sanat ve edebiyat insanını anmış oluyoruz. Dostoyevski, Rilke, Kafka, Beckett gibi kurgu ve dize yazarları, Camus, Sartre ve Beauvoir gibi filozof - yazarların varlığı düşünüldüğünde, varoluşçu felsefeyi sanki edebiyat ve sanat adamları kurmuş gibi bir sonuç bile çıkabiliyor.⁵⁰

⁴⁸ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 55, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

⁴⁹ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 62, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

⁵⁰ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 53, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

Varoluşçu felsefeye edebiyat katkısı deyince Dostoyevski'yi anmak zorunlu görülüyor. Yazar, 1864'te yazdığı *Yeraltından Notlar*'da olsun, *İnsancıklar*'da olsun, insanın belirlenmiş ve akli bir varlık olmadığını, sürekli farklı davranışlar gösteren bir varlık olduğunu ima eder. Nietzsche'nin temel eseri sayılan *Böyle Buyurdu Zerdüşt* adlı eseri de bir edebiyat metni gibidir. Misal, Yaşar Kemal'in *İnce Memed* adlı romanındaki İnce Memed'in dağ bayır dolaşması gibi Zerdüşt de gezer, dolaşır, sorunlar görür, arayışını sürdürür, özünü oluşturma mücadelesi verir.

Nietzsche'nin yazım tarzının edebi metne ne denli benzer olduğunu göstermek için ondan bir alıntı yapmak yararlı olur: "Ertesi gün Zerdüşt yine mağarasının önündeki taşın üstünde otururken, hayvanları da, yeni yiyecek, yeni bal getirmek için dışarıda dolaşıyorlardı: Çünkü Zerdüşt, eski balı son damlasına kadar tüketmiş, har vurup harman savurmuştu."⁵¹

Varoluşçuluk, felsefi bir akım olarak görüldüğü gibi edebi bir akım olarak da görülür. Kafka'nın *Dava*, *Dönüşüm* gibi eserleri örnek verilir. *Dava*'da bürokrasinin yok ettiği insan açığa çıkartılır. Şu alıntıdaki fikirler de bizi doğruluyor:

"Felsefe ile edebiyat arasındaki ilişki en yoğun haliyle varoluşçulukta yaşanmaktadır. Öyle ki varoluşçu bir romanı felsefenin kendisiyle özdeşleştirenler bile vardır. Bunun en önemli nedeni, felsefenin soyut ve kuru kavramsal yönüyle bireysel veya tekliğinde insanın yaşamını ya da yaşantısını tasvir etmede çektiği güçlülüdür. Edebiyat somut, öznel ve kişisel tecrübeleriyle somut bireyi, bireysel bir varlık olarak insanı en iyi şekilde tasvir edebilmektedir."⁵²

Varoluşçu felsefenin filozofları yarı edebiyatçı ve sanatçı sayılır. Gabriel Murcel oyun yazarı, Sartre da öyle, Camus da romanlarıyla bilinir. Filozofların çıkış itibarıyla şiir formunda yazdıkları anımsanmalıdır. Sokrates öncesi filozoflar şiir formunda yazdı. Platon bile diyaloglarla yazarken yarı sanatçıdır. Gençlik yıllarında sanat, şiir ve edebiyata meraklı olduğu biliniyor.⁵³ Yani felsefi yazının ölçülü uyaklı başladığı, şiir biçiminde ortaya çıktığı, Homeros yanında ilk kuşak filozofların da şiir formunda yazdığı

⁵¹ Nietzsche F., *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Asa Kitabevi, S. 242, Çev: T. Oflazoğlu, Bursa, 1999.

⁵² Çüçen K., *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 336, Ankara, 2018.

⁵³ Işık M. F., *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat, S. 41, 42, Ankara, 2021.

ileri sürülür. Düşünceyi sanat, bilim, şiir, felsefe olarak kategorilendirirsek her alanın yazım dili de farklılık gösterir. Felsefe kavramsal bir üslupla yazılırken sanat imgesel ve formel bir tarzı gerektirir. Bu iç içeliği, en çok varoluş / egzistans felsefesinde gördüğümüzü söylüyoruz.

Egzistans felsefesi bağlamında edebiyat ve felsefe ilişkisine tarihsel süreçte bir gezinti yaparak bunun, görünüşte daha yoğun yaşandığını gösterebiliriz. Antik Yunan tiyatrosunun yazarları olarak bilinen Askilos, Euripides, Sophokles, Aristophanes'in metinleri ile Platon diyalogları arasında bağ kurmak zor değildir. Ortaçağ'dan çıkışta Dante, Baccacio ve Petrarca ile dönemin felsefesi arasında da yakın ilişki vardır. Rönesans yılları, Rabelais, Cervantes, Shakespeare ile Montaigna, Erasmus, Bacon, Descartes arasında da bağlar kurulabilir. Keza Aydınlanma düşüncesi de edebiyat ile felsefeyi adeta birleştirmiştir. Misal, Voltaire hem filozof hem de edebi metin yazarıdır (Kandit). J. J. Rousseau da öyle. Hem filozof (*Toplum Sözleşmesi*) hem de edebi metin yazarıdır (*Yeni Heloise*). Görüldüğü gibi düşünce tarihinde bir gelenek var. 20. yüzyılın egzistans filozofları da bu geleneğe uymuş gibidir. Bir yazara göre "*Felsefe ve edebiyat arasındaki ilişkinin en güzel örnekleri, varoluşçu edebiyat çerçevesinde ortaya çıkmıştır.*"⁵⁴

Varoluşçular, kendi aralarında uzlaşmış değil. Ne kadar varoluşçu varsa o kadar da farklı varoluşçuluk anlayışı var, diyebiliriz. Dinci, dinsiz olduğu gibi sosyalist ve faşist olan da vardır.⁵⁵ Bunların "ortak" noktası sınırlıdır. Her biri tümelliğe karşı koyu birer bireycidirler. İnsanı seçme yapan varlık olarak görmeleri de ikinci bir ortak noktaları olabilir.⁵⁶ Varoluş felsefesi dünyada olduğu gibi ülkemizde de sanat ve edebiyatın içinden giderken resim, şiir, roman, sinema ve tiyatroyu da etkilemiştir. Estetik alandaki eserleri varoluşçu eserler olarak görmek başka bir tartışmanın konusu olabilir. Öte yandan edebiyat ve sanat ile varoluş felsefesi arasında bir bağ olduğunu düşünmek gerekli görünmektedir. Murhc'un *Çılgılık* adlı tablosu acaba neyin çılgılığıdır? Sanayi Devrimi'nin

⁵⁴ Işık M. F., *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat, S. 42, Ankara, 2021.

⁵⁵ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 7, İstanbul, 2005.

⁵⁶ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 7, İstanbul, 2005.

yarattığı huzursuzluğun çılgılığı olabilir. Baudelaire'in *Kötülük Çiçekleri* adlı eseri, neyin kötülüğüdür? Yanıtların benzer olduğunu düşünebiliriz.

Eser adlarının, varoluşçu felsefe bağlamında düşünürsek bize ipucu verdikleri ortaya çıkmaktadır. Ülkemiz edebiyatında benzer örnekler az değil. Sormak gerekir ki, Oğuz Atay, *Tutunamayanlar* adlı eseriyle kimden söz ediyor? Sait Faik'in *Lüzumsuz Adamı*, hangi çağın adamıdır. Elbette bunlar sanayi çağının umutsuz aydınları, mutsuz insanları, ezilmiş küçük adamlarıdır. Sait Faik'in Fransız düşüncesine yakınlığı ve Sartre'den özellikler taşıması, çağın diğer yazarlarını da etkilemiştir. Keza Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* adlı eseriyle varoluşçu bir pozisyon aldığını düşünmek olasıdır. Zira çağın yabancılaşmış, sıkılmış, huzursuz olmuş insanını aşmak ister.

Tezimizde yer alan Dostoyevski de *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, *İnsancıklar*, *Yeraltından Notlar* gibi eserleriyle bu çizgiye yakındır. Dahası *Karamazov Kardeşler*'in edebiyatta “erken varoluş” örneğini temsil ettiği ileri sürülebilir.⁵⁷

Absürt tiyatro ve Beckett'i mutlaka anmak gerekiyor. Kafka yazdığı *Dönüşüm* ve *Dava* adlı eserleri ile varoluşçu felsefeye tekabül eder.⁵⁸ *Dönüşüm*'de insanın değiştiği dile getirilirken okurda bir ürperti, ve korku uyandırılır. Değişme de çok keskindir, insanın böceğe dönüştüğü, böcekleştiği görülür. Kafka ve *Dönüşüm*'ün, Camus ve *Yabancı* ile aynı şey olduğunu söylemek zor olmakla birlikte arada bir bağ olduğu da aşîkar. Yani şeyleşme ve yabancılaşmadan fersah fersah daha beterdur. Tezimizde yer alan Dostoyevski de *Suç ve Ceza*, *Karamazov Kardeşler*, *İnsancıklar*, *Yeraltından Notlar* gibi eserleriyle bu çizgiye yakındır. Hatta edebiyatta "erken varoluş" örneğini temsil ettiği ileri sürülebilir: *Karamazov Kardeşler*.⁵⁹

Yeraltından Notlar için de şunlar söyleniyor: "Burada insanın iç yaşamı, duygusal durumları, korkuları, kaygıları, bütün öbür görünürleri silercesine, büyük bir yoğunlukla ağır basar. 1864'te yayımlanan bu kitap, dünya yazınının en başkaldırıcı, en özgün

⁵⁷ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 11, İstanbul, 2005.

⁵⁸ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 7, İstanbul, 2005.

⁵⁹ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 11, İstanbul, 2005.

yapıtlarından biridir."⁶⁰ Buradaki Dostoyevski ile varoluşçuluk arasındaki bağı işaret etmek için “başkaldırı” terimine dikkat çekmek gerekiyor.

Ülkemiz sanat ve edebiyat dünyasında ölüm temasını işleyen Cahit Sıktı Tarancı ismini de anmak yanlış olmaz. Garip akımı ve İkinci Yeni şairleri de varoluş felsefesini anımsatır. Orhan Veli, eserlerinde varoluş araştırması yapan şiirler yazması didaktiktir. Edip Cansever'de de, aranırsa varoluşçu etkiler bulunabilir. Demek oluyor ki, sanat ve edebiyat, varoluşçu felsefeyi hem açıklayıp anlaşılır kılıyor hem de taşıyor ve kitlelere gösteriyor. 1950'li yıllarda ülkemizde de kendini gösteren varoluşçu felsefe, edebiyat dünyasında da ilgi görmüştür. Adı anılan romancı ve şairlerle birlikte *Hakkari'de Bir Mevsim* romanıyla Ferit Edgü, Vüs'at O. Bener, *Anayurt Oteli* ve *Aylak Adam* adlı eserleriyle Yusuf Atılgan, Nezihe Meriç, Onat Kutlar, Erdal Öz, Demir Özlü, *Gece* isimli romanıyla Bilge Karasu, Leyla Erbil gibi yazarları varoluşçu felsefe ile ilgili olarak düşünmek yanlış olmaz.

Sanat ve edebiyat literatürüne bakıldığında Mevlana ve Dostoyevski gibi sanatçılar varoluşçu felsefe ile yakın ilgi içinde görülmüşlerdir. Tezimizde konu edilen Dostoyevski ve onun *Yeraltından Notlar* adlı eseri için bir yazar şunları söylemektedir:

*"Dostoyevski'ye varoluşçu demek için hiçbir neden görmüyorum, ama Yeraltından Notlar'ın varoluşçuluk için yazılacağı için yazılacağı en iyi başlangıç yapıtı olduğuna inanıyorum. Burada Kierkegaard'dan Camus'ye değin uzanan bütün sözümüne varoluşçuları okurken karşılaşacağımız belli başlı konular, eşsiz bir güçle, bir incelikle ortaya konuştur."*⁶¹

Varoluş filozofları gibi Mevlana da içeriği vermenin yolunu sanat ve edebiyatta bulmuştur. *Mesnevi*'nin girişinde yer alan şu ifadeler bu tespiti doğrular niteliktedir:

"Mesnevi şiir şeklinde yazılmış olmasına rağmen Mevlana, bir şiir kitabı yazmaya gayret etmemiş, eserinde kalıplara, kafiyelere veya şiirselliğe özen göstermemiştir. Mesnevi'yi şiir söylemek amacıyla telif etmeyen Mevlana şiir yazmaya çalışmamış, şiir sanatını düşüncelerini anlatmak için bir alet, bir araç olarak düşünmüştür. Hatta Mevlana şiiri küçümserken 'Mananın şiire sığamayacağını, harfin layıkıyla manaya suret olamayacağını' belirtir. Şiiri manayı tasvir eden suret olarak görmüş... 'Mesnevimiz Kur'an gibidir; bazısına

⁶⁰ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, S. 10, İstanbul, 2005.

⁶¹ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 11, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

doğru yolu gösterir, bazısını da sapıklığa götürür. Benim şiirim şiir değildir, iklimdir. Benim mizahlarım mizah değildir, talimdir' diyerek Mesnevisini de bu anlayış ile yazmıştır"⁶²

Varoluş felsefesi 1945'ten itibaren ülkemizde de sanat, edebiyat ve siyaset çevrelerinde etkili olmaya başlamıştır. Dergilerde çeviriler çıkıyor, eleştiriler yapılıyor, yine aynı dergilerde bu eleştirilere yanıtlar veriliyordu. 1946'dan itibaren "Tercüme Dergisi" ile başlayan ilgi 1959'da "A Dergisi"nin, varoluş felsefesine ilişkin özel sayı çıkarmasıyla sürmüştür.⁶³

"Varoluşçuluğun edebiyatımızda da bazı etkileri görülür. Genç yazarlarımızdan Demir Özlü, Bunaltı ve Soluma adlı hikâye kitaplarını bu etkiyle kaleme alır. Ferit Edgü'nün birkaç hikâyesi de aynı etkiyi taşır. Orhan Duru ve Bilge Karasu ile Adnan Özyalçın ve Leylâ Erbil'de de parça parça varoluşçuluğun izlerine rastlanır. Varoluşçu olmadıkları halde, şairlerimizden bazıları (örneğin Edip Cansever, Turgut Uyar, Ahmet Oktay) şiirlerinde yalnızlık, bunaltı, yabancılaşma gibi varoluşçuluğa özgü temlere ara sıra yer verirler."⁶⁴

1.6. 19. Yüzyılın Varoluşçu Filozofları Kimlerdir?

Filozofları bir kalıba sokmak, bir akım içine sıkıştırmak mümkün değildir. Bu durum varoluşçu filozoflar açısından çok daha merkezi bir sorundur. Bu yüzden varoluş filozoflarını tüm yönleriyle analiz edip açıklamak gerekmiyor. Biz varoluş felsefesi deyince felsefe literatüründe adı geçen düşün, bilim ve felsefe insanlarını konumuz açısından açıklamakla sınırlı kalacağız. Dolayısıyla filozoflara ilişkin tüm boyutlarıyla bir biyografi yazmak yerine tezimizi ilgilendiren çerçevede bir sunum yapmakla yetinme makul görünmektedir.

Kierkegaard, Korku ve Titreme

Kopenhag'ın Sokrates'i olarak da anılan Kierkegaard varoluş felsefesi deyince onun öncüsü biçiminde tasvir edilir. Geleneksel felsefelere bir tepki olduğunu onun felsefesinde görüyoruz. İnsan, olmuş bitmiş değil sürekli kendini var eden varlıktır.

⁶² Mevlana C. R., *Mesnevi*, E-Kitap Projesi, Editör: M. Ukay, 2018.

⁶³ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 17, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

⁶⁴ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 19, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

Korku, titreme, ölüm, kaygı, özgürlük gibi kavramlara yer vermiştir eserlerinde. İnsan kendini üç biçimde ve düzeyde var ediyor ya da varoluşunu gerçekleştiriyor. Bunlar estetik, etik ve teoloji. İlki duyusal düzeyde varoluştur. Fazla çaba gerektirmiyor. Olup biteni kavrama için doğal bir çaba, seçim yeterlidir. Etik varoluş ise toplumsal koşulları aşmayı gerektirir. Daha yüksek düzeyde seçimler ve çaba gerektirir. Kişi özgürlük yolundadır. Dinsel - teolojik düzeyde ise seçim için tüm gücünü kullanan birey özgürlüğünü gerçekleştirir. *Korku ve Titreme*'de şu ifadeleri görüyoruz: “*Her şey kişinin emek harcamak ve yükü omuzlamak isteyip istememesine bağlıdır*”⁶⁵

İnsanın kendini var ettiği değerler bazen aynı süreçte, birbirine de eşlik edebilir. Kierkegaard üzerine çalışanlar onu, öncelikle Hegel'in sistem felsefesine karşı bir tepki gösterdiğini söyler.⁶⁶ Kierkegaard, Hegel'i eleştirirken onun Geist teorisini katı ve mutlak bulmuştur.⁶⁷ İnsanın somut ve canlı yaşamının Geist içinde eritilmesine Kierkegaard'ın gönlü elvermez. Kierkegaard'ın insana ve hayata merakı onu adeta Atina sokaklarında dolaşan Sokrates'e benzetmemize neden olur. Bu yüzden onun biyografisini yazanların ona "pazar yeri filozofu" demesi manidardır.⁶⁸

1841'de Kierkegaard, Schelling'in öğrencisi olmuştur. Bu dersin iki konuğu daha vardı: Bakunin ve Engels. Kierkegaard, en çok da Hegel'in rasyonel felsefesine karşı çıkmıştır. Hiç evlenmemiş olan filozofun, eserlerini takma isim ile yayınlaması, savunduğu felsefenin gereği olabilir. Sartre'da olduğu gibi Kierkegaard'da da “varoluş özden önce gelir.” Dünyaya gelen insan yaptığı seçimlerle, yaşadığıyla kendi özünü oluşturur. Bu dünyada kaygı ve umutsuzluk sürekli. Belirlenmişlik ve tümellik yoktur. İnsan teki vardır. Bu yüzden de insan, akıl ve mantık varlığı olamaz.

Kierkegaard açısından insan, inanç ve iman varlığıdır. Tanrı'ya bağlandığı halde Kierkegaard, insanın dinden de özgür olduğunu daha doğrusu özgür olması gerektiğini düşünür. İncanın kitleleşmesini, toplumu belirleyen bir dine dönmesini özgürlük önünde bir engel olarak görür. İnançlı bir filozof olmasına rağmen "resmi dinlere",

⁶⁵ Kierkegaard S., *Korku ve Titreme*, Ara Yayıncılık, S. 24, Çev: N. E. Düzen, İstanbul, 1990.

⁶⁶ Blackham H. J., *Altı Varoluşçu Düşünür*, Dost Kitabevi, S. 9, Çev: E. Uşaklı, Ankara, 2005.

⁶⁷ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 14, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

⁶⁸ Blackham H. J., *Altı Varoluşçu Düşünür*, Dost Kitabevi, S. 10, Çev: E. Uşaklı, Ankara, 2005.

dolayısıyla Hristiyanlığa değilse bile kiliseye karşı bir pozisyonda durmaktadır. Çünkü kurumlar, insanın kendisine itaat etmesini ve kendisine benzemesini bekler. Bu da özgür ve özgürlüğün önünde engeldir. Pesimist Kierkegaard'a göre yapmak ya da yapmamak aynı şeydir. İki durumda da insan pişman olur. Filozofun eserlerinden birkaçını burada anmak yararlı olacaktır: *İroni Kavramı Üzerine, Korku ve Titreme, Felsefe Parçaları*.

Kierkegaard'ın Marx ile çağdaş olduğunu anımsatarak diyalektik kavramına dikkat çekmek de yararlı olur. Çünkü Marx gibi Kierkegaard'da diyalektiği, düşünmesinin merkezine koyuyor. Nitekim filozofun temel kitaplarından birisi sayılan *Korku ve Titreme*'nin alt başlığı "Diyalektik Lirik" biçiminde ifade edilmiştir. Diyalektiği en kapsamlı ve olumlu olarak Hegel ele almıştı. Diyalektiği almakla birlikte Hegel'in "mutlak" felsefesine itiraz eden Kierkegaard, konu ettiği korku, kaygı, titreme, umutsuzluk, kötümserlik, düşüş, ölüm, hiçlik gibi temel kavramları karşıtlarıyla tasvir ediyor. Olumlu, umutlu, güvenli bir yaşamın kaynağında, örneğin umutsuzluğu görüyor. Yani korku duygusu olmadan güvenli bir yaşamı düşünmek söz konusu olmaz. Yani Hegel'in diyalektiğinden hareket edip onun tersi bir sonuca doğru ilerliyor. Marx da öyle yapmamış mıydı? Kierkegaard'ın diyalektiği Kafka'nın da ilgisine mazhar olmuştur. Kafka da Kierkegaard üzerine yazarken genelin ve özelin iki yönlülüğünden söz eder.⁶⁹ Şu açıklama Kierkegaard'a aittir: "*Eстетик ve etikte canlandırılan bölümü diyalektik olarak incelemek, benim için bir görevdir.*"⁷⁰

Husserl ve Fenomenoloji

Varoluşçular bilim ve felsefenin kesin doğrularına itiraz ettikleri gibi Husserl'e de itiraz ederler. Varoluşçu felsefe Husserl karşısında ikilemli bir pozisyon alır. Fenomenolojik yöntemden yararlanır. Saf bilince ulaşmak gibi saf varlığa temas etme arayışı vardır. Husserl'in bilinci yönelgen olduğu halde fazla aktif değildi. Bilinç de insanın önüne geçmiştir. Varoluşçu açısından önsel olarak böyle bir bilinç de yoktur. Bu bilinç insan dünyaya geldikten sonra söz konusu olur. Bunu insan oluşturur. Oluşan bu bilinçli insan varlık dünyasını açıklar ve anlamlandırır. Bugün varoluş felsefesi diye bir

⁶⁹ Whall J., *Existentialisme'in Tarihi*, Elif Yayınevi, S. 49, Çev: Onaran B., İstanbul, 1964.

⁷⁰ Kierkegaard S., *Korku ve Titreme*, Ara Yayıncılık, S. 75, Çev: N. E. Düzen, İstanbul, 1990.

disiplinden söz ediyorsak bunda kurucu filozof olarak Husserl'in de payı vardır. Zira bazı yazarların da belirttiği gibi Husserl'in, Heidegger ve Sartre'yi etkilediği bir realitedir.⁷¹

Nietzsche'de “Tanrı Öldü” Metaforu

Nietzsche de varoluşçu felsefenin kaynakları arasındadır. Onun biyografisini tezimiz açısından önemsiyoruz. Çünkü birçok varoluşçu filozof onun üzerine kitaplar yazmıştır. Nietzsche'ye göre de insan acı ve keder içindedir. Mevcut değerler karşısında insan alt edilmiştir. Oysa üstinsan mümkündür. Bunun için birey, gücü isteme yoluna girerek kendini kurabilir. Bu da çevrenin değil, yerleşik değerlerin de değil, insanın çabasıyla olur. Mevcut değerlerin insanı yok ettiğini, acı ve kedere boğduğunu düşünen Nietzsche, bu yaklaşımıyla tüm değerleri hiçleyen bir nihilist olur.

Nietzsche'ye göre akılcılık, deneycilik gibi düşünceler insanı mutlu etmez. Bugüne dek de etmemiştir. Nietzsche insanın ve yaşamın sürekli yenilendiğine inanırken sonsuz dönüşlülüğün geçerli olduğuna inanır. Ona göre insanın özgürce seçimler yapıp kendini kurması için Tanrı başta olmak üzere, insandan güçlü olduğu düşünülen tüm değer ve kavramların yok edilmesi gerekir. Bu yüzden de Tanrı'nın ölmesi şarttır! Herkesi gören ve koşullayan bir Tanrı'nın olduğu yerde insan varoluşunu gerçekleştiremez. Din ve geleneksel değerlerden uzaklaşan insan, kendini aşar ve yeni bir insan olur (üstinsan). Bu insanın da "son" olduğunu düşünmek yanlıştır. Çünkü kesinti, son değil süreklilik esastır. Apollonca olana karşı Dionizosçayı savunması da ebedi dönüş, süreklilik ve üstinsan fikri ile ilgilidir. Bu yüzden, birçok düşünür - yazar Kierkegaard gibi Nietzsche'yi de Antik Yunan'a meraklı sayar ve her ikisini de varoluşçu olarak değerlendirir.⁷²

Kierkegaard ve Nietzsche'ye bakılırsa bu dünyada her şey özgürlüğü engelliyor: Okul, aile, aşk, toplum, doğa, sokak, örgüt, parti, din, cemaat. Pascal'a göre de insan, bu dünyada bir dal gibi yalnızdır.⁷³ Akıl, bilim sayesinde, insanın sığındığı Tanrı da öldü, diye düşünür Nietzsche ve şunları ifade eder:

⁷¹ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 53, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

⁷² Blackham H. J., *Altı Varoluşçu Düşünür*, Dost Kitabevi, S. 31, Çev: E. Uşaklı, Ankara, 2005.

⁷³ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 7, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

“Nihilizm kapıda bekliyor, nereden geldi bu tekensiz misafir? Nietzsche'ye göre olgular yoktur, yorumlar vardır. Genel yoktur özel var, toplum değil birey var. Genellik, egemen olandır ama insan kendi olmalıdır. Nietzsche "insan ol, beni izleme hem - yalnızca kendini izle!"

demek istiyor.⁷⁴

Nietzsche deyince Tanrı'nın ölümü ve nihilizm konusu merkezi önemdedir. Nihilizmin iki biçiminden söz edilir. Aktif nihilizm ve pasif nihilizm. Pasif nihilizmde bazı değerler yok sayıldığı halde yerine yine "aşağı" diyebileceğimiz değerler gelir. Burada Nietzsche açısından "son insan", özgürlüğünü bulamayan insan vardır. Nietzsche son insanın karşısına üst insanı veya üstün insan'ı koymaktadır. Üst insan pasif değil aktif nihilist olarak betimlenir. Kurulu düzene, insanın iradesi önünde engel olan her değere reddiye vardır. Türkan'ın açıklamasına bakılırsa;

“Nihilizm Nietzsche'nin üzüntüyle baktığı bir çaresizliğin ifadesi ve insanlığın kurtulması gereken bir durumdur. Nihilizm üst insanın gelişiyile aşılabacaktır. Üst insanın gelişinden hemen önceki dünyadaki son insan nihilizmin insanıdır. Bu son insan dünyadaki en hor görülesi insandır.”⁷⁵

Geleneksel ahlak, dini inançlar nereden geliyor? Bunlar sorgulanır. Ahlakın Soykütüğü adlı eserin yazılması manidardır. Nietzsche açısından yürürlükteki ahlak bizim seçimimiz değildir. Bize verilmiştir, hatta bilim, eğitim, devlet, kilise yoluyla zorla verilmektedir. Aktif nihilist bunları reddeder ve üst insan seviyesine çıkar. Daha doğrusu tırmanır, hep tırmanır. Nietzsche ve “Tanrı öldü” mevzusu *Şen Bilim* adlı eserde geçer. Heidegger'in yazdığına bakılırsa Nietzsche'nin deli ya da kaçık diyebileceğimiz bir kahramanı vardır.⁷⁶ Kaçık (deli), pazar yerinde gündüz vakti fenerle dolaşır. Tanrıyı arıyorum, nerede diye sorar ve yine kendisi yanıt verir, onu biz birlikte öldürdük, Tanrı artık yok, çünkü öldü der. Peşinden elindeki feneri atar, ben gidiyorum, buraya erken geldim der. Aslında erken gelenin Nietzsche olduğunu düşünebiliriz. Tanrı'nın ölmesi de nihilizmi duyurur. Büyük

⁷⁴ Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 57, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

⁷⁵ Türkan M., *Beytulhikme Int J Phil* 11 (4) 2021.

⁷⁶ Heidegger M., *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, Asa Kitabevi, S. 16, Çev: L. Özşar, Bursa, 2001.

bir değer olan Tanrı yoksa, diğer değerler de yok hükmündedir. İnsan kendini kurmaya, kendi özünü yapmaya başlamalıdır.

Nietzsche nezdinde "Tanrı öldü" denilirken dindarlar için kaba diyeceğimiz bir ateizm söz konusu değil. Nietzsche, büyük ihtimalle Tanrı'nın varlığına inanmıyordu. Bununla birlikte Nietzsche'de Tanrı sevgisi olduğunu ileri sürenler de vardır:

*"Nietzsche'nin ateizm maskesinin düştüğü açık sahnelerden biri Böyle Buyurdu Zerdüşt'ün sonunda gerçekleşir. Zerdüşt, Tanrının ölümüne ikna ederek mağarasına topladığı yüksek insanların, ormandaki gezisinden mağarasına döndüğünde ölü de olsa yeniden eski Tanrıya tapıklarını görür. Gördüğü sahne karşısında Zerdüşt'ün çağrıda bulunduğu Tanrı, ölü Tanrı değil, ateizm maskesinin ardına sakladığı yaşamı olumlayan gerçek sevgi Tanrısıdır."*⁷⁷

Tanrı, Nietzsche için (toplum da dahil) en büyük güçtür. Bu güç topluma özgürlük tanımaz. Üstelik Tanrı da tek güç değildir. Gelenekler, aile, ahlak, okul, eğitim, öğretmen, imam, filozof, bilim, teknoloji, din tüm bunlar çağın tanrısıdır. Tanrı öldü ya da öldürülmesi gerekir denildiğinde kastedilen budur. Heidegger de Nietzsche üzerine yazarken bu noktaya işaret etmiştir.⁷⁸ Heidegger bu temaya temel teşkil eden bilgiyi de şu şekilde açıklıyor: *"Nietzsche 'Tanrı öldü' sözünü ilk kez, 1882 yılında yayınlanan Şen Bilim adlı yapıtının üçüncü kitabında yazmıştır."*⁷⁹

Nietzsche deyince nihilizm akla gelir. Nietzsche, geleneksel değerleri sorguluyor, yok sayıyor. Nietzsche deyince nihilizm akla gelir. Filozof, geleneksel değerleri sorguluyor, yok sayıyor. Erken filozof oluyor ve 56 yaşında, nispeten erken bir yaşta ölüyor. Varoluş filozofları gibi "ozan filozof" ya da "edebi filozof" özelliğine sahip. Erken yaşta filoloji profesörü oluyor. Düşüncesini aforizmalar biçiminde yazma eğilimindedir. Metaforlar yoğundur. Hayvanları metafor olarak kullanıyor. Kadınlara yönelik kullandığı ifadeler onun kadın düşmanı olarak anılmasına neden olmuştur: Kadına mı gidiyorsun kırbacın yanında olsun!

Yunan düşüncesine, daha doğrusu Yunan mitolojik düşüncesine meraklıdır. Apollon, Dionizos... Nietzsche gelgitlidir, yalnızdır. O bir oluş ve yaşam filozofudur. Ailesiyle, dostlarıyla uyuşmaz. Zerdüşt misali dağ bayır, kent kasaba gezer. Arayışını ve

⁷⁷ Türkan, M. (2022). Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözüne arka pencereden bakmak: Sevgi dolu bir tanrı arayışı. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, (INIJOSS), 11(2), 527-545. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1130269>

⁷⁸ Heidegger M., *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, Asa Kitabevi, S. 55, Çev: L. Özşar, Bursa, 2001.

⁷⁹ Heidegger M., *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, Asa Kitabevi, S. 15, Çev: L. Özşar, Bursa, 2001.

yolculuğunu sürdürüyor. Dolayısıyla postmodern felsefe kadar varoluş felsefesi de ondan ilham ve cesaret alır. Bu yüzden konumuz olan varoluş felsefesi ile postmodern felsefe arasında bağ kurmak olasıdır. Kaldı ki 20. yüzyıl felsefeleri eleştirel ve eski, klasik felsefelere tepki göstermeleri nedeniyle ortak bazı özelliklere sahiptirler.

Neticede Nietzsche deyince postmodern felsefeciler, Deleuze ve varoluş filozofu Heidegger'in Nietzsche için kitaplar yazdığı bilinir. Hem postmodern filozof Deleuze'un hem de varoluşçu Heidegger'in Nietzsche'den hareket etmesi önemlidir. Nietzsche, *Altı Varoluşçu Filozof* adlı esere de konu olmuştur⁸⁰. Hatta Nietzsche'yi hermenötik felsefe içinde değerlendirenler de vardır.⁸¹ Heidegger'in de hermenötiğin kurucusu Dilthey'dan izler taşıdığı düşünülürse 20. yüzyılda ortaya çıkan bu üç felsefi akım arasında bağ olduğu ileri sürülebilir.

1.7. 20. Yüzyılın Varoluşçu Filozofları Kimlerdir?

Karl Jaspers

Varoluş felsefesinin erken isimlerinden birisi olan Jaspers, bu felsefenin temellerini atarken felsefeyi de psikoloji istikametinde geliştirmiştir. Din, siyaset, tarih konularından giderek felsefeye yeni bir bakış getirmiştir. Daha doğrusu felsefenin ne olduğunu açıklama yanlısıdır. Yazdığı temel kitabın adının *Felsefe Nedir?* olması düşündürücüdür. Heidelberg Üniversitesi'nde eğitim gören Jaspers'in entelektüel bekaundu da zengindir. Hukuk, teoloji, tıp ve felsefe okuyor. Kant, Nietzsche, Dilthey, Hegel, Husserl gibi düşünürlerden etkileniyor. Psikolojide derinleşen Jaspers, varoluşçu psikanalizin de önünü açar. Sartre'ın da varoluş felsefesi ile psikanaliz arasında bağ kurduğunu biliyoruz.⁸²

Jaspers, Nietzsche üzerine yazdığı kapsamlı kitaplarla da ilgi çekmiştir. Aynı Jaspers kendine özgü bir yol da izler. Nietzsche'ye eleştirel bakar. Onunkini "saçmalıklar ve boş sözler yığını" olarak değerlendirir.⁸³ Demek ki varoluşçular bir bütünlük göstermiyor. Zaten bunlar için bütünleştirici eğilimler, monolitik anlayışları, o da

⁸⁰ Blackham H. J., *Altı Varoluşçu Düşünür*, Dost Kitabevi, E. Uşaklı, Ankara, 2005.

⁸¹ Özlem D., *Yorumbilgisi*, İnkilap Kitabevi, S. 163, İstanbul, 1996.

⁸² Sartre J. P., *Varlık ve Hiçlik*, İthaki Yayınları, S. 692, Çev: T. Ilgaz, G. Ç. Eksen, İstanbul, 2011.

⁸³ Kaufmann w., *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, S. 33, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

otoriterlik getirir. Onu izleyenlere göre 20. yüzyıldaki savaşlar, faşizmler, ırkçılık Nietzsche'yi haklı çıkarmıştır.

Jaspers'in felsefesinde, yaşadıkları etkili olmuştur diyebiliriz. Çocukluğunda geçirdiği hastalık, ona sürekli ölüm duygusunu anımsatır. Hitler döneminde baskı görmesi, üniversitesinden atılması da onun felsefesini etkilemiştir. Kant üzerinden araştırma yapmakla da tanınan, ona felsefesinde yer veren filozof, Descartes'in düalist felsefesini eleştirir. Çünkü Descartes'ın insanı parçaladığını düşünüyor. İnsanın düşünen varlık olarak görülmesi yanlıştır. Jaspers açısından insanda, beden, ruh, düşünce, akıl, tutkular, duygular, arzular, algılar bir bütündür.⁸⁴

Jaspers, felsefe ile bilim arasında belirgin bir fark olduğunu söylerken bilimin hakkını da verir ama varoluşu temelde felsefe ile ilişkilendirir. 'Felsefede yanıtın çok sorular önemlidir' biçiminde bir klişe vardır. Bu düşünce en çok da varoluşçu filozoflar içindeki Jaspers için uygundur. Bilim düşüncesi sürekli gelişir, kümülatif bir toplam vardır. Sürekli yükselir ve nitel düzeylere sıçrar. Felsefede değişim ve süreklilik esas olsa da, eski değerler de varlığını sürdürür. Bilimde yanlışlama olduğu halde felsefede olmaz. Platon, kendi çağında olduğu gibi günümüzde de benzer değerdedir.

Jaspers, bilim ve felsefe karşıtlığında çubuğu felsefeden yana bükerek, insan kendi özünü ancak felsefi etkinliklerle gerçekleştirir. Çünkü bilimin "mutlak doğruları" vardır ama felsefi etkinliğin ucu açıktır. Burada düşünme, sorgulama ve yorumlama vardır. Bunlar tekrar eder, yeni yorum ve anlamalarla var olur. Felsefede "yolda olmak" idesine birçok filozof gibi Jaspers da başvurur.⁸⁵ Felsefenin "yolda olma" etkinliği olarak gösterilmesi en çok da Jasper'in öne çıkardığı bir düşünce diyebiliriz. Nitekim filozof şöyle yazmıştır: *"Yolda olmak ferdi bir durumdur. Yolda değişmeyen kurallarla belirlenmiş bir yol olmayıp, herkese kendi yolunu belirleme hakkını veren bir anlayıştır."*⁸⁶

Gabriel Marcel'de Varlık ve Nesnellik

⁸⁴ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 326, Bursa, 2019.

⁸⁵ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 327, Bursa, 2019.

⁸⁶ Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 328, Bursa, 2019.

Varoluşçu felsefenin iki önemli merkezinin Fransa ve Almanya olduğu düşünülürse Gabriel Marcel Fransa kökenlidir. Varoluşçu filozoflar gibi o da felsefe profesörü olmasına rağmen sanat ve edebiyat metinleri yazmıştır. Descartes'ın düalist varlık anlayışına olduğu gibi rasyonalist ve empirist epistemolojilere de itiraz etmiştir. Zira bu anlayışların da etkisiyle varlık bütünlüğünü olduğu kadar dinamizmini de kaybetmiştir. İnsanın yabancılaştığını düşünen Marcel, mekanik varlık dünyasına itiraz ediyor. Bu mekanik ve yabancılaşmanın nedeni olarak da Dünya Savaşları'nı ve teknolojik gelişmeleri işaret etmektedir. Bu noktada diğer varoluşçular gibi teknolojiye bizatihi parmak basan Heidegger ile Tanrı inancı hariç, paralel düşünüyor.

Bu noktada Heidegger'e yakın duran Marcel, Sartre ile iki noktada ters düşer. İyi bir dindar olan Marcel, Sartre gibi ateist değildir. Ayrıca Sartre'da olduğu gibi “başkaları cehennem” değildir. Tersine Marcel açısından "ben - sen" bütünlüğü vardır. Yabancılığın aşılması için başkaları gereklidir. Çünkü ona göre başkası yoksa ben de yokum. Marcel, bütünlüğü sağlamak için varoluş anlamına gelen *existenz* terimini kullanıyor. Varoluşunu gerçekleştiren insan, çağın şeyleştirdiği insanı aşabilir. Marcel, *Varoluş ve Nesnellik*, *Bozuk Dünya*, *Tanrı Adamı*, *Başkalarının Kalbi*, *Komik Tiyatro* gibi eserler yazmıştır.

Varoluş, başkası, Tanrı, tiyatro eserleri, onun felsefi tutumu konusunda epeyce ipucu da vermektedir. Onlarca tiyatro oyunu yazdığı anımsanırsa bu tez boyunca ileri sürdüğümüz varoluşçuluk, sanat ve edebiyat bağının burada da kendini belli ettiğini görüyoruz. Nitekim sanatçı bir ailenin çocuğudur Marcel. Bozuk dünya örneğine bakılarak şeyleşme, kötümserlik ve umutsuzluk temalarının Marcel'de de içkin olduğu iddia edilebilir. Filozof varoluşu gerçekleştirme, özgürlüğe yönelmenin motivasyonunu da burada buluyor. İnsan bu bozulmaya ve kendini mutsuz eden dünyaya karşı bir direnç gösterecektir.

Marcel'in biyografisinden yapılan şu alıntı onun felsefesi hakkında da bir fikir verebilir: “Marcel, tecrübe ettiği ölüm duygusuyla birlikte aşırı duyarlı, içe dönük ve kaygılı olan yapısı, çektiği birtakım biyolojik sıkıntıları ve bunlara ek olarak ailesinin kendisinden aşırı beklentileri sonucunda ezik bir çocukluk evresi geçirmiştir.”⁸⁷

⁸⁷ Çüçen A. K., (Editör), *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 203, Ankara, 2018.

Parçalı insan durumunun aşılmasında sanat ve tiyatro öne çıksa da bilhassa müziğin üzerinde duruyor Marcel. Duygu ve düşünce bütünlüğü en fazla müzikte içkindir. Dolayısıyla bazılarının Marcel'i müzik teorisyeni olarak betimlemesi düşündürücüdür. Şu ifadeler onun müzikle olan teşriki mesaisini iyi açıklıyor: “*Henüz çocuk yaşlarından itibaren Bach ve Mozart gibi isimlerle yetişmiştir. Onun için müzik duygu ve düşüncelerini sesle ifade etmenin yanı sıra ve belki de en önemli aşkın bir gerçekliğe bağlanma ve onunla bütünleşenin bir aracıydı.*”⁸⁸

Marcel için var olmak ile sahip olmak birbirinden farklıdır. Var olmak deyince beden, düşünce, ben bütünlüğü akla gelir. Her organım, beni var kılar. Buna mukabil kulağımdaki küpe, kolumdaki saat sahip olduğum varlıklardır. Beni ben yapan şeyler değildir.

Camus ve Yabancılaşma

1913'te yoksul bir aile çocuğu olarak Cezayir'de doğan ve bir yaşında babasını kaybeden Albert Camus 1960'ta Fransa'da bir trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Baba sevgisinden yoksun ve yokluklar içinde büyür.⁸⁹ Cezayir'in bağımsızlığı için mücadele içinde olur. Komünist partilere, direniş hareketlerine katılır. Sartre ile birlikte komünizm için mücadele eder, dergiler çıkarır. Bir süre sonra komünist rejimlere, Sovyetlere mesafe koyduğu için komünizmden kopar. Daha esnek politikalar izler. Sartre ile de bu yüzden yolları ayrılır. Çünkü Sartre da yürürlükteki sosyalizme itiraz etse de Marksist iddiasından vazgeçmez. Dünyanın değerlerinden uzaklaşan Camus, giderek her şeyin saçma, rastlantı ve anlamsız olduğuna inanır. 1957'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü alır. 1960'da geçirdiği bir trafik kazasında hayatını kaybeder.⁹⁰

Camus da varoluşçu filozof olduğunu söylemez. Öte yandan dile getirdiği felsefede yabancı, absürt, özgürlük, intihar, ölüm, başkaldırı gibi terimler içkin olduğundan, yani yaşamın absürt yanını görüp buna başkaldırdığı için varoluşçu felsefe içinde olduğu anlamına gelir.⁹¹

⁸⁸ Çüçen K., (Editör), *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 203, Ankara, 2018.

⁸⁹ Bektaş G., *Albert Camus ve Varoluşçuluk*, Urzeni Yayınevi, S. 37, İstanbul, 2020.

⁹⁰ Bektaş G., *Albert Camus ve Varoluşçuluk*, Urzeni Yayınevi, S. 38, İstanbul, 2020.

⁹¹ Bektaş G., *Albert Camus ve Varoluşçuluk*, Urzeni Yayınevi, S. 14, İstanbul, 2020.

Varoluşçuların temel konu ve kavramları son derece zengindir. Sartre'ın dile getirdiği “varoluş özden önce gelir” ifadesi, belki de en merkezi ifadedir, dedik. Camus'dan gelen “absürt” kavramı da önemlidir. Ona göre dünyada her şey normal görünse de uyumlu olan hiçbir şey yoktur. Absürt, Türkçeye uyumsuz ve saçma olarak çevrilebiliyor. Absürtü Camus'un felsefesinde ve bilhassa romanlarında (*Yabancı*) bulmak hiç de zor değildir. Annesi ölen kahraman, bu ölüm karşısında hiç de üzülmez ve yas tutmaz. Aynı kahraman (*Yabancı*) iki Arap'ı öldürürken de üzüntü duymaz ve "haklı" bir gerekçe de söylemez.

Camus için insan, boğuntu ve bunaltılar içinde yaşar. Bu durum insanı, kendini aşmaya itekler. Yani Aristoteles *Metafizik*'in girişinde felsefenin kökeninde merak, doğal olarak bilmek arzusu vardır demişti.⁹² Oysa Camus için felsefenin kaynağında umutsuzluk bulunuyor. Bunu umuda çeviren insan eyleme geçer. Eylem, kendini başkaldırı olarak ortaya koyar. Kişi kendini çevreleyen her şeye başkaldırır. Saçmaya karşı da intihar ve ölüm düşüncesiyle çıkar. Yaşamın yaşanılır olup olmadığı tartışma kaldırır. Camus açısından yaşamının, ölümden daha makbul bir şey olduğunu kanıtlamak zordur. Tartışmaya Sartre'de destek sunuyor: “*Varlık, bize sıkıntı, bulantı gibi doğrudan erişim yollarıyla kendini gösterecektir ve ontoloji de varlık fenomeninin kendini ifşa ettiği haliyle, bir başka deyişle, fenomenin herhangi bir aracıya gerek olmaksızın betimlenmesi olacaktır.*”⁹³

Cezayir Komünist Partisi'ne giriyor ama varoluş felsefesine yatkınlığından olsa gerek partinin talimatları onun partiden kopmasına neden oluyor. Komünist Parti'den ayrılrsa da Sartre misali liberal demokrat olmayı (liberal milliyetçi değil) sürdürüyor. *Yabancı*, *Sisypos Söylencesi* ve *Başkaldıran İnsan* adlı eserlerinin salt adları ile varoluşçu felsefe arasında bağ kurmak hiç de zor olmuyor.

Heidegger, Dasein ve Das Mein

Heidegger, Kierkegaard'ın izinden giderken içsellığe yönelmiş bu yüzden de sebebi belli olmayan merak, yalnızlık, can sıkıntısı, hayret, şüphe, keder gibi kavramlara yönelmiştir. Hakikat ancak bu kavramlardan hareket edilerek açıklanabilir. Kaldı ki nihai

⁹² Aristoteles, *Metafizik*, Sosyal Yayınları, S. 75, Çev: A. Arslan, İstanbul, 1996.

⁹³ Sartre J. P., *Varlık ve Hiçlik*, İthaki Yayınları, S. 23, Çev: T. Ilgaz, G. Ç. Eksen, İstanbul, 2011.

bir hakikatten söz etmek de gerekmiyor.⁹⁴ Heidegger felsefe tarihine projeksiyon tutuyor ve varlık meselesine temas edildiği halde varlığın ihmal edildiği kanaatini taşımaktadır. *Varlık ve Zaman*'da şunlar söyleniyor: ,

*“Söz konusu tarihsel gelişmeler ışığı altında varlığı bazı belirli müstesna alanları gözler önüne serilmiş ve daha sonraki meseleleri (Örneğin Descartes'in ego cogito'su, özne, ben, akıl, tin, kişi) birincil olarak yönlendirmişse de, varlık sorusunun mütemadiyen ihmal edilmiş olması yüzünden onların varlıkları ve varlık yapıları soruşturulmaksızın bırakılmıştır.”*⁹⁵

Heidegger deyince varlık, varlığın anlamı nedir ve anlamın sorgulanması akla gelir. Mesela varlık nedir'in anlamı nedir? gibi. Heidegger, varlığın alanını genişletir. Ona göre yalnız duyulur var olan değil yokluk ve hiçlik de varlık tarzlarıdır. Heidegger'in merkezi kavramı dasein'dır. Dasein kendini gösteren varlıkları karşılamakla birlikte esasen "orada duran" insan varlığı için kullanılan bir terimdir. Kendi özünü arayan, kendini inşa eden, kendi varoluşunu gerçekleştirme yolundaki insandır. Yolda olan da bu insan-varlığıdır. Dasein gibi felsefe de yoldadır sürekli. Jasper'in olduğu düşünülen "yolda olma" metaforunun buradan kaynaklandığını düşünmek olasıdır.

Dasein'in karşıtı olarak Das mein vardır. Das mein, bu insan-varlığı ise durağandır. Bunu, Nietzsche'deki sürü insanı olarak düşünmek gerekiyor. Das mein, her yerde görünen, kendi olamayan insandır, kahvede, sokakta, ibadethanede, stadyumda, nargile salonunda, kitlesel hareket eden, modayı takip edendir. Dünya sorunlarından, kendi geleceğinden emin olan ya da öyle görünen kişidir. Korku, kaygı, iç sıkıntısı yaşamadığı için dasein misali bir arayış ve çaba içinde değildir. Hiçlik ve kötümser kavramlarına bakarak Heidegger'in, varlığı negatif yönde zenginleştirdiği söylenebilir.

Şurası açık ki; "Martin Heidegger, 20. yüzyıl düşüncesine en fazla etkide bulunan felsefecilerden biridir. Hayatı boyunca 'Varlık'ın Anlamı Nedir?' sorusuna yanıt aramış, düşüncesini bu soru çerçevesinde yoğunlaştırarak, felsefe tarihini incelemiştir. 'Varlık'ın Anlamı Nedir?' sorusuna sistematik bir yanıt verebilmesi onun engin felsefe tarihi bilgisine

bağlıdır."⁹⁶

⁹⁴ Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, S. 18, İstanbul, 2017.

⁹⁵ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 48, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

⁹⁶ Çüçen A. K., (Editör), XX. Yüzyıl Filozofları, Sentez Yayıncılık, S. 13, Bursa, 2019.

Heidegger, Husserl'in öğrencisidir. Fenomenolojiden varoluşçuluğa geçse de varoluşçu olmadığını belirtir. Sein Und Zeit (Varlık ve Zaman) adlı eseri ünlüdür. Varlık, insan ve birey arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Çüçen eserin önemi için şunları yazmıştır: "1927 yılında basılan Varlık ve Zaman, Heidegger'in en önemli felsefi eseri ve aynı zamanda 20. yüzyıl felsefesine de en çok etki eden yapıtıdır. Husserl'e adadığı bu kitapta, Platon'dan fenomenolojiye (Husserl'e) kadar olan felsefe tarihindeki ontolojilerin tarihsel göreceliliğini sorgulamaktadır."⁹⁷

Dünya da dâhil olmak üzere her nesne, olgu ve olay varlık olarak (sein) betimlenir. Bu varlıklar "olan" anlamındadır. Dünya, içindekiler ve dışındakiler böyledir. Bunlar içinde eyleyen, canlı ve hareketli olan varlık ise dasein olarak işaret edilen insandır. Almanca gündelik dilde "oradaki insan", yani somut, canlı insan anlamına gelir dasein. Bu insanlar arasında kendisini kuran, diğer varlıkları bilen, her şeye anlam veren dasein ise bireydir. "*Varlık'ın anlamı üzerine yapılan sorgulama, Dasein denilen varlıkta kendini açık ve belirgin yapar. Dasein, varlığın anlamının sorgulandığı varlıktır. Bu varlık, kavramsal bir sorgulamanın yapılacağı varlık değil, ontolojik bir sorgulamanın yapılacağı varlıktır.*"⁹⁸

Diğer varoluşçular için olduğu kadar Heidegger için de ana akım felsefeler, şimdiye kadar idea, töz, monad vs. kavramlarla varlığın üzerini örtmüştür. Bunun sonucu da insan, varlığa yabancı hale gelmiştir. Şimdi varlığın üzerindeki örtünün kaldırılma zamanıdır. Böylece insan, varlığı özsel olarak kavrarken kendine yabancılaşmayı da giderecektir. Ona göre varlığın unutulduğu bir çağda yaşıyoruz. Onu anımsamamız gerekiyor.⁹⁹ Heidegger, ben varoluşçu değilim diyor. Var olmanın anlamını arayan bir ontolog olduğu anlaşılıyor.

Descartes'tan Nietzsche'ye dek bütün cogito merkezli felsefeleri eleştiriyor Heidegger.¹⁰⁰ Geleneksel felsefede Herakleitos, Anasimandros ve Parmenides'i anar.

⁹⁷ Çüçen A. K., (Editör), XX. Yüzyıl Filozofları, Sentez Yayıncılık, S. 19, Bursa, 2019.

⁹⁸ Çüçen A. K., (Editör), XX. Yüzyıl Filozofları, Sentez Yayıncılık, S. 23, Bursa, 2019.

⁹⁹ Kaufmann w, Dostoyevski'den Sartre'a, YKY, S. 57, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.

¹⁰⁰ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 48, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

Heidegger geleneksel hakikat kavramını ve ontolojik temellerini açıklarken şunları yazmıştır: “*Hakikatin özü hakkındaki anlayışa ve onun ilk olarak tanımlanışına ilişkin görüşler üç tezle karakterize edilebilir. 1. Hakikatin ‘yeri’ beyandır (yargıdır). 2. Hakikatin özü yargı ile nesnesinin ‘uyuşumunda’ yatar. 3. Mantıkbilimin atası Aristoteles hem hakikate asli yeri olarak yargıyı tayin etmiş, hem de hakikati ‘uyuşum’ olarak tanımlamanın yolunu açmıştır.*”¹⁰¹

Çağdaş filozoflar içinde Nietzsche, Kierkegaard, Husserl, Dilthey’i önemseddiği ama sorguladığı belli oluyor. Yine de Husserl ve Dilthey de onun ayrıca hedefi olur. Heidegger’e göre Nietzsche varoluşu şöyle görür: Sürü insanından özgür insana ve oradan trajik insana doğru yol almak.

Heidegger için Sokrates'ten beri düşünce akılcı, bilimsel, kavramsal olmakla kesin, katı ve mantıklı olmakla zaten kendi özüne de yabancı hale gelmiştir. Dolayısıyla bu dönemi paranteze alıp "antik yunan düşüncesi"ne dönmek gerekiyor. Çünkü gerçek düşünce kavramsal olan felsefi düşünce değil, kavramı aradan çıkarıp varlığa dokunan düşüncedir. Düşünce dil ile ifade edilir. Dil varlığın evidir. Dil kuru ve cılız felsefe dili olamaz. Canlı, duygulu, çarpıcı bir sanatsal dil olmalıdır.

Varoluşçular ve Heidegger için de dil, bin yıllardır rasyonel ve empirist gelenekler içinde tıpkı varlık gibi kuru ve kapalı hale gelmiştir. Adeta reklam dili gibi kabasabadır. Bazen de ulus devletlerce kurallar konularak özgürlüğünü yitirmiş, esir alınmıştır. Her türden varlık gibi dil de özgürlüğüne kavuşmalıdır. O da yalın ve diri kılınması gerekir. Heidegger hayvan ile insan varlığının arasındaki farkı da dilden giderek açıklıyor. Ona göre bitkiler ve hayvanlar çevre tarafından kuşatılır. Bu yüzden de onlarda özgürce varoluş yoktur. Kendi doğal belirlenmişliklerini yaşar. Oysa insan dili ve düşüncesi aracılığıyla varoluşsal bir varlık konumundadır. Özgürlük söz konusu olur.

Heidegger'i varoluş felsefesi içinde görsek de filozof kendisine "varlık felsefecisiyim" demiştir.¹⁰² Heidegger "ben varoluşçu değilim" demiş olsa da kurduğu felsefe varoluş felsefesi olarak değerlendirilmiştir. Keza ateist varoluşçular içinde

¹⁰¹ Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, S. 324, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.

¹⁰² Whall J., *Existentialisme'in Tarihi*, Elif Yayınevi, S. 13, Çev: Onaran B., İstanbul, 1964.

görüldüğü halde ateist olduğunu da söylemez. Yine de kurduğu felsefeye bakarak onun Tanrı tanımaz olduğu varsayılır.

Sartre: Varoluş Özden Önce Gelir!

Sartre da varoluşçu filozoflar gibi çağın iki temel felsefe akımını almak ve "üçüncü yol" felsefesini kurmak üzere yola çıkmıştır. Bu aşmayı kendisinin gerçekleştirdiğine inanır. *Varlık ve Hiçlik* adlı kitabı ile varoluşçu felsefenin varlıkbilimsel temellerini atar. Sartre, Husserl ve Heidegger çizgisinden gitmekle birlikte Heidegger'i idealist olmakla eleştirir. *Varlık ve Hiçlik* adlı eserde şöyle yazar: "*Varlık ve Zaman'da her türlü idealizmin ve her türlü gerçekçiliğin aşıldığını sanmak boş bir beklentidir*"¹⁰³

20. yüzyıl filozofu olan Sartre 1943 yılında *Varlık ve Hiçlik* adlı kapsamlı kitabını yazdı. Fakat ona ün getiren çalışma ise üç yıl sonra Paris'te yaptığı konuşma oldu. Konuşma "Varoluşçuluk Hümanizm"dir başlığını taşıyordu. Varoluşçuluk terimini meşru hale getiren, savunan ve üne kavuşturan konuşma da işte 1954'teki bu konuşma olmuştur. Sartre deyince akla gelen "Varoluş özden önce gelir" ifadesi de bu konuşma metninde geçer. Bu ifadeyi şöyle açıklar filozof: "*İlkin insan vardır; yani insan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra tamamlanıp belirlenir, özünü ortaya çıkarır*."¹⁰⁴

Sartre'ın bu özgünlüğüne rağmen varoluş felsefesini kullanan ilk filozofun 1944'te Gabriel Marcel olduğu söylenir. Nitekim *Varoluş Filozofları* adlı kitapta şunlar söyleniyor: "*Sartre'ın felsefesi için 'varoluşçuluk' teriminin ilk kez 1944 yılının sonlarına doğru Gabriel Marcel tarafından kullanıldığı düşünülmektedir*."¹⁰⁵ Hümanizm, eski geleneksel anlamlarından çok daha derin bir anlamla kullanılmış ve merkeze konulmuştur. Sartre da varlığı değer Heidegger gibi. Heidegger'in dasein'ı Sartre'da "kendisi için insan"dır, orada olan yani.¹⁰⁶ Genel olarak insan ise "kendinde insan" olarak varlıktır. Kendisi için varlık, kendinde varlıktan "bilinç" nedeniyle ayrılır.

¹⁰³ Alıntılayan, Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 65, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

¹⁰⁴ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 39, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

¹⁰⁵ Çüçen A. K., (Editör), *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 223, Ankara, 2018.

¹⁰⁶ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 39, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

Bilinçli varlık sürekli kendini oluşturur ve aşar. Bu hep böyle sürüp gidiyor. Ona göre aslında insan da diğer varlıklar gibi bir varlıktır ama kendi özünü kurabilecek olanağa sahip olmakla nesneler dünyasından ayrılır. Ağaç, bitki, ot, taş, toprak neyse insan da odur. Sahip olduğu bilinç yüzünden insan özgürlüğünü gerçekleştirir. Yani insan asla tamamlanmış bir varlık olmaz. Eksikli bir varlıktır. Bu yüzden Sartre, insan için sıklıkla dünyaya bırakılmışlıktan söz eder. Dünyaya bırakılma, atılma, fırlatılma ifadesi, varoluş felsefesi için merkezi bir konum teşkil eder.¹⁰⁷

Sartre'a göre *"Bir başına bırakıldığımız için varlığımızı biz kendimiz seçeriz. Bırakılmışlık bunalıyla birlikte yürür."*¹⁰⁸ Varlığımızı kendimiz seçeriz derken Sartre, insan ve topluma karşı da hem iyimser hem kötümserdir. Umutlu olmak, insana ve ilişkilere inanmak, güvenmek için bir neden görmez. Negatif olana da dayanmak gerekir. Sartre açısından *"Özü dayanaksızlık ve hiçlik olan bilinç, kendini dış dünyaya fırlatarak bu dayanaksızlık ve hiçlikten kurtulmak üzere kurulmuştur."*¹⁰⁹

İnsan, kaderine razı olan bir varlık değildir. Tanrı veya doğa ona kesin sınırlar çizmemiştir. Korkak ve kahraman oluş gibi iyi veya kötü oluş da doğadan kaynaklanmaz, doğuştan gelmez. Ne olmuşsak kendi seçim ve kendi çabamızla olmuşuzdur.¹¹⁰ İnsan, felsefe yaparak, sanat yaparak, eğitimle varoluşunu kurar. Her kurulum eksiklidir. *Varlık ve Hiçlik*'ten anlıyoruz ki, hiçlik, insanı harekete geçirir. Nietzsche de hiçliğe dikkat çekmişti.

Sartre deyince "başkası cehennemdir" sloganı mutlaka akla gelir. Bu düşüncesiyle filozof, kurulu düzene ve geleneklere ait bütün değerleri reddettiğini işaret etmektedir. İnsan varoluşunu oluşturup gerçekleştirirken "başkası ne der?" kaygısı taşımayacaktır. Aksi halde yerleşik düzenin bir parçası haline gelir ve şeyleşir.

Ölmeden önce gözlerini büyük oranda kaybettiği halde çalışmalarını sürdürdü Sartre. 1980'de öldüğünde Paris sokaklarında onun cenazesi arkasında elli bin kişi

¹⁰⁷ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 48, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

¹⁰⁸ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 53, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

¹⁰⁹ Editör: Türkan M., *Varoluş Zamansallık ve Başkaldırı, Serüven Yayınları*, S. 37, Çankaya/Ankara, 2025.

¹¹⁰ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 59, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

yürüdü. Benzer bir ilgi durumunun, tezimize konu olan Mevlana ve Dostoyevski için de söz konusu olduğunu şimdiden anımsatmış olalım.

Simone de Beauvoir: Kadın Doğulmaz Kadın Olunur!

Varoluşçu feminizm deyince akla Beauvoir gelir. “Kadın doğulmaz kadın olunur” diyor filozof.¹¹¹ Kadın, doğuştan olmuyor. Somut, canlı, kadının kişisel çabası gereklidir. Ayrıca "bedenim benimdir" sloganı önem kazanır. Heupus Chorpous kuramını da anmak gerekiyor. Emeğim, aklım, bedenim benimdir. Beauvoir, feminist teorisyen, aktivist. Zengin bir ailenin kızı. Çocukluğunda tiyatroya meraklı. Zeki ve çalışkan bir öğrenci.¹¹² Doğa ve topluma meraklı. Sartre ile sevgili oluyor. Bu birliktelik ölünceye dek sürüyor. Özgür aşk, özgür ilişkilere eğilimli biri. Bu birliktelik sırasında kısa dönemlerde "kaçaklar" olsa da toplam yaşamda "sadık" bir ilişkinin belirleyiciliği görülüyor. Varoluşçu dediğimize göre, aşk hayatındaki "kaçaklar" da doğal bulunabilir.

Beauvoir'ın biyografisini yazan Romero, onun ağzından şu alıntıyı yapıyor:

“Küçük bir kızken kaprislerime gösterilen hoşgörü, baştan beri geliştirdiğim ve hiç vazgeçmediğim tavrımı, yani arzularımı, tepkilerimi, hareketlerimi ve fikirlerimi sonuna kadar savunma huyumu, önemli ölçüde teşvik etmiştir. İnsan ancak talep ettiği şeyin kendisi ya da başkaları tarafından elde edileceğine güvenirse ister onu; ama onu yalnızca isterse elde eder. Bu ekstrem vergimi güçlendiren ilk yaşam yıllarımı minnetle anıyorum.”¹¹³

Sekiz yaşında yazarlığa adım atması ilginçtir. Onun hızını Dünya Savaşı kesiyor. Baba askere alınıyor, travmalar geliyor peşinden. Ailede dağınıklık kendini gösteriyor. Katolik okulunda gördüğü eğitim ileride tersine dönüyor. Sonuçta Beauvoir, ateist oluyor. Disiplinli bir entelektüel. Varoluş felsefesi açısından daha çok kadın cinsini görüyor. Ona göre çağın insanları varoluşunu gerçekleştirmekte yetersiz kalıyor elbette. Oysa bu durum kadın cinsi için çok daha fazla geçerlidir. Üstelik kadın erkeğin birinciliğine karşı ikinci cinstir. Ünlü kitabının adı da buradan gelir: *İkinci Cins*. Kadın kendini gerçekleştiremiyor, içindeki yaşadığı kültürün dediği oluyor. Onun neyi seçeceğine

¹¹¹ Soysal S., *Beauvoir Dersleri*, Belge Yayınları, S. 23, İstanbul, 2016.

¹¹² Romero C. Z., *Simone de Beauvoir*, Alan Yayıncılık, S. 7, Çev: C. Dövenler, İstanbul, 1990.

¹¹³ Romero C. Z., *Simone de Beauvoir*, Alan Yayıncılık, S. 7, Çev: C. Dövenler, İstanbul, 1990.

erkekler karar veriyor. Evlenmesi gerektiği, kiminle evleneceğini, kaç çocuk yapacağını da erkekçil kültür belirliyor.

İkinci Cins'te şunlar söylenmiştir: “Toplumun geleneksel olarak topluma sunduğu yazgı evlilik. Bugün bile çoğu kadın evlidir. Evlenmiştir ya da evlenmeyi planlamaktadır ya da evlenmemiş olduğu için mağdurdur.”¹¹⁴

İlk isyan evlilik, aile kurumu, din ve Tanrı'ya yöneliyor. Roman, öykü, otobiyografi, tiyatro ve deneme türünde eserler yazan Beauvoir, ölünceye kadar mücadele içinde oluyor. Yazdıklarını Sartre'ın redakte ettiği doğru olmakla birlikte, bunların Sartre'a ait olduğu iddiası gerçekleri yansıtmaktan uzaktır. Kaldık ki, Sartre'ın yazdıklarında Beauvoir'ın önemli bir katkısı ve payı olduğu da bir gerçektir.

Beauvoir, varoluşçu felsefeyi kadın sorununa uygulayan önemli bir kadın filozoftur. Ona göre “kadın doğulmaz kadın olunur”. Yani toplum tarafından belirlenen bir toplumsal cinsiyet söz konusudur. Kadın da bu algı üzerinden görülüyor. Elbette ki ikinci cins olarak, erkeğin eksik yanını tamamlayan bir "öteki" olarak vardır. Üstelik bunu kadın kitlesi benimsiyor. İşte Beauvoir'ın varoluşçuluğu bu noktada gündeme geliyor. Kadının bu sosyal cinsiyet algısına itiraz edip kendisini kurması öneriliyor. Demek ki Beauvoir, kendisine biçilen çerçeveye, toplumsal norma ve cinsiyete ses etmeyen kadını "kötü niyetli" olarak görüyor ve kendi kaderini kendisinin belirlemesini savunuyor. Beauvoir, bir yandan ataerkil sistemi, bunu meşru sayan erkek cinsini eleştirirken bir yandan da kadın cinsini eleştirip özne olmaya, ayağa kalkmaya davet ediyor. Kadının özgürlüğü ve varoluşu, başkasının değil kadının kendi elindedir.

Beauvoir'ın Sartre ile birlikte dünya gezilerine çıkması, Maocu Çin, Kastro, Guevara, Afrika, Amerika gezileri de bunlara eklenmelidir. Sartre ile birlikte “Modern Zamanlar” adlı dergiyi çıkarmaları son derece önemli. Dönemin entelektüelleri dergiye katıldılar. Dergi adını Charlie Çaplin'in *Modern Zamanlar* filminden almıştır. Varoluşçu bakış açısını asla terk etmiyor. Yapıtlarında varoluşçuluk hissediliyor.

¹¹⁴ Soysal S., *Beauvoir Dersleri*, Belge Yayınları, S. 21, İstanbul, 2016.

1.8. Varoluşçuluğu G. Lukacs İle Eleştirmek

Ortaya konulan her argüman, tez ve teori, bunlara karşıt olan düşüncelerle çatışmaya hazır olmalıdır. Felsefe tarihinde önemli bir gelenek bu şekilde oluşmuştur. Bu durum varoluş felsefesi için de ziyadesiyle geçerlidir. Sartre'ın kitabına açıklamalar yazan Asım Bezirci'nin şunları söylemesi anlamlıdır: "*Varoluşçuluk kavgası süresince Sartre ve felsefesi, amansız saldırılara uğruyor. Katolikler, Marksçılar ve öbür aydınlarca kıyasıya eleştiriliyor. Merleau Ponty'nin deyimiyle, sol dergiler çeşit çeşit tenkit yazılarıyla doluyor, sağdan lanetler yağdırılıyor.*"¹¹⁵

Varoluşçuluğu sert bir şekilde eleştiren yazarlardan birisi de G. Lukacs olmuştur. Lukacs için ayrıca açıklama yapmak gerekecek. Eleştiriler kendince haklıdır. Çünkü ona göre varoluşçu felsefe, tutarsız görüşleri içeren eklektik bir felsefedir. Hem idealist hem gerçekçi oluyor. Geleneksel felsefeyi hem izliyor hem karşı çıkıyor. Bazen diyalektik oluyor bazen ona karşı çıkıyor. Husserlci, Heideggerci oluyor ama bazen onlara da karşı çıkıyor. Korku yayıyor ama başkaldırı demekten geri kalmıyor.¹¹⁶

George Lukacs, varoluş filozoflarını eleştirmek üzere eser bırakan birisi. Varoluş filozoflarının birkaçı teisttir demiştik. Soren Kierkegard, Karl Jaspers, Gabriel Marcel, Martin Buber, bunlar arasındadır. Diğer çizgide ise ateist varoluşçular konumlanıyor. Heidegger, Marly Ponty, Sartre, Simon de Beauvoir ve Albert Camus vb. yer almaktadır. Buradaki ateistleri, *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* adlı kitabında konu eden G. Lukacs, bunları tarihsel materyalist olarak görmez. Yeni felsefeleri, ekonomik ve toplumsal olguları paranteze aldıkları için felsefi idealizm olarak görüyor. Bunu yaparken iddiasını, adı varoluşçu filozof olarak anılan Kierkegaard, Nietzsche, Heidegger ve Sartre başta olmak üzere tümü için söylüyor.¹¹⁷

Varoluşçular, felsefi idealizmle, önceki Hobbes, Kant, Rousseau'nun tarzından farklı olarak tamamen ahlaki, dini ve kültürel meselelere yöneliyorlar. Kimisi Tanrıtanır olup dini meşru görüyor, bazıları da dine karşı çıkıyor ama Tanrı'ya sığınıyor. Lukacs, aynı

¹¹⁵ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 14, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

¹¹⁶ Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, S. 15, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.

¹¹⁷ Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 35, 36, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

yerde felsefi idealizmi eleştirirken bu filozofları, insanı tarihselleştirdikleri için de itham ediyor. Sanki insan, bütün tarihi boyunca 20. yüzyıldaki ruh haline sahipti. Lukacs açısından 20. yüzyıl iktisadi, sosyal ve siyasi açıdan krizler çağıdır. Bu çağın insanı da buna paralel olarak bunalım içindedir.¹¹⁸ Lukacs, çağın felsefesini klasik burjuva felsefesine oranla gerici ve bunalım felsefesi olarak görüyor ki, bunun da sorgulanması gerekir. Çünkü hızını alamayan yazara göre yeni varoluş felsefeleri, sezgiciler, esasen diyalektik maddeciliği hedef almaktadır.¹¹⁹ Aynı Lukacs'ın *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı* adlı kitapta da yeni roman ve edebiyat anlayışını (modernist akım) bunalım edebiyatı olarak gördüğü ve buna karşılık klasik metinleri savunduğunu biliyoruz.¹²⁰

Yeniye karşı önyargılı oluşu, eskiyi yüceltmesinden dolayı Lukacs, kendisi gibi Marksist bir şair ve tiyatrocı olan B. Brecht tarafından eleştirilmiştir. Lukacs'ın çalışmasında sorunlu yanlar da vardır. Varoluşçu felsefeyi ve filozoflarını emperyalizmin sözcüleri olarak görürken aşırıya gidiyor. Felsefi idealizm, emperyalizmin felsefesi veya burjuva düşüncesi dediği ekollere itiraz ederken klasik felsefeyi savunmaktadır. Ayrıca felsefeyi maddeci ve idealist biçiminde ayırması da izaha muhtaç bir durumdur.

Lukacs açısından maddeciliği ve idealizmi aştığı, aşacağı savunulan yeni felsefeler "üçüncü yol" gibi lanse edilseler de her türlü toplumsal unsuru reddeden özne, birey, insan merkezli idealizmden başka bir şey değildir.¹²¹ İki temel akımı aştığı düşünülen varoluşçu felsefe de biçimsel olarak bunu yapmış görünmekle birlikte esasen idealizm akımının içinden çıkamıyor. Dolayısıyla Lukacs, varoluşçu felsefelerin dönüp dolaşıp Berkeley çizgisine geldiğini ileri sürüyor.¹²² Sartre, Lukacs'ın eleştirisine hak vermekle birlikte temelde itiraz eder.¹²³

Lukacs'ın, varoluşçuluğu ve kendisini eleştirmesinden de muzdarip olan Sartre, anılan kitapta da üzerinde durduğu gibi Sovyetik yönetimlere, sınıf teorisine, sosyalizme

¹¹⁸ Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 39, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

¹¹⁹ Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 40, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

¹²⁰ Lukacs G., *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Payel Yayınevi, S. 21, 22, Çev: C. Çapan, İstanbul, 2000.

¹²¹ Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 65, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

¹²² Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, S. 66, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.

¹²³ Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, S. 31, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.

olan sempatisini sürdürmüştür.¹²⁴ Kuşkusuz ki sosyalist pratiklere eleştiriler de yapmıştır. Örneğin Sovyetler Birliği'nin 1956'da Macaristan'a müdahalesini onaylamaz. Üstelik "bürokratik" bir yapıdan söz etmektedir.

¹²⁴ Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, S. 31, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.

2. BÖLÜM: MEVLANA'DA VAROLUŞÇU EĞİLİMLER

2.1. Mevlana'da Hayat, Hasret ve Arınma Yolu

Mevlana açısından hiçbir şey gibi insan da tek yapılı değil, kısım kısımdır. Üç gruptan söz etmek yanlış olmaz. Yalnızca yaratılan varlıkların çevresinde dönenler. İkinci olarak Tanrı'nın etrafında dönen bir insan kitlesi vardır. Bir de Tanrı ile bir olmuş, kendini onda yok etmiş bir kuşak vardır. Yok olmak, önemli bir erdemdir. İnsan bir yandan verili bir varlık olarak bu dünyaya gelmektedir. Bir yandan da bu dünyanın hay huyuyla olmaktadır. İnsanın yok olması bu iki tür değerlerden özgür hale gelmesidir. Böylece verili ben'den aşkın ben'e (transandantal ben) yükselme imkanı olur. Böylesi bir yol Mevlana açısından aşk ve hasret yoludur. Ben'in sen olduğu, daha doğrusu mutlak'ta erdiği, buharlaştığı ama ruhsal olarak yeni bir başlangıç olduğu andır.¹²⁵

Yok olmak denilirken ne kastedildiğini daha iyi anlamak için sözü Çevik'e bırakalım:

"Burada sözü edilen yokluk, gerçek anlamda bir yokluk veya hiçlik değildir; insanın zahiri varlığının gerçek varlık karşısında erimesinden bahsedilmektedir; daha doğrusu, kendini yok sayacak ruhsal olgunluğa varması anlamına gelmektedir. Bu durum Mevlana için varoluşsal bir iman halidir; akşamdan sabaha olmaz; bir süreç gerektirir."¹²⁶

Sürece işaret edilmesi son derece önemlidir. Zira iman, bir kez belirgin olduğunda artık her şey sabitlenmiş değildir. İmanın da sürekli kendini yenilemesi ve canlı tutması gerekiyor. Yani daima kazanılması zorunlu olan varoluş tarzıdır.

Varoluş felsefesi, insanı ön plana koyan bir felsefedir. Çünkü insan yaşam içinde, değişik tercihlerde bulunan ve en çok da bilme eylemi içinde olan bir varlıktır. Bilme, Sokrates'ten beri "kendini bilme" olarak önem kazanmıştır. Çevik'in yorumuna bakılırsa Sokrates böylesi bir bilme ile bilginin kendinde olduğunu, çünkü bilginin doğuştan geldiğini söyler. Buradan Kuran ayetlerine bağlanmak olasıdır. "Kendini bilen Rabbini bilir" denilir. Bilinecek olan insanın kendisidir. Sufi ekolü için ve teolojik varoluş felsefesinde insan Tanrı'da içkindir. Bu yaklaşım, Mevlana'nın da insan anlayışının ve

¹²⁵ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 102,103, İstanbul, 2014.

¹²⁶ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 104, İstanbul, 2014.

varoluş felsefesinin iskeletini oluşturur.¹²⁷ Bilmenin doğuştan olması, onun olduğu gibi kabul edilmesi anlamına gelmiyor.

Mevlana radikal bir yol izleyerek doğuştan fikirleri de sorguluyor, klasik epistemolojileri aşma yolu izliyor, kültürel alışkanlıklara mesafe koyuyor. Geleneklere de itiraz ediyor. Nitekim, toplum tepki göstermesine rağmen Şems'e olan sevgisini sürdürüyor. Geleneksel benlikten olduğu gibi toplumsal benlikten de uzak duruyor. Bilinçli varoluşa yöneliyor, transandantal ben'e yükseliyor. Mevlana'ya göre her sufinin amacı da bu olmalıdır.¹²⁸ Çevik'e bakılırsa Mevlana, insanı özgür yapan şeyin seçimler olduğuna ısrarla vurgu yapar. Üstelik bu seçimin bilinçli olmasını düşünür. Bu noktada Sartre'ın seçimleri merkeze koyarken Mevlana'nın gerisine düştüğü de iddia edilmektedir.

Çevik açısından Sartre 'seçim olsun da ne seçilirse seçilsin' gibi felsefeden yana olduğu halde Mevlana, seçilen değerlerin niteliğini de inceleme kokusu yapar. Yine Sartre, seçimi serbest koşullarda yapar ve daha güçlü temellere dayandırma kaygısı taşımaz. Oysa Mevlana için seçmek, bir niyet ve bilinç halidir. Mutlak değerlere dayanıyor.¹²⁹

Mevlana için arınma iki etapta gerçekleşiyor. İlkinde bedensel arınma açığa çıkıyor. Bu, ruhsal arınmanın da ilk adımı oluyor. Ruhsal arınma ile birlikte psikofiziksel süreç tamamlanıyor. Kierkegaard da bu ikiliye dikkat çeker; ruh ve beden sentezinden söz eder. Husserl de olduğu gibi bunlar fenomenolojik indirgeme yoluyla paranteze alınır. Mevlana ise bin yıl önceden bu sentezi aşarak transandantal ben'e yükselmenin felsefesini yapmıştır.¹³⁰ Arınarak Tanrı'da yok olan insan, Mevlana açısından kamil insandır. İnsanı kamil için insan bu dünyaya bir amaçla gönderilmiştir. Ayrıca insanı bu dünyaya bir "fırlatan" vardır. Oysa modern varoluşçu filozoflar için "insan bu dünyaya neden gelmiştir?" sorusunun yanıtı "hiç bir şey" olarak verilir. Keza bunlara göre "insanı bu dünyaya kim bıraktı?" sorusunun cevabı da "hiç kimse" olarak verilmektedir.¹³¹

¹²⁷ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 109, 110, İstanbul, 2014.

¹²⁸ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 112, İstanbul, 2014.

¹²⁹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 118, İstanbul, 2014.

¹³⁰ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 122, İstanbul, 2014.

¹³¹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 128, İstanbul, 2014.

Aşk duygusuyla Mutlak'a yönelmeden bu dünyada yaşamak zordur, anlamsızdır, sıkıntılıdır. Varoluşunu gerçekleştirmek isteyen herkes bu dünyada kaygılıdır, sıkıntılıdır. Diğer varoluşçularda olduğu gibi Mevlana açısından da bu kaygı ve sıkıntılar insanı varoluşa götürür. Bunlar acılı duygular yaratır ama insanı özgürlüğe götüren de bu kaygılardır. Mevlana'da olduğu gibi yeni kuşak varoluş filozoflarında da acı ve kaygılara paralel birçok duruma işaret edilmektedir. Bunlar tezimizin başından beri saydığımız çile, üzüntü, korku, umutsuzluk, saçma, paradoks, bulantı ve sıkıntı gibi kavramlardır. Şöyle söylenir: “Herkes, acı çekmek korkusuyla acı içindedir ve varlık peşinde yokluğa düşer.”¹³²

Bu duyguların insanda varolmasının nedenleri muhtelifdir. Neden bu dünyaya geldim? Beni buraya kim bıraktı? Neden, kimsesiz bırakıldım? Neden doğdum? Neden öleceğim? Yaşamam için bir neden var mı? Mevlana bunların yanıtını aşk halinde buluyor. Murcel de aşkı önemser, ona göre aşk ümit olarak vardır. Maddi değerlere, ülkelere, anne babalara da aşk beslenir. Bu aşk başkadır. Cisimlere, fiziksel olanlara, öğretilmişlere, yanlış aşklara benzemez. Murcel için aşk, sahip olmak değil olmak içindir. İnsanı mal - mülkün zincirlerinden kurtarır. Çevik'e bakılırsa “Mevlana'da da aşk böyle bir fonksiyona sahiptir. Zincirden kurtulmamıza yardım eder. Aşk, insanın doğasında var olan ve karşikonulmaz bir eğilimdir. İnsan neyi severse sevsin, neye aşık olursa olsun bu aşkın nihayi nedeni Tanrı'dır.”¹³³

Sufilik düşüncesinde ruhun bedene hapsediği varsayılır. Ruh buradan özgürleşme ister. Benzer anlayışlar aslında Hristiyanı felsefelerde de vardır. Ama bunlarda bu hapsolme umutsuzluk getirir. Augustinus da böyle düşünür. Oysa kendine özgü bir sufiliğin izini süren Mevlana için bu sıkıntılı durum, özgürlüğe giden yolun imkanlarını yaratmaktadır.¹³⁴ Cüzi iradeye umutsuzluk olarak görünen bu durum külli iradeyle aşılar. Ruhun özgürleşmesi sorunu, bazı çevrelerin de sandığı gibi kişisel değildir. Bu noktada çağdaş varoluş filozoflarından çok evvel Mevlana, insanın sorumlu olduğunu söylemiştir. Nitekim “insan sorumludur” mottosu Sartre gibi ateist varoluşçuların da

¹³² Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 282, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

¹³³ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 131, İstanbul, 2014.

¹³⁴ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 133, İstanbul, 2014.

temel kabulüdür. Yani Sartre gibi filozoflar, “insan sorumludur” derken yalnız kendilerinden sorumlu olmayı değil tüm toplumu ve insanlığı kastettiklerini belirtiyorlar.

Çevik'in yorumuna bakılırsa Mevlana da benzer düşünüyor. Yalnız kendinden sorumlu bir egsiztansiyalist değil tüm insanlıktan sorumlu bir egsiztansiyalist görüyoruz.¹³⁵ Mevlana güçlü şekilde benzetmeler yapar ve metaforlar kullanır. Tozlu halıya sopayla hızlı hızlı vurmak, ilk bakışta kilime zarar veriyor gibi algılansa da, atılan sopa halının temizlenmesi, arınması içindir. Velhasıl sıkıncı, çile ve bu dünyada çekilen acı dünyevi durumlardır. İnsanı, özgürlüğe ve varoluşa götüren de bu özelliklerdir. Dert, acı, keder ham insanı pişirir, olgunlaştırır. Başkaları veya dünya tarafından insana öğretilen hazlar mı yoksa gönlünce benimsemiş bir acılı, dertli ve çileli yaşam mı makbuldür. Sufiler gibi şüphesiz ki Mevlana da ikinci seçeneği yeğlerdi. Çevik açısından *"Arınmaya verdiği mutlak değer açısından Rumi'nin düşüncesini bir tür 'arınma idealizmi' olarak tanımlamak mümkündür."*¹³⁶

2.2. Mevlana'nın Yaşamında Varoluşçu Unsurlar.

Mevlana, 1207 yılında Afganistan'da doğmuştur. Göçmen bir ailedendir. Baba Bahaeddin Veled, zengin bir aileden geliyordu ve dönemin alimleri arasında idi. Mevlana ilk eğitimini babasından almıştır. Afganistan'dan göç eden aile, Mekke ve Medine ziyaretlerinden sonra Erzincan, Malatya ve en son Konya'ya yerleşir.¹³⁷ Mevlana'nın ailesi, maddi ve entelektüel imkanları, bu tezde varoluşçuluk bakımından karşılaştırmak istediğimiz Dostoyevski'den oldukça avantajlıdır. Bu farklılığa rağmen iki düşünürün varoluş zihniyeti açısından benzer olmaları, tezimizi son derece ilgilendirmektedir. Zira, varoluş felsefesinin dayandığı belli bir kalıp ve kural bulunmuyor.

Kierkegaard ve Sartre'ı varoluşçulukta birleştiren benzer etkenler, Mevlana ile Dostoyevski'yi de birleştirmektedir. Mevlana, Konya'da dönemin İslam alimleri arasında adı anılan biri olmuştur. Şam ve Bağdat'ta önemli kültür merkezlerinde düşün, sanat ve ilahiyat üzerine çalışmalar yapmıştır. Burada evlenmiş Sultan Veled ve Alaaddin Çelebi

¹³⁵ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 135, İstanbul, 2014.

¹³⁶ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 119, İstanbul, 2014.

¹³⁷ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 44, 45, İstanbul, 2020.

adında iki oğlu olmuştur. Konya'ya tamamen yerleştikten sonra, babasının ölümü üzerine, ondan boşalan müderrisliği Mevlana sürdürmüştür.

Mevlana'nın Tebrizli Şems ile tanışması, onun yaşamında bir milattır. Şems'in öldürülmesi de ayrı bir milattır denilebilir. Çünkü Celalettin Rumi'den Mevlana ismine / düzeyine geçilmesinde Şems'in büyük payı vardır. Onunla doğmuş onunla ölmüştür denilebilir. Üstelik Şems'in, Mevlana ile bağlantılı olarak bir cinayete kurban gittiği düşünülürse dramın düzeyi daha iyi anlaşılacaktır. Mevlana'yı öz (varoluş) arayışına sürükleyen önemli bir şahsiyettir Şems. Keza oğul Alaaddin Çelebi'nin hikayesi de Mevlana'da büyük dramlara neden olmuştur. Kesin olmamakla birlikte, hastalık veya savaş nedeniyle Alaaddin Çelebi Kırklı yaşlarını görmeden hayatını kaybetmiştir. Mevlana'yı elbette ki bu hüznü durumlar, acılar, dramlar varoluşçu düşüncenin içine çekmiştir.

Mevlana'da Varoluşçu Unsurlar

Varoluşçuluk ve Mevlana deyince öncelikle Mevlana'nın yazım tarzı akla gelir. Bu noktayı önemsemek gerek, çünkü varoluş filozofları felsefelerini felsefi metin olarak değil de daha ziyade edebi metin tarzında yazmışlardır. Bu geleneğe Mevlana'nın da uyduğunu görüyoruz. Daha doğrusu varoluş sürecinin nasıl gerçekleştiğini edebi metin olarak ilk defa Mevlana'da gördüğünü tespit ediyoruz. Edebi metin derken şiir ve Mevlana'nın Mesnevi'sini kastediyoruz.

Eserin Farsça yazıldığı, beyit ve fragmanlardan oluştuğu biliniyor. Bu tezde de esasen bu eserden yararlanılmaktadır. Çünkü insana vurguyu, insan sevgisini, hoşgörüyü, Tanrı ve peygamber aşkını, İslam inancına düşkünlüğünü, öncelikle Mesnevi'de görüyoruz. Mesnevi'nin farklı versiyonlarından birisinin girişindeki şu ifadeler dikkate değerdir:

"Birlik şuuru içerisinde Allah aşkını, peygamber sevgisini, insana saygıyı ve hoşgörüyü gönüllere yerleştirmeyi hedefleyen, İslâm'ın aşk derecesinde bir samimiyetle yaşanmasını savunan Mevlâna, fikirlerini esas olarak Mesnevi'siyle kitlelere duyurur ve benimsetir."¹³⁸

¹³⁸ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. v, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

Mevlana için Tanrı, insanın kalbindedir. Bu kalpli insanı bilmek, Tanrı'yı bilmeye eşdeğerdir. Demek ki, mutlak varlığın bilgisine giden yol, insanın öncelikle kendini bilmesiyle başlar. Evrendeki varlıkların bilgisine ulaşmak da önemlidir ama bunlar bizi hakiki varlığa götüren mertebeler olarak görülür. Mevlana, bu noktada Platon'un yolunu izlemiş gibidir. Zira Platon da varlığın gerçek bilgisine varmak için nesnelerin bilgisinden yola çıkar (doksa), sonra ideale (episteme) kavuşur.

Mevlana insanı merkeze alan bir felsefeye sahiptir. Bu insan, belli bir potansiyelle dünyaya gelmiştir. Adem, yaratılmıştır ama kendini yaratan iradeyi bilmek, bunun için de kendini bilmekle mükelleftir. Mevlana'nın insanı Batı kültüründeki insandan farklıdır. Daha doğrusu Rönesans hümanizmasındaki insandan farklıdır. Oysa Sokrates'in, "kendini bil" cümlesindeki insanla paraleldir. Bu insanın özü, kendi içindedir. Sokrates, bu insanın bilgisi için doğurma metaforunu kullanmıştır. Mevlana'da benzer bir yol izler ve insan, kendi içini dışlaştırmak için harekete geçer. Önce maddi, somut, canlı varlıklara yönelir. İnsan, bunları anlamaya çalışırken aslında ilahi gücü aramaya çıkmıştır. İnsan, tüm bu dünyadaki maddi varlıklara, canlılara ve diğer insanlara büyük bir aşk ile yönelir. Her varlık Tanrı'dan bir öz taşıdığı için arayış, insanı mutlak varlığa yaklaştırır.

Mevlana'da dünya nimetleri, dünyevi aşklar yok sayılmaz. Çünkü onlar da Tanrı'nın bir parçası olarak vardır. İnsan, bu dünyada belirlenmiş değildir. Bu yüzden arayış devam eder. Kendini bilme arayışıdır. Bunun için akıl da işlev görmektedir. Akıl iki boyutuyla vardır. Cüzi akıl ve külli akıl. İlki ile maddi varlıkları öğrenmek mümkün hale geliyor. Yani dışdünyayı bilmek lazım gelir. Dışdünya dediğimizde mutlak varlığın bir uzanımıdır. Dolayısıyla hiç bir öğrenme Platon'da da olduğu gibi lüzumsuz değildir. Varlıklar arasında birincil ve ikincil olan vardır. İşte ikincil olan varlıkları cüzi akıl ile biliyoruz. Birincil olan varlık ise mutlak varlıktır, tüm kainatı kapsar. Bunu bilmek ancak külli akıl ile mümkündür.

Tasavvufi bakışla söylenirse Mevlana'ya göre insan önemlidir ve kutsaldır. Çünkü onun kutsallığı onu yaratandan gelmektedir. Bu yüzden de yaratılanı sev, yaratandan ötürü denilir. Mevlana'nın tasavvuf anlayışına bakılırsa insan, özünü ararken hiç bir engeli dikkate almaz. Batı'daki gibi bunu engelleyecek ve sınırlandıracak kilise gibi bir

güç de bulunmuyor. Kaldı ki insan hakkı bilmek üzere yola çıktığına göre gerekli olan araçları, örneğin Arapça, Farsça, Türkçe gibi dilleri pekala öğrenebilecektir.¹³⁹

Mevlana'nın çocukluk ve gençlik yıllarında büyük bir alim olduğu, ailesinin ve babasının alimler alimi olmasından dolayı biliniyor. Dolayısıyla aile çevresinden büyük bir eğitim aldığı, teorik ve pratik olarak tasavvufa ait bir çok konuyu derinlemesine öğrendiği de bilinmektedir. Yine de Mevlana'nın, "*asıl tasavvufi meşrebini, samimi arkadaşları ve sohbet mürşidi Şems-i Tebrizi belirlemiştir.*"¹⁴⁰ Tebrizli Şems'in Mevlana'nın tasavvufi yaşamında büyük bir yeri vardır. Onun gönül dostu ve adeta ilham aldığı ikizidir.

Mevlana, ilk tasavvuf eğitimini babasından almıştır. Onun yaşamındaki diğer isim Şems'tir. Şems, Tebrizli tarikat pirlерinden ve hakikat erenlerinden sufi dersleri almış, kendini Allah'a vermiş bir dini şahsiyettir. Rüyasında Allah'a yol ve yoldaş aradığını söyleyen Şems, onun Anadolu'da Konya çevresinde olduğunu ve bu kişinin Mevlana olduğunu öğrenmiştir.¹⁴¹ Mevlana'dan yaklaşık otuz yaş büyük olan Şems'in ünlü kitabı *Makalat* adını taşımaktadır. *Makalat*'ın önemini şu sözlerden anlamak mümkündür: "*Makalat ile Mesnevi arasında kuvvetli bir bağlantı vardır. Öyle ki Mevlana, Mesnevi'de geçen birçok fıkra, hikaye ve nükteleri, Makalat'tan almıştır.*"¹⁴²

Mevlana gibi Şems de, kendi özünü oluşturmak için Tanrı arayışını sürdürür. Onun için de varlık bir bütün olduğu için Tanrı'yı aramakla insanı aramak aynıdır. Her varlık gibi insan da Allah'tan bir görünüş, bir parça ve eserdir ama insan, birebir Allah değildir. Yine de bu varlıklar ve insan Tanrı'dan başka bir şey de sayılmazlar.¹⁴³ *Makalat*'ta Mevlana'dan sözler de duyarız ki, varoluş felsefesi bakımından anlamlıdır. Arınmaya vurgu yapılırken "*Her türlü aşırı isteklerden, cimrilikten arınmış bir kalp*"ten söz edilir.¹⁴⁴

¹³⁹ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 112, İstanbul, 2020.

¹⁴⁰ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 113, İstanbul, 2020.

¹⁴¹ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 13, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁴² Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 9, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁴³ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 13, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁴⁴ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 64, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

Varoluş düşüncesinin doğasına uyarcasına Mevlana egemen yazım kural ve tekniklerine de uymak istemiyor. Kendi kuralını kendisi koymak isterken çağın uyak ve vezin alışkanlıklarına karşı "yıkıcı" bir tavır almaktan çekinmiyor. Şunları söylediğini tespit ediyoruz: "*Ses, söz, harf kalmasın arada. Şu Müfteillün, Müfteillün, Müfteillün mahvediyor beni. Kafiye, içimdeki seli tutan bir bent'tir. Onu yıkmak hıncı içindeyim. Kafiye bir kabuktur. Manayı hırpalıyor, fikri bölüyor.*"¹⁴⁵

Mevlana Açısından Bitkiler, Hayvanlar ve İnsanlar

Mevlana için olanaklar doğuştan gelse bile tek yapılı değildir. Cinslere, gruplara, etnisitelere göre özlerden oluşan bir potansiyel var. Mevlana'ya göre bu potansiyeli açığa çıkarmak üzere harekete geçmeyen bir insan, hayvan düzeyinde yaşamaktadır. Burada hayvan, düşüncesi ve ben'i olmayan, bunların ayırdına varmayan varlık olarak düşünülmektedir. Aristoteles'in "insan konuşan hayvandır" biçimindeki düşüncesi de açıklanır. Mevlana için dünyaya "atılan" insan, ilkinde hayvandan farksızdır. Buna göre insanın hem hayvan hem de insan yönü vardır. Bunlar birbiriyle mücadele içindedir. Benzer mücadele beden ve ruh arasında da devam eder. İnsan, varoluş mücadelesi içinde bu hayvansal ve bedensel yönünü aşmaya çalışır.

Her insanın, bir adım öncesi surettir, suret içerik kazanır. Ruhsal, düşünsel olan, güzel ve ahlaki olan içeriktir. Mevlana'nın, içeriği birkaç kelime ile ifade ettiği anlaşılıyor. Ruh, can, öz, düşünce, sevgi, insan, bilinç bunlardan bazılarıdır.¹⁴⁶ İnsan merkezli bir eğilim kendini belli ediyor. Bitkiler ve hayvanlar doğuştan tamamlanmıştır. Onların yaşam boyunca ne olacağı kesindir, değişmez. Toprağa ekilen bir tohumun ne olacağı önceden genetiğinde vardır. Doğa koşullarına bağlı olarak yeşerecektir. Benzer durum, bütün bitkiler ve hayvanlar için de geçerlidir. Çünkü bunlar terim uygunsa "tam" varlıklardır. Buna mukabil insan, tam değildir. Yarım, yaşam sürecinde tamamlanacak bir varlıktır. Farklı potansiyellerle dünyaya atılan insan, bir cihat içinde kendini gerçekleştirecek, özüne kavuşacaktır.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 74, İstanbul, 2020.

¹⁴⁶ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 88, İstanbul, 2014.

¹⁴⁷ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 90, İstanbul, 2014.

Çağdaş varoluşçularla mukayese edildiğinde Mevlana'nın varoluşçu temalar yönünden oldukça zengin olduğu bu açıklamalarda da anlaşılıyor. Çevik'in zikrettiği noktalara bakılırsa düşürür, olan ve olması gereken arasında da ayırım yapıyor. Olan bedensel insandır. Olanı gereken ise düşünsel, özsel süreçlerdir. Seçimler, burada gerçekleşir. Şüphesiz ki, Mevlana'nın seçimleri, Kierkegaard veya Sartre da olduğu gibi 'özgürce seç, ama ne seçersen seç' biçiminde değildir. Marifet seçmek değil doğruyu seçmektir. Çünkü soruna salt seçme düzeyinde bakılırsa insan şeytanca olanı da seçebilir, mutlak hakikat içinde yok olmayı, hakka ulaşmayı da seçebilir. Bunlardan "*İlki, Mevlana için en aşağılık seviyedir (esfele safilin); diğeri ise en yüce makamdır (abseni takvim).*"¹⁴⁸

2.3. Mevlana'nın Eserlerindeki Varoluş Felsefesi

Mevlana, düşünce iklimi olarak İslam kültürü içine doğmuş bir düşünür olarak İslam felsefesinin revaçta olduğu bir çağda eserler verdi. Kurduğu düşünce dizgesinin içeriğini Kurani ayet ve hadisler belirlemiştir. Yine de onu bu ayet ve hadisleri tekrar eden bir düşünür olarak görmek eksik olur. Verdiği eserlerle bunları anlaşılır kılan, geliştiren, yaşama tatbik eden bir işlev görmüştür. Medrese kürsülerinde görevler alıp, yüksek bürokrasi ile içli dışlı olmakla beraber halkın içinde olmuştur. Şiirsel ve sanatsal üretimi de bu şartlarda dışlaşmıştır. Yaşamı, halkın içinde, sokakta, kendi evinde dost sohbetleri şeklinde geçmiştir. Düşünsel üretim de bu mekanlarda kendini göstermiştir. Bir yazara göre de Mevlana'nın "*Evi devamlı sohbet ocağıydı. Dost ve misafirlerine daima şiirlerini ikram ederdi. Evine alimler, fazıl bilgin kişiler, gerçekler peşinde koşanlar akıl, zarif kimseler rağbet ediyordu.*"¹⁴⁹

Mevlana'nın eserleri olarak tespit edilenler içinde en önemlisi *Mesnevi*'dir. Önemlidir diyoruz çünkü tezin merkezinde yer verilen eserdir. Diğerlerini *Divanı Kebir*, *Mektubat*, *Mecalisü Seba*, *Fihî Ma Fih* olarak sıralamak uygundur. *Mesnevi* gibi *Divanı Kebir* de manzum eser formatındadır. *Rübailer* adıyla yayınlanmış olan eseri de bu çerçevede düşünmek gerekir. Öbür üç eser ise nesir tarzındadır. *Mesnevi*, özel ve diğerlerine oranla nispeten genişçe konu edileceği için onun dışında olanları bu kısımda kısaca da olsa incelemek yararlı olacaktır. Bu eserler dışında Türkçede farklı yayınların

¹⁴⁸ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 95, İstanbul, 2014.

¹⁴⁹ Hikmet N., *Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi*, Öncü Kitabevi, S. 52, İstanbul, 1975.

bulunduğunu da hatırlatmak gerekir. Çünkü Mevlana'nın eserlerinden "seçmeler" yapılarak bir çok eser daha üretilmiştir.

Mevlana'nın eserlerindeki içeriğe bakınca onun yalnızca bir sanat erbabı, teolog, doğulu bir İslam fıkıhçısı olmadığı, bunlarla birlikte bilimde, felsefede, edebiyatta iddiaları olan bir düşünür olduğu ortaya çıkar. Şu alıntıda yer alan ifadeler son derece öğreticidir:

"Rumcayı da bildiği ifade edilen Mevlânâ, Yunan şairleriyle, filozoflarının eserlerini aslı metinlerinden okumuş, bazı rahiplerle görüşüp sohbet etmiştir. Böylece Yunan felsefesine aşina olan Mevlânâ, ayrıca İran mitolojisini, Batlamyus anlayışını, Şark ruhunun işlediği Leyla u Mecnun, Vâmik u Azra, Ferhad u Şirin gibi efsaneleri, yıldız bilgisini, hasılı İslam kültürünün yanısıra Yunan, Mısır, Hind ve İran kültürünü de büyük ölçüde biliyor ve onların doğrularından istifade ediyordu"¹⁵⁰

Hasan Ali Yücel, Mevlana'nın eserlerini konu ederken düşünürün etkisine dikkat çeker. Onun sonraki kuşaklar için bir farkındalık yarattığı ve örnek alındığını ileri sürüyor. Yücel'in yorumu abartılı bulunmazsa ona göre Mevlana olmazsa Aşık Paşa'nın *Garipname* adlı eseri bu denli mükemmel olmazdı. Bütün bir şark edebiyatında temel olduğu ileri sürülen Mevlana eserleri, Yunus için de büyük bir kaynak olmuştur. Rübailerle tanınan Ömer Hayyam'ın da Mevlana ile aşıldığı düşünülür.¹⁵¹

Rübailer'i çevirdiği esere açıklamalar yazan Yücel şu içeriği de paylaşmıştır: "Acemce yazdığı halde sofî mizacı, panteist telakkileriyle bilhassa bizim edebiyatımıza tesiri pek mühimdir. Mesnevi olmasaydı, Aşık Paşa Garipname'sine bu kadar mükemmel bir numune bulamayacak; Divan-ı Kebir bulunmasaydı.Yunus Emre vecitli ilahilerine aynı coskun ritmi vermekte çok güçlük çekecekti."¹⁵²

Bunlardan başka "Mevlânâ, Şark edebiyatında manzum birer vecize olan rubailerden de söylemiştir. Binlere bâliğ olan bu inciler, rubaiyatı çok meşhur olan Hayyam'inkilerden şiir ve felsefe itibarıyla hiç de aşağı değildir. Bilhassa taassuba isyan

¹⁵⁰ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 185, İstanbul, 2020.

¹⁵¹ Mevlana C. R., *Rübailer*, TİB Yayınları, s. VIII, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2015.

¹⁵² Mevlana C. R., *Rübailer*, TİB Yayınları, S. VIII, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2015.

ve aşkı daha platonik ve daha ilahi bir lirizm ile söylemekte Hayyam'a üstün sayabiliriz."¹⁵³

Divanı Kebir

Divanı Kebir, gazel, terkibi bent ve rübai tarzında yazılmış şiirlerden oluşuyor. Eserin, *Mesnevi*'den önce yazıldığı düşünülür. Kırk bin beyti içeren eser esasen Farsça yazılmıştır. Yine de içinde Arapça, Rumca, Türkçe gibi dillerden sözcük ve deyimler de kullanılmıştır. Birçok şiirin Şems mahlasıyla yazıldığı için *Şems Divanı* denildiği de olur. Neriman Hikmet, esere ilişkin şu sözleri kullanmıştır:

*"Mevlana'nın ömrü boyunca yazdığı şiirler Divanı Kebir'de toplanmıştır. 25 bin beyit ve 21 cilt tutan bu eseri, Kuran'ı Kerim ayetlerinin, surelerinin yüksek tefsiridir. Din, ahlâk, hadis, tevhit esasları içinde güzel mısrağlar, rubailer söylemiştir. Dost meclislerinde, sema esnasında derlenmişlerdir."*¹⁵⁴

Divanı Kebir, ruh olarak elbette *Mesnevi* ile paralellik gösterir. Burada temel insan sorunları, ilahi aşk ekseninde merkeze konulur. Mevlana, arınma, yoksulluk ve aklı duyguyla sorgulamayı önerir. Maldan mülkten uzaklaşmak, hırstan, kibirden özgür kalmak erdemli olmanın ilkesi olarak gösterilir. "Yaratılmıştan geç, Yaradana ulaş" diyerek özgürlük önerilir. Özgürlük aşk'tır. Aşk ilahidir. Yerinde duran, miskince oturanlar asla ona kavuşamazlar. Bedenin olduğu kadar nefsin de yetersiz olduğunu bilmek gerekiyor.

Mevlana, varoluşçu felsefe açısından ele alındığında durup düşünen değil adeta yürüyüp düşünen biri olduğu gözden kaçmaz. Düşüncesi de kendisi gibi hareketlidir. Arayış içindedir, durmaz, dolaşır. Tüm eserlerinde bu özelliği tespit etmek zor değildir. Nitekim *Divanı Kebir*'deki şu iki beyitteki ifadeler meramı açıkça kanıtlamaktadır:

"Önce tohumu ekmiştir de, sonunda ağaç bitmiş, boy atmıştır, dersin; fakat öyle değil, gözünü aç da gör, bunların ne önleri var, ne sonları.

Şemseddin'in güneşi ne doğudadır, ne batıda; bu bakımdan o, güneşe ulaşanların gölgeleri de bambaşka göklerin; evresinde döner dolaşır..."¹⁵⁵

¹⁵³ Mevlana C. R., *Rübailer*, TİB Yayınları, S. VIII, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2015.

¹⁵⁴ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, s. 52, İstanbul, 1975.

¹⁵⁵ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, S. 53, İstanbul, 1975.

Mevlana, *Divanı Kebir*'de söylediğine göre aydınlanmak isteyen her birey yola çıkmak, aramak, arayışını sürdürmek durumundadır. Gökyüzüne doğru yürümeyi öneren yazar, beş duyuyu aşmak ve dünyanın kanunlarının üzerine çıkma planı yapar. Ona göre ancak gidenler maksatlarına ulaşır. Yerinde sayanlara sitem eden Mevlana, Sartre'ı anımsatırcasına "başkaları bulanık su gibidir" demekten de geri durmaz.¹⁵⁶

Mektubat

Mevlana'nın yaşamı boyunca yazdığı mektupları ihtiva eder. Eser Mevlana'nın yakın dostlarına, aile çevresine, bürokratlara, emir ve vezirlere yazdığı yaklaşık 150 mektubu içermektedir.¹⁵⁷ Bunlar merak ve hasret amaçlı yazılmış mektuplar olmayıp içerik yüklü mektuplardır. Çoğu zaman Mevlana'ya gönderilen, sorular sorulup görüş istenilen mektuplara verilen yanıtlardır. Edebi bir üslubun bile söz konusu olmadığı bu metinler çoğu zaman yüksek bürokrasinin veya yakın dostlarının talebine yanıt olarak yazılmış metinlerdir.

Hüseyin Güllüce'ye göre "Bu eser, Mevlânâ'nın, muhtelif vesilelerle; çoğunlukla birisini tavsiye etmek veya birinin derdine derman olmak için yazılmış veya kendi tarafından söylenip yazdırılmış olan mektuplarının toplanmasından meydana gelmiştir."¹⁵⁸

Mecalisi Seba

Mevlana, klasik düşünürler gibi oturup, planlar yaparak düşünce üreten, sanat yapan, şiir yazar biri değildi. Sürekli hayatın içinde, gündelik sorunların ortasında, siyasi sorunlarla ve şahsiyetlerle alakalı biriydi. Sohbetleri, sunumları, vaazları eksik olmayan birisi yani. Onu, Paris kıraathanelerinde sunumlar yapan Sartre'a veya Atina sokaklarında gençlerle felsefe yapan ama yazmayı hiç de önemsemeyen Sokrates'e benzetmek yanlış olmaz. Bu benzetmeye rağmen Mevlana'da konuşanın esasen Şems olduğunu düşünen dolayısıyla nasıl ki Platon Sokrates'in fikirlerini açıklayan filozof

¹⁵⁶ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, S. 54, İstanbul, 1975.

¹⁵⁷ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, S. 124, İstanbul, 1975.

¹⁵⁸ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 124, İstanbul, 2020.

olarak düşünülüyorsa Mevlana'yı da Şems'in düşüncelerini yansıtan filozof olarak görenler vardır.¹⁵⁹

Mecalisi Seba, Yedi Meclis anlamına geliyor. Mevlana'nın vaazlarını içermektedir. Mevlana, Sokrates misali halk içinde konuşmalar da yapmıştır. Bunları Sultan Veled ve/veya Hüsameddin Çelebi'nin yazıya geçirdiği düşünülür. Mevlana'nın, son müdahaleleri yaptığı ve sonradan yayınlandığı biliniyor. Toplantı sayısının ya da içeriğinin yedi olduğu anlaşılmaktadır. Bunları şu şekilde ifade etmek ya da özetlemek olasıdır. Hayatta yanlış yapanlar az değildir. Bunlar tövbe ederek doğru yolu izler ve Allah'ın takdirini kazanırlar. İnsan yaşadığı süre zarfında bilimin yolunu izler.

İnançtaki kudretin altını çizen de Mevlana'dır. Çöken toplumlara, kurtulmak ve uyanış yolunun ne olduğunu göstermek de önemli bir temadır. Akıl yolu da geçerli bir yol olarak sunulur. Sosyal, hukuki ve iktisadi sorunların Kurani açıdan çözüm yollarını söyler Mevlana. Şu ifadeler Mevlana'ya aittir: "*İşveren hak ve adaleti şöyle yerine getirecektir: günlük kar ve zararını yani gelir, gider hanesini deftere doğru, muntazam yazacaktır. Çok kar edip zarardayım demeyecektir.*"¹⁶⁰

Fihi Ma Fih

Fihi Ma Fih, felsefi bir ifadedir. Düşünürün yaptığı sohbet içerikleri bu eserde toplanmıştır. "İçindeki içindedir" anlamına geliyor. Daha doğrusu "Ne Varsa İçindedir" biçiminde tercüme etmek uygundur. Eserin değişik temalardan oluştuğu anlaşıyor. Aşk ilişkileri, mürit ve müşit ilişkileri, bürokratlara nasihatler, siyasal olaylar ve bunlardan çıkartılması gereken dersler yer almaktadır. Mevlana'nın oğlu Sultan Veled tarafından toplanıp tasnif edilerek yayınlandığı düşünülür.

Güllüce, *Fihi Ma Fih*'i konu ettiği yazısında eseri *Mesnevi* ile karşılaştırıyor ve içeriğinin daha kolay anlaşılır olduğunu ileri sürüyor. Ona göre Mevlana *Fihi Ma Fih*'deki içeriği, ilgili kitlenin anlayacağı dille ifade etmiştir. Konuşma sırasında o günkü şartlarda aktüel olan meseleleri ele almayı ve bunu ortamda bulunanların arzularına göre

¹⁵⁹ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, S. 66, İstanbul, 1975.

¹⁶⁰ Hikmet N., Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi, Öncü Kitabevi, S. 68, İstanbul, 1975.

konuşmayı tercih etmiştir. Oysa *Mesnevi* daha özenli, amaçlı ve planlı bir şekilde yazılmıştır.¹⁶¹

Mevlana eserlerinde bireysel insan sorunları, inanç ve iman ile birlikte akıl ve bilimle de ilgili olmuştur. Onun dünyayı fiziksel olarak açıkladığını, Batı'dan çok önce dünyanın yuvarlak olduğunu ileri sürdüğü anlaşıyor. Şöyle söylenmektedir:

"Dünyanın şekli yumurta biçimindedir. Güneşten kopup hızlı alev alev döndü. Sonra ateşi sönmüş, dış kabuk çatlayıp kırıldı. İçinden çıkan buhar ak kısım, havamızı (yani atmosferi) teşkil etti. Yumurtanın sarısı kara ve denizleri meydana getirdi. Nihayet üzerinde hayat fişkırdı."¹⁶²

Mevlana'nın eserleri arasında *Rübailer* adlı kitap da yer almaktadır. Manzum formatında yazılmış bu eseri, *Mesnevi*'nin özeti olarak değerlendirenler vardır.¹⁶³

Mevlevilik

Mevlana'nın eserlerinin konu edildiği bir kısımda yine onun eseri olarak düşünülen Mevlevilikten söz etmek zorunludur.¹⁶⁴ Batı diliyle söylenirse Mevlana'nın yarattığı bir "ekol"dür. Mevleviliği, ilkeleri belirlenmiş bir tarikat olarak düşünmeden evvel bir düşünce biçimi, Mevlana öldükten sonra, onu yaşatan ve sürdüren bir ekol olarak ele almak gerekir. Bu ekol, Batı'dakinden farklı olarak sadece düşünsel bir olay değil. Aynı zamanda bir davranış tarzı ve pratik olarak da görülmektedir. Özgün bir düşünüş tarzı olmanın yanında pratik bir tavır alış olması da varoluş felsefesi ile ne denli iç içe olduğunun göstergesidir. Bu yüzden de ekolden ziyade bir sosyal ve kültürel kurum olarak görünmektedir. Elbette dinsel ve İslami bir boyutu olduğu da açıktır. Nasıl kurulduğunu anlamak için şu Alıntı yol gösterebilir: "*Tasavvufun pratik şekli sayılan tarikatlardan biri olan Mevlevilik 'Mevlana'ya ait tarikat' demek olup, Mevlana'nın kurmuş olduğu tarikattir.*"¹⁶⁵

Mevleviliğin zihni alt yapısı Mevlana'dan gelmekle birlikte onu geliştirip ayakları üzerine oturtan Muhittin Çelebi ve Mevlana'nın oğlu Sultan Veled'dir. Tarikatın zamanla

¹⁶¹ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 126, İstanbul, 2020.

¹⁶² Hikmet N., *Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi*, Öncü Kitabevi, S. 67, İstanbul, 1975.

¹⁶³ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 129, İstanbul, 2020.

¹⁶⁴ Mevlevi tekkeleri 1925'te kapatıldı: Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 136, İstanbul, 2020.

¹⁶⁵ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 133, İstanbul, 2020.

kendisine özgü ibadet şekli, örgütlenme tarzı ve yayılma politikası da olmuştur. Özgünlüğüne rağmen, Konya merkezli olmak kaydıyla Mevlana düşüncesine ve davranışına uygun olan birçok alışkanlık ya doğrudan alınmış ya da Mevleviliğe benzetilerek alınmıştır. Demek oluyor ki, tarikatın sabit ilkeleri, mekanları ve sınırları yoktur. Mevlana'nın vefatından sonra, ilkin Konya ve çevresinde kurulan Mevlevi tekkeleri zamanla Anadolu, Balkanlar ve Kafkaslara dek geniş bir alana yayılmıştır.

Mevlevi tekkeleri yalnızca ibadet yeri değil bilim, sanat, edebiyat eğitiminin de yapıldığı mekanlardı. Bu yüzden de halkın en alt tabakasından en üst tabakasına kadar herkesin ilgisini çekmiştir. İlim, irfan yuvaları olarak görülen bu tekkelere, Selçuklu yöneticilerinin ve sonraları Osmanlı bürokratlarının ilgisi yoğun olmuştur. İbadet olarak şiir, raks, musiki ve bu bağlamda dönerek yapılan sema gösterilerini mutlaka not etmek gerekiyor. Belirli bir giyim tarzına sahip dervişlerin ahengli ve düzenli sema gösterilerini yalnızca bir estetik olay veya bireysel tatmin gibi düşünmek yanlış olur. Sema bir ibadettir, arayıştır, kollar yukarı kaldırılarak Allah'a ulaşmak istenir. Varoluş felsefesi ile örtüştüğünü tespit etmek zor değildir.

Sema aynı zamanda bir aşk halidir, ilahi aşktır. Sema ayininde olduğu gibi Mevlevi ayinlerinin tümü zarafet ve kibarlık örneğidir. Giyimde, yeme içmede, konuşmada, şiirde, müzikte, yürümede belli bir inceliği gerektirmektedir. Eğitim yoluyla cehalet aşılar, insan kendini kamil ve özgür bir varlık haline getirir. Çok sayıda divan şairini yetiştiren, Mustafa İtri gibi bestecilere ortam olması düşündürücüdür. Sonraki yıllarda Dede Efendi'nin de Mevlevi tekkelerinde yetiştiği düşünülürse bu tarikatın sanat, şiir, edebiyat ve müzikle ne denli yakın olduğu da ortaya çıkıyor. Bu nokta önemlidir çünkü varoluş felsefesi, en baştan beri belirtildiği üzere felsefe ile birlikte sanat, edebiyat ve müzik ikliminde kendini daha rahat gerçekleştiriyor.

Şems-i Tebrizi

Düşünce tarihinde, birlikte anılan şahsiyetler az değildir. Sokrates ve Platon bu şahsiyetlere verilebilecek ilk örnek olabilir. Bu tezin içinde kendilerine mühim bir yer ayrılan Sartre ve Beauvoir da aynı kategori içindedir. Bunlar Batı dünyasından örnek olarak düşünülürse Doğu dünyasından da benzer bir durum olarak Mevlana ile Şems'i akla getirmek anlamlı olur. Buradaki birlikteliğin odağında, kişilerin taşıdığı zihni potansiyel ve yansıttığı düşünsel ürünlerin ortaklığına işaret etmek gerekiyor. Dolayısıyla birbirinden ayrılmaz ikililer haline gelir. Sokrates'in bir çok görüşü Platon için Platon'un

birçok görüşü Sokrates'ten ilhamla ortaya konulmuştur. Hatta hangi fikrin kime ait olduğu bazen belirsiz olur. Mevlana ile Şems'in eserlerinde de benzer bir durum tespit etmek zor değildir. Her ikisinin temel eserleri olan *Mesnevi* ile *Makalat (Konuşmalar)* karşılaştırıldığında benzer bir durum hemen göze çarpacaktır.

Makâlât'ta okuyacağımız şu satırlara göre Şems-i Tebrizi, aradığı veliyi Anadolu'da, Mevlana olarak bulmaktadır: "Allah'a yalvardım. Yârabbi beni kendi velilerinle tanıştı, onlarla yoldaş et dedim. Rüyamda, 'Seni bir veliyle yoldaş edelim,' dediler. 'O veli nerededir?' diye sordum. Ertesi gece bu velinin Rum diyarında (Anadolu'da) olduğunu söylediler. Bir müddet sonra tekrar gördüğüm rüyada, 'Henüz vakti gelmemiştir, her işin bir zamanı var,' dediler."¹⁶⁶

Şems'in böylesi, Mevlana'yı yücelten açıklamaları, onu önder, veli, mürşit gördüğü gibi Mevlana'da, aşağıda alıntıyla tasdik edileceği üzere Şems'e karşı benzer bir duygu ve düşünce içindedir. Bu yakınlıktan dolayı ortak noktaları belirgin olan bu iki şahsiyeti "entelektüel ikizler" şeklinde izah etmek yanlış olmasa gerek. Bu ikiz olma durumunda düşünürlerin yetiştikleri kültürel iklim ve coğrafyanın payı büyüktür. Şemsi Tebrizi'nin soyadından da anlaşıldığı gibi Tebrizli olduğu biliniyor. Mevlana'dan yaklaşık 20 yaş daha büyüktür. Bazı kaynaklara göre zengin ve bürokraside yer almış bir ailenin çocuğudur. Mevlana'yı ne denli etkilediğini Mevlana'nın şu sözlerinden anlamak da mümkündür: "*Ey Tebrizli Şems, gel ey nur madeni, ı ışık madeni; çünkü bu ululuk ıssı, bu saltanat sahibi ruh, senin ışığın olmadıkça donuk, cansız bir haldedir.*"¹⁶⁷

Tebrizi, önemli medreselerde ve ünlü şeyhlerin gözetiminde dini ve ilmi eğitim almıştır. Çocukluğu ünlü kişilerin müridi olmakla geçmiştir. Mevlana'nın eğitim serüveni ile oldukça benzerdir.¹⁶⁸ İki şahsiyeti kişilik özellikleri, ilgilendikleri konular ve daha önemlisi düşünme yöntemleri bakımından incelediğimizde, benzer olduklarını saptamak zor olmuyor. Her ikisi de çağın bilgisiyle donandıkları halde birbirlerine karşı son derece mütevazı davrandıkları aşikar. Söyledikleri ve yazdıkları ile birbirlerini taltif eden iki şahsiyet. Nitekim Şems-i Tebrizi, Konya'dan ve Mevlana'nın yanından ansızın ve habersiz ayrıldığında Mevlana, Şam civarlarında onu ararken şu sözleri söylemiştir:

¹⁶⁶ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 13, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁶⁷ Mevlana, *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 55, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

¹⁶⁸ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 13, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

"Biz Şam'ın âşığı başı dönmüş sevdalısı ve Şam delisiyiz. Şam sevgilisine can vermiş, gönül bağlamışız. Rum ülkesinden Şam tarafına, yarin yurdu olan Şam'a koşuyoruz; onun akşam karanlığı gibi siyah kaküllerinden Şam'da tazeleniyoruz. Salahiye dağında bir mücevher madeni var ki, onu aramak için Şam denizinde boğulmuşuz. Eğer Tebriz'in Hakk güneşi Şemseddin oradaysa Şam'ın kulu kölesiyiz; hem de ne mutlu bir kul ve köleyiz."¹⁶⁹

Tezimiz gereği bu arayışın altını çizmek isterim. Çünkü varoluş, bir ölçüde aramak ve yolda olmaktır. Mevlana'nın Şems bağlantısını anmamızın bir başka nedeni olarak Dostoyevski ve *Kararmaz Kardeşler*'deki temalar ile kimi benzerliklerin olduğudur. Şu kadarı ileri sürülebilir ki baba Karamazov'un cinayeti ile Şems'in efsaneye bürünmüş cinayeti ve bu cinayette adı geçen kişinin, Mevlana'nın oğlu Alaaddin Çelebi olmasıdır. Yine efsaneye bürünmüş bazı kayıtlara göre Şems'in evlendiği Kimya kadına Alaaddin Çelebi'nin de büyük bir aşk beslemesidir. Buradan bakıldığında Mevlana'nın her halükarda büyük bir dram ve trajedi içinde sürdürdüğü bir hayatı olduğu anlaşılıyor ki, varoluş felsefesi bakımından büyük bir imkan olarak ele almak gerekir.¹⁷⁰

Aşk konusu olsun, insan-varlık özdeşliği olsun Mevlana için merkezdedir. İlahi aşkın sınırları da geniştir. Her kişiye, varlığa, ilahi şahsiyetlere dönüşen bir yerde durmaktadır. Mevlana'nın Şems'e karşı aşırı duyarlılığı, kullandığı pek çok ifade müstehcen bulunmuştur. Bu yüzden de yaşadığı günlerde ve sonraki yıllarda "sorun" olmuştur. Bu durumun belli bir olumsuzluk yarattığını Fuad Köprülü'nün, şu açıklamasından anlamak da olasıdır: "*Tebrizli Şems'in güzelim davetinden, alımından her zerre yücelir, göklere açar, her kıl bir yiğit kesilir.*"¹⁷¹

Konuya dair yeni kuşak Mevlana araştırmacıları da aynı konuya değinmek zorunda kalmışlardır: "Mevlânâ, umumi hayat safhalarını da, muhtelif münasebetlerle tasvir etmiştir. Tercih ettiği bazı müstehcen hayat safhalarında biraz fazla realist olması, Mevlânâ'nın şahsiyeti ve Mesnevi'nin yazılışındaki maksat düşünülünce, hiçbir suretle muahaze edilemez."¹⁷²

¹⁶⁹ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 23, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁷⁰ Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, S. 29, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.

¹⁷¹ Mevlana, *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 41, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

¹⁷² Mevlana, *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 175, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

2.4. Mesnevi'deki Varoluşçu Düşünceler

Senan Asker'in "tam metin" olarak yayına hazırladığı *Mesnevi*'nin girişindeki yazıdan hareketle esere dair bazı bilgilere yer verilmesi yararlı olur. *Mesnevi*'nin Farsça yazıldığını biliyoruz. Eserin, yaşama ve insana ilişkin bir hikayesinin ve içeriğinin olduğunu anlatmaya bile lüzum yoktur. Asker'in belirttiği gibi eser lirik şiir örneğine yakındır. Şiir derken elbette Mevlana'nın derdi şiir yazmak, önemli bir şair olmak ve tarihe geçmek değildir. Derdini döktüğü en uygun edebi form şiir olduğu için buna başvurulduğu anlaşılmaktadır. Mecazi olarak dert dediğimiz, gerçekte içeriktir.

Dert, tasavvufi ve ahlaki olandır. Bunun dışsallaşması gerekir. Dış, aslında için ikizidir, ta kendisidir de diyebiliriz. Böyle bir misyonla yazılan şiirlerin didaktik bir öze sahip olduğu da açıktır. Kaldı ki Mevlana oturup, defteri kalemi eline alıp şiir de yazmamıştır. Daha çok yakınları, dostları, hoca ve öğrencilerinin "baskısı" sonucu bu eserler ortaya çıkmıştır. Mevlana'nın ağzından dökülenler, ortamda bulunanlar tarafından yazıya çevrilmiştir. Bu sürece dair *Mesnevi*'nin girişinde şu açıklamaya yer verilmiştir:

*"Herhangi bir kitap yazma endişesi taşımayan Mevlana, özellikle Şems ve Selahaddin Zerkub'un kendisine halife seçtiği Hüsameddin Çelebi'nin ısrarına dayanamayarak Mesnevi'yi söylemeye, Çelebi de ondan duyduklarını kaleme almaya başlamıştır."*¹⁷³

Mesnevi, hikaye, halk deyimi, atasözü ve benzeri üsluplarla zenginleşmiş ve adeta Anadolu kültürü olarak somutluk kazanmıştır. Bu anlatım zenginliği eseri, kendi çağının toplumuna sevdirdiği gibi bu ilginin bugün de dünya halklarına sevdirdiğini biliyoruz. Öyle ki, yine eserin girişindeki yazıda da belirtildiği gibi *Mesnevi*'den önce ve sonra dinsellik boyutuyla ilgi gören, Hristiyan ve Yahudi çerçevede eserler üretilmişse de hiç biri *Mesnevi* kadar ilgi görmemiştir. Ondaki espri, lezzet, incelik ve yüksek seviye yakalanmış değildir.

Manzum hikaye tarzında yazıldığı anlaşılan *Mesnevi*'de öncelikle yaşanmış olaylar çeşitli inançsal ve estetik bağlamlar içinde verilir. Varoluş felsefesi bakımından düşündüğümüzde daha önemlisi ise geleceğe ilişkin varsayımlarda bulunmaktır. İnsanlık için bir yol ve yolculuk olduğu anlaşıyor. Eserin ilk beytinde ney'den ve yol'dan söz

¹⁷³ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. vı, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

ediliyor oluşu manidardır.¹⁷⁴ Mesnevi'deki ifade tarzına hikayeleştirme üslubu egemendir denilebilir. Bu üslup aslında Batı edebiyatında olduğu gibi Doğu edebiyatında da vardır: Fabllar.

Fablların kahramanları genellikle hayvanlardır. Ahlaki dersler çıkarmak için Mevlana'nın da ilgisini çekmiş olmalıdır. Tilki ile Kurt hikayesinde menfaat üzerinden ortaya çıkan ahlaki değerleri ve dost ve arkadaş ilişkilerini sorgulamıştır. Elbette varoluş felsefesi açısından düşündüğümüzde bu hikayelerin, insan için olmasıdır. Çünkü Mevlana için herşey insanın kendisini bilmesi içindir. Oysa insanın en az bildiği şey de maalesef kendisidir. Bu noktada Mevlana'nın ve *Mesnevi*'nin bir eğitici olduğu da tespit edilmiş oluyor. İnsanları düşündürerek, eğlendirerek, duygulandırarak kendi egosu konusunda eğitmektir.¹⁷⁵

Eserin Mesnevi tarzında düşünülmesi, kuşkusuz ki tesadüfi değildir. İkişerli şiir dizeleri biçiminde yazılır ve bu dizeler beyit olarak adlandırılır. Aşk şiirlerinde, destansı konuların işlendiği koşullarda en uygun türdür. Nihayetinde dize sınırlaması bulunmuyor. Sözü olanın, başvuracağı biçimlerinin en başında geliyor denilebilir. Mevlana için sözün başında aşk gelir. Aşk aranan bir sırdır. Hakikatte içkindir. Onu anlamak, açıklamak zordur. Şiir de, nesir de, kelimeler de onu anlatmakta, açığa çıkarmakta kifayetsiz kalır. Sır'a ek: "Sus ki şu sözlerimiz, sırlarımızdan uçup geliyor; sen sus da sözünde hiç sürçmeyen söylesin."¹⁷⁶

Mevlana, aşkın soyut bir kavram olduğunu düşünerek Leyla ile Mecnun hikayesine başvurur. Amaç soyut olan aşkı somutlaştırıp açıklamaktır. Mecazlar, anekdotlar, espriler, metaforlar, örnekler, alegoriler, içeriği daha somut hale getirmek içindir. Bu noktada Mevlana, ilmin de yetersizliğinden söz eder. Çünkü genel, temel ve olgusal olanı bilmek yetmez. İrfan bilgisi elzemdir. Bilmeye duyguların, inançların, metafiziğin, tutkuların da karışması gerekir.¹⁷⁷ Varoluş filozofları da bunu böyle söylememişler miydi? Evet, bu Birinci Bölüm'de yeterince gösterildi.

¹⁷⁴ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. vı, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

¹⁷⁵ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. vii, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

¹⁷⁶ Mevlana, *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 40, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

¹⁷⁷ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. viii, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

Her koşulda hoşgörü yanlısı olan "Mevlana, 'Gramerci ile Gemici' hikayesinde, İlmiyle gururlanıp başkalarını hakir gören ilim adamlarını tenkit ederek, ilim adamının aynı zamanda irfani bilgiye de sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır."¹⁷⁸ Tanrı düşüncesinden hareketle sahip olduğu düşünce dünyası, Kuran ile zenginleşen Mevlana, Mesnevi'de gelişmeye, farklı zamanlarda farklı yorumlara imkan veren bir içerik yansıtmıştır. Şair, yazar ve düşünürler, asırlar boyu her çağda Mesnevi'den değişik fikirler, usulplar, yorumlar, ifadeler çıkarmıştır. Düşün ve ilim insanlarının her zaman Mesnevi'de yeni düşünceler bulmaları, bu metnin varoluş felsefesine uygun bir metin olduğunun da delili olarak görülebilir.¹⁷⁹

Mesnevi, yalnızca duyu organları ile ilgili bilgi dünyasını yansıtmakla kalmaz, "sentez ve analizi yapılamayan" alanların bilgisini de taşıma özelliği gösterir. Bu yüzden de eskiden olduğu gibi çağımızda da düşün dünyasında ilgi gördüğü kesindir. Nitekim

*"Yirminci yüzyıl büyük Müslüman felsefeci ve düşünürü Dr. Muhammed İkbal, Celaleddin-i Rumi'nin feyz ve irşadından ve kendisini onun talebesi ve onu da kendisini doğru yola getiren hocası kabul ettiğinden yer yer bahsetmiş, bunu itiraf etmiş ve Mesnevi'nin kendisine yeni bir ruh, yeni bir heyecan verdiğini açıkça belirtmiştir."*¹⁸⁰

Konu insan olunca, insanın da zengin potansiyeli akla gelince bunun *Mesnevi*'ye yansımaları doğaldır. Sevgi, aşk temaları yanında cinsel içerikli, mahrem diyebileceğimiz temalara yer verilmesi de doğal hale geliyor. Yaşamın bir parçası olan bu temalar elbette ki Mesnevi'nin yaşadığı dönemin ruhunu taşımasını sağlamıştır. Eserdeki bizi yadırgattığı düşünülen temaları kendi çağındaki bağlamıyla ele almak en doğrusu. Bunların, kaba bir tarzda değil belli bir edebi zarafet içinde ifade edildiği açıktır. Kaldı ki benzer mahrem konulara *Kuran*'da da yer verildiği bir realitedir.

Mesnevi'nin, evrensel bir nitelik kazanmasında çok sayıda Batı ve Doğu dillerine çevrilmesinde kuşkusuz ki içerdiği bu zenginliğin payı belirleyici olmuştur. Nitekim *Mesnevi*

¹⁷⁸ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. VIII, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

¹⁷⁹ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 160, 161, İstanbul, 2020.

¹⁸⁰ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 160, 161, İstanbul, 2020.

"çevrilmekle kalmayıp çevrildiği dillerdeki bazı entelektüelleri de etkilemiştir. İşte günümüzün meşhur, Türkçeye bile çevrilip bir hayli baskı yapan kitabı hakkında Paul Coelho kendisiyle yapılan bir röportajda söyledikleri: 'Ben, simyacı romanımın hikâye örgüsünü okumuş olduğum Mesnevi'nin bir bölümünden aldım' demiştir."¹⁸¹

Mesnevi, Varlık ve Düşünce Karşıtlığı

Mesnevi, divan edebiyatında nazım birimi beyit olan bir türdür. Böyle bir ismi Mevlana'nın kendi eserine koyması düşündürücüdür. Eser yaklaşık 25.700 beyitten oluşur. *Mesnevi*, işlenen konular açısından ve hacim olarak en zengin edebi tür olarak dikkat çeker. Olaylar tek değildir, zaman, çoğunca belirsizdir, mekân geniştir. Varlık, insan, aşk, yaratıcı, kutsallık, toplum, savaş, ölüm, doğum, din, dini ve siyasi şahsiyetler, efsaneler, melekler, peygamberler vs. *Mesnevi* de yer alabilir ki, bu bakımdan Mevlana'nın *Mesnevi*'si son derece öğreticidir.

Mesnevi'nin ilk 18 beytinde varlığın oluşu betimleniyor. Nesneler dünyasının varoluşu (zuhuru), canlıların ve insanın varoluşu söz konusu oluyor. Buradaki varoluş felsefesinden hareketle Mevlevilik adında bir de dinsel akımın ortaya çıktığını biliyoruz. *Mesnevi*'nin beyitler biçiminde yazılması da manidardır ve Kierkegaard'ın diyalektiğini anımsatmaktadır. Beyit ve diyalektikte ortak özellik, ikili yapının söz konusu olmasıdır.

"Ölümde anlayış gizlersin, uykuda uyanıklık. Taştan su çıkarırsın. Şimşekten vefa izhar edersin."¹⁸²

Diyalektik gibi beyit tekniğinde oluşu da, hareketi, karşıtlığı daha çarpıcı anlatmak için yaratıcı imkanlar sunmaktadır. Konular zuhur ve mana, yani varlık ve düşünce karşıtlığı üzerinden verilir. Hem Mevlana hem de *Mesnevi* adlarının arkaplanı da önemlidir. Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mesnevi*'ye yazdığı şerhlerde de görüldüğü gibi bu isimler en çok Celalettin Rumi ile ilgilidir. Önceleri Mevlana, bilim ve düşün insanlarına verilen bir ad olarak biliniyordu. Celalettin Rumi'ye verildikten sonra artık onunla anılmaya başladı. *Mesnevi* de eskiden, bir şiir tarzının biçimi olarak biliniyordu.

¹⁸¹ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. x, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

¹⁸² Mevlana C. R., *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 38, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

Mevlana'dan sonra Mesnevi, Mevlana adıyla özdeş oldu. Şimdilerde Mesnevi denildiğinde, direkt Mevlana'nın yazdığı eser akla geliyor.¹⁸³

2.5. Mevlana'nın İlahi Aşkıyla Gelen Varoluş

Mevlana deyince "aşk felsefesi" konusu önem kazanır. Nitekim Türkçede böylesi bir literatür bulmak hiç de zor olmaz. Buket Kayışlı ve Mehmet Önal'a göre de Mevlana'da varoluş aşk felsefesiyle birlikte gelir. Zira, insanı yaşam içinde eğitip kamil varlık yapan aşktır.¹⁸⁴ Mevlana açısından aşk'ın, akıldan ve duygudan üstün olduğuna kuşku yoktur. Çünkü aşk hali insanın, en yüksek, en bilinçli ve özgür olduğu haldir. Aşk akla da ibadete de öncelenir. Böyle bir duygu içinde yazılmış olan *Divanı Kebir*'de, rüşvetçi kadılar, yalan uyduran din adamları, düzenbaz şeylerin eleştirildiğini ve genel anlamda sosyal konuların işlendiğini görüyoruz. Hatta o hokkabaz bilim adamları karşısında sokaktaki sıradan insanları koyarak haksızlıklara karşı yapılan mücadeleleri de över.¹⁸⁵

Mevlana'ya göre insan nefsin şeytanla, Hikmet'in de Melek'le bir olduğunu unutmamalıdır. Bunun için hiç bitmeyen bir arayış gerekmektedir. Bu arayışın sebebi sevgiliye kavuşmaktır. Aşk ancak arayışla mümkün olur. Umutsa kapının aralanması ile doğacaktır. Mevlana, aşıkların arayışlarından dolayı ölümsüz olduklarını söyler. Bu aşkın formuna da insan karar veremez. O sadece aramakla mükelleftir, bulmakla değil. Çünkü Mevlana'ya göre insan iyi ile kötüyü doğruyla yanlışla ancak aşk ve iman ile bilir.

Aşk öfkeyi öldürebilecek güçtedir. Bütün bu sırları ortaya koyan da düşüncelerdir. Bu süreçte dünya sadece bir oluş ve yok oluşa tanık olur. Asıl olan aşktır, insan bu süreci akılla yönetmelidir. İçindeki düşünceleri de ihmal etmemelidir. Aptallıktan sakınmalıdır çünkü aptallık düşmandır. Mevlana'ya göre insan başka insanları

¹⁸³ Gölpınarlı A., *Mesnevi I-II. Cilt*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, S. 5, İstanbul, 1981.

¹⁸⁴ Kayışlı B., Önal M., "Mevlana'da aşk felsefesi ve kendini gerçekleştirme". N.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi. 2, 2022, ss. 528-542.

¹⁸⁵ Mevlana C. R., *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 128, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

ve geçmişİ dert etmekten uzak olmalıdır. Asıl olan aşktır. Yani “Avlamaya değecek tek şey aşktır, o kadar... Ama o da herkesin tuzakına düşüverir mi hiç?”¹⁸⁶

*"Genel olarak İslam düşüncesi ve özelde Mevlana, insanın bu dünyada olmasını bir neden ile izah ederler. Sartre'ın saçma'sının yerine Mevlana, yaratılış amacını koyar. Mevlana'ya göre insanın yaratılmasının bir nedeni ve bir amacı vardır. Yaşamı ve varolmayı anlamlı kılan işte budur. Mevlana, insanın yaratılmış olmasını aşk ile izah eder."*¹⁸⁷

Aşk, adeta temel bir duygu durumu ve Mutlak'tandır. O da Tanrı içindir ve Tanrı'nın takdiriyledir. Dünyanın değişikliği varolduğu sürece aşk da varoluşunu sürdürür. Mevlana'ya göre insan için temel güdü olan aşk, insanı hayvandan ayırmanın yanında, verili ben'den ayırt eden özelliştir.¹⁸⁸

İnsanın heva ve heveslerinin olması iyi bir şeydir. Çünkü bunları def ederek kendini ve aşkı bulacaktır. Ayrıca heveslerin olmaması da kişiyi ölüden farksız kalır. Gönül arzusunun peşinden gider. Yanlış arzuların peşinden gittiyse eğer, mahşer gününde bu onun yüzüne çarpacaktır. Aşka ilişkin şu sözleri kullanan da Mevlana hazretleridir:

*"Canavarlar, âşğın etini yiyemez. Çünkü aşkı, iyiler de tanır kötüler de... Canavar onu yiyecek bile olsa, âşğın[eti] zehir olur, öldürür onu... Aşktan başka ne varsa, aşka yem olur. İki cihan aşkın gasasının önünde bir yem tanesinden ibarettir."*¹⁸⁹

Mevlana da aşk olmazsa olmazdır, mutlaka yaşanmalıdır Ancak şu unutulmamalıdır ki yaşanan bütün aşklar tanrısal aşkın farklı suret ve şekillerde görünüş halinden başka bir şey değildir. Gerçek aşk ancak Allah'a duyulabilir ve bu sevgi, insanı sonsuza kadar taşıyabilecek yegane güçtür. Aksi halde var olan her şey ancak bir oyalanma gayesidir. Ölüm de Mevlana'da aşkın bir parçasıdır. Mevlana öleceği geceye “şebi aruz” adını vererek sevgiliyle kavuşmaya, bir düğün gecesi demiştir. Bu yüzden ölüm üzülmemesi gereken değil aksine sevinilmesi gereken bir durumdur. Çünkü insan ömrü boyunca aradığı sevgiliye ancak ölüm günü kavuşmuş olacaktır. Buradan kasıt ölümü kutsamak değil hayatı boyunca Tanrı aşkıyla yaşamak daha sonra ona

¹⁸⁶ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 626, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

¹⁸⁷ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 129, İstanbul, 2014.

¹⁸⁸ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 130, İstanbul, 2014.

¹⁸⁹ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 713, 714, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

kavuşmaktır. Mevlana'ya göre aşk insanın iç dünyasını öyle bir doldurur ki huzur verdiğinde bile kişi parça parça olacak hale gelir. Mevlana bireyin kendi zıtlıkları üzerinden ilerleyeceğini savunur. Bu ilerleyiş aşka doğru ise aşkı arayanlar kaç kişi olurlarsa olsunlar onlar aslında bir kişilerdir ve bu onların değerinden hiçbir şey kaybettirmez.¹⁹⁰

Mevlana'nın *Rübailer* kitabı da tamamen Tanrı'ya aşk üzerine yazılmış rubailerden oluşur. Mevlana *bu* kitabında henüz kurulmaya başlayan divan edebiyatının izlerini yansıtmıştır. Kendisinin hoca Dehhani'yle çağdaş olması da bunu etkileyen durumlardan biri olarak kabul edilebilir. Bir yönüyle Mevlana'ya divan şairi de diyebiliriz. Bunun sebebi şiirlerinde ilahi aşkı rubai nazım biçimi ile işlemiş olmasıdır. Sıklıkla söz sanatlarına da yer vermiştir. Mevlana aşk olmayınca kendisinin kimsesiz olduğunu ve hiçe dönüştürdüğünü söyler. Nitekim “*Bizim ne günahımız var; aşkın sonu, bucağı yok ki!*”der.¹⁹¹

Aşk burada şehvet değildir, aşk hikmettir. *Rubailer*'de gönderme yaptığı dostlarından birisinin de Şems olduğu düşünülebilir. Mevlana, kitabında aşkı sarhoşluk, arayış ve sınırsızlık gibi kavramlarla ifade etmiştir. İnsanların kendi yollarını çizmeleri gerektiğini ve aşk yolunu kirlletmemeleri icap ettiğini yazmaktadır. Mevlana bu kitabında kendisini sorgular ve aşkın ne olduğunu bulmaya çalışır. Aşk deryasına düşenlerin de ‘aman ben boğuldum yardım eden yok mu’ diye konuşup yardım istememeleri gerektiğini söyler.

Aşığın aradığı maşuktur. Bütün anlamda doyum da ondadır. Yalnızım diyen bunun farkına varamamış olandır. Mevlana'ya göre insan sevgi ve incelikle hareket etmelidir kaba ve yıkıcı olan insaniyetten uzaklaşır ve hayvanlaşır. Aşk insana ait bir kavramdır. Bütün bunları kıymetli kılansa bakış açısı ve çevreyle kurulmuş olan ilişkidir. Bu bakış açısında görülen şeyler göze kötü görünüyorsa kişi onu dönüştürmeli ve göze güzel gelebilecek bir hale getirmelidir. İnsan güzelliği bir anda göremez sadece güzelin

¹⁹⁰ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 797, Çev: D. Örs, H. Kırılancı, İstanbul, 2015.

¹⁹¹ Mevlana C. R., *Rubailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 35, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2024.

parçalarını görebilir. Bütün bunlar insanın sevgiliye ulaşması için yaptığı eylemlerdir. *Rübailer*'de şunları okuyoruz:

“Ey can haberin var mı ki cananın kimdir?

Ey gönül farkında mısın ki mihmanın kimdir?

Ey ten türlü hile ile kaçmak yolunu arıyorsun ,
halbuki o seni çekiyor.

Dikkat et seni arayan kimdir?”¹⁹²

İnsan her ne yapıyorsa yapsın aşkı aramalıdır. Aşk yolunda kendine yoldaşlar bulmalıdır bulacağı bu yoldaşlar onun aynı zamanda bir parçasıdır. Bunların sayısı kaç olursa olsun onlar birdir. Onlar aşkın peşindedirler. Bu aşk şarabı ebedidir. Aşkı ararken çekilen çileler, yaşanan acılar arayana bir ödüldür, yolunu kıymetlendirir. Her acının sonunda bir hikmet vardır. Yolda yürünürken karşısında duranlar çıkacaktır. İnsan bunlara karşı sabırlı olmalıdır. Bu yolda olmayan, bu yolda yürümeyenin, şekilsel olarak aşık kılığına girmesi anlamsızdır. Sevgili bunu anlayacaktır.

Amaç aşka giden yolda pişmek olgunlaşmaktır. İnsan ruhunu en iyi olgunlaştırırsa tecrübelerden alınan derslerdir. Bu süreçte zorluklarla sınanmak aşık için ancak bir keyif olmalıdır. Mevlana da geçmiş, gelecek ve şimdi düşüncesinin oluşması, dostu Şems'in ortadan kaybolmasından dolayı yaşadığı acılarla bağdaştırılabilir. Onun iç dünyasındaki tüm aşklar ilahi sevdaya bağlanır. Şöyle seslenir Mevlana:

“Bizim sarhoşluğumuz şu kırmızı şaraptan değildir

Bizim şarabımız sevda kadehinden başka yerde yoktur.

Sen benim kadehimi kırmaya ve şarabımı dökmeye geldin

Fakat ben o türlü mestim ki şarabım meydanda değildir”¹⁹³

¹⁹² Mevlana C. R., *Rubailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S, 12, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2024.

¹⁹³ Mevlana C. R., *Rubailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S, 28, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2024.

Kim olursan ol gel biçimindeki haykırışı, onun insan ve hoşgörü konusundaki felsefesini pek güzel açıklamaktadır. Herkesi, kendisi gibi sanması, fiilen Şems ile olan dostluğu, yakınlığı dillere destandır. Ona göre sen ile ben arasında hiç de fark yoktur. Mevlana her türlü varlığa, bilhassa insana karşı son derece saygı, sevgi ve aşk duyar. Aşk kavramını felsefeye sokan kişi Antikçağ filozofu olan Empedokles olmuştur. Varlığın unsuru olan küçük parçalar aşk yasasına göre birleşir nefret yasasına göre dağılır. Doğuş ve ölüm de denilebilir buna. Mevlana için insan sevgi ve hoşgörü vasıflarına sahip bir varlıktır.¹⁹⁴ *"Aşk, tüm bir iş, bizse bir parçasıyız onun. O, uçsuz bucaksız bir deniz, bizse bir katrecik. O, yüzlerce delil getirmede, bizse o delillerle doğruyu bulabiliyoruz ancak."*¹⁹⁵

Mevlana için insan da bu aşk yeteneğinden dolayı kendisini var eden ilahi güçle bütünleşir. Böylesi bir aşk da insanla ilgili bir özelliktir. Ona göre *"dünyadaki bütün aşklar gelip geçicidir, ancak Tanrı aşkı kalıcıdır"*¹⁹⁶ Aşkın temelinde saygı ve hoşgörü vardır. Bilmenin ve bilimin imkanları da aşkın gücüne bağlıdır. Böylesi bir güce sahip olmayan yaşam içinde çaba içine girmez, kendini gerçekleştiremez. Aşkın sonu da gelmez, insan bu dünyada da mahşerde de hep aşk halindedir. Mevlana'ya göre:

*"Nerede olursan ol, ne halde bulunursan bulun; sevmeye, aşık olmaya çalış. Sevgi mülkün, ülken oldu mu, boyuna aşık olursun; mezarda da, mahşerde de, cennette de aşık olursun; sonu gelmez ya; boyuna aşık olursun".*¹⁹⁷

2.6. Mevlana'nın Varoluşçuluğunda Allah, İnsan ve Birey

Mevlana için insan, Allah'tan izole edilemez. Bunu eserlerinde izlemek hiç de zor değildir. *Mesnevi*, kişiyi kendisine gösterecek bir eser olarak düşünülmüştür. Salt edebiyat yapmak için yazılmadığı ortadadır. Bilmeyen bilecek, duranlar hareket edecek, hamlar olgunlaşacaktır. Bu nokta, tezimiz açısından da önemlidir. Zira Mevlana, henüz

¹⁹⁴ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 60, Ankara, 2021.

¹⁹⁵ Mevlana, *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, S. 8, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.

¹⁹⁶ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 61, Ankara, 2021.

¹⁹⁷ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 61, Ankara, 2021.

Mesnevi'nin başında varoluş meselesine dikkat çeker. Ona göre "*Ham olanlar olgunların halinden anlamazlar.*"¹⁹⁸

Mevlana'ya göre insan yürüdüğü yolu ve yol arkadaşlarını iyi seçmelidir. Eğer özünü doğru oluşturabilirse hakikati bulabilir. Kişisel bakış açısı önemlidir; bakış açısı insanı mümin de edebilir kâfir de. İnsan şehvetinin esiri olmamalıdır. Mevlana acının insani bir vasıf olduğunu acıdan bağımsız olanın da ancak Tanrı olduğunu söyler. Ona göre acısız olan yol kesicidir. Çünkü acısızlık, "*Ben Hakk'ım*" (*Ene 'l-Hak*)"¹⁹⁹

İnsan gördüğünden ve ufkundan ibarettir. Bunun gerisinde kalan ne varsa ettir, kemiktir. Burada belirleyici olan insanın o anki durumudur, olaylar kişiye göre anlam kazanır. "*Sana göre demir ve mermer olan, Davud peygambere göre yumuşak bir mumdur.*"²⁰⁰

Sartre'da olduğu gibi Mevlana'da da öz varoluştan önce gelir. Hayat onun öğretilerinde insanın kendini araması yolculuğudur. Fakat birey bu yolculuğu yalnız yapmaz mutlak bir dildeş arar bu yolculuk içinde bulunulan âna aittir. Önemli olan arzuların ölçülü olmasıdır. İnsan arayışı sırasında fitne çıkarmamalı, kan dökücülük yapmamalıdır. Varoluş yolculuğunda vaatler kerem sahiplerinden alınmalıdır. Yine unutulmamalıdır ki insanın kendi yapısına göre aldıkları onu doldurabileceği gibi içi boş kof bir hale de getirebilir. Mevlana burada bireylerin birbirlerinden farklı olduklarını da vurgular. Bunun nedeni de Allah'tadır. Zira Mevlana, "*Allah inayetleri olmadıkça Allah yolunda hiçbir, hiç! Allah'ın ve Allah erlerinin inayetleri olmazsa melek bile olsa defteri kapkaradır*" der.²⁰¹

Mevlana için Sokrates öncesi filozoflar insan ile ilgilenmediler. Temelde fiziksel dünyanın temeli olan arkheyi aradılar. Sokrates içinse bunun yerine insanı araştırmak daha uygun görünmektedir. Mevlana da bu noktadadır. Çünkü varlığa anlam verecek olan insandır. İnsanı saygın bir yere koyma geleneği, hümanizm de temel taşları olmuştur.

¹⁹⁸ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 145, İstanbul, 2020.

¹⁹⁹ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 262, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²⁰⁰ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 805, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²⁰¹ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, Madde 1875, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

İnsan da Tanrı'dır. Çünkü Tanrı tarafından yaratılmıştır. Tanrı her varlığı olduğu gibi bilakis insanı, kendi suretinden var etmiştir.

İnsanın alacağı her şeyi verecek olan da, ona bu yolu açacak olan da Allah'tır. En güçlü olan irade odur bütün varlık alemi onun karşısında çaresizdir. İyiliği de veren kötülüğü de veren Tanrı'dır. Dolayısıyla insan bütün hareketlerini, eylemlerini yaratıcısına borçludur. Her varlıksa kendi özüne göre meydana gelir. Özün anlamı ise suretten farklıdır. Mevlana'ya göre dertler bile Allah'ın bir lütfudur. *“Bil ki her sıkıntı ölümünden bir parçadır. Çaresi varsa, ölümün bir parçasını kendinden kov.”*²⁰² Mevlana'ya göre *“Allah'tan başka her şey bâtıldır. Muhakkak ki Allah'ın ihsanı yağmur yüklü bir buluttur.”*²⁰³

Mevlana'da yalnızlık diye bir şey yoktur. Sadece insanın Tanrı'yı bulamaması vardır. Eğer kişi iman ederse yalnızlığı da otomatikman ortadan kalkacaktır. Aşığın arayışı maşuktur. Bütün anlamda vuslat da ondadır, yalnızım diyen bunun farkına varamamış olandır. Şöyle der: *“Benim de yüzlerce arzum, şehvetim var, ama [Allah] korkusundan, onun heybetinden elim kolum bağlı.”*²⁰⁴

Rübailer'de de Allah aşkı şu şekilde izah ediliyor:

“Başımı koyduğum her yerde secde edilen odur

Dört köşe ve altı bucakta tapılan hep odur

Bağ, gül, bülbül, sema, sevgili ...

Bütün bunlar hep bahanedir;

Yalnız ve asıl maksat hep odur”²⁰⁵

²⁰² Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 115, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²⁰³ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 171, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²⁰⁴ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 727, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²⁰⁵ Mevlana C. R., *Rübailer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 5, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2024.

Mevlana şiirlerinin hareket tarzı, insanlara dönüktür. Bu durum Allah aşkı, peygamber sevgisiyle bütünleşip insana saygıya doğru yol alır. İçeriğinin birey, toplum sorunlarından oluştuğunu, ayet ve hadislerle dolu olduğunu söylemeye bile lüzum yoktur. "*Mevlana'nın tasavvufdaki meşrebinin en önemli özelliğinin 'ilahi aşk' olduğunu görmekteyiz.*"²⁰⁶

Mevlana, seçimlerin gelişigüzel değil bilinçle seçilmesi gerektiğini savunmuştur. Misal, kaslarımız da çeşitli hareketler göstermektedir. Bunlar biyolojik ve fizyolojinin zorunlu sonuçları olduğu için ve yapısal bir özellik olduklarından dolayı özgürlüğün, varoluşun bir konusu veya gereği olamaz. Biyolojik özelliklerimiz, boynumuzun uzunluğu, cinsiyetimiz, saç rengimiz, şüphesiz ki bizim varoluşumuzla ilgili değildir. Varoluş bağlamında Mevlana'nın bu yaklaşımı daha da genişletilebilir. Hayvanları düşünelim. Çevik'in verdiği örnekte de görüldüğü gibi dünyaya ait bir aslan, dünyada yalnızca yiyecek içecek arar. Tanrı aslanı ise ölüm ve özgürlük arar.²⁰⁷ İlkinde zorunlu ve belirlenmiş olan vardır. İkincide bilinçli bir insan eylemi vardır. İnsanları ve peygamberleri insanı kamil yapan, işte bu bilinçli eylemlerdir.

Mevlana için yine de akıl, insanın varoluşunu gerçekleştirmesi ve mutlak varlığa ulaşması için yeterli değildir. Tutkuların, duyguların, kalbin ve düşlerin özü arama sürecine dahil edilmesi gerekir. Ancak bu yol izlenecek kişi insanı kamil olur ve mutlak varlıkla birleşir. Buradan baktığımızda Mevlana'da aşk, ilahi aşk, insan, varlığın birliği, Tanrı, kalp, akıl kavramları merkezdedir. Akıl önemsense de Mevlana açısından ilahi aşk ilimle de akılla da öğrenilmez, zira o yalnızca yaşanır.²⁰⁸

Mevlana'nın Özgür Bireyi

²⁰⁶ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 113, İstanbul, 2020.

²⁰⁷ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 119, İstanbul, 2014.

²⁰⁸ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 113, İstanbul, 2020.

Mevlana'da varoluşçuluğun temel kavramları olan insan, Allah, aşk, ölüm, insan, birey, umutsuzluk, geçmiş, gelecek gibi kavramlar birbirinden bağımsız değildir. Bunların tamamı bir bütündür, yolun getirdikleridir. Nitekim şöyle söylemiştir:

*“Madem ölümün bir parçasından bile kaçamıyorsun, bil ki hepsini başından aşağı dökecekler... Ölümün bir parçası sana tatlı geliyorsa, bil ki Allah tümünü tatlılaştırır sana.... Dertler, ölümün elçisi olarak gelirler. Onun elçisinden yüz çevirme a fodul.”*²⁰⁹

Anlam metadan / maddeden üstündür. Bu yüzden anlam güzelce ortaya çıkar ve var olur. Batıl olansa kendi kendini yok etmeye mahkumdur. Bu yüzden insan meylini kıymetli olana vermelidir. İnsan bu süreçte kendi anlamını aramaya devam etmelidir. Karşısına çıkacak olan zorlukların da haktan geldiğini unutmamalıdır. Kurması gereken bağlarsa gönül bağlarıdır. Yolda yürüyen kaza yapar ama bu kazalar bir kötülük değildir, insanın kurtuluşu bu eylemlerde saklıdır. Mevlana insanların kendi seçimlerinin sonuçları ile yüzleştiğini söyler. *“Bir diken seni yaralamışsa onu sen ekmişsindir. İpekler giymişsen kendin dokumuşsundur.”*²¹⁰

Mevlana'nın deyişiyle hayat zıtların birliğidir; insanın kimi zaman kötülük olarak gördüğü de kendi içindekilerinden ve bakışından kaynaklıdır. Eğer insan bakışını güzelleştirirse dünya da güzelleşecektir ve dost görünecektir. Nihai hedefse kişinin kendini kendinde yenmesidir. Mevlana şöyle demiştir: *“Olgun kişi, toprağı tutsa altın olur; eksik kişi eline altın alsa küle döner.”*²¹¹ Mevlana için yıkıcılık vücut bulduğunda insan buna engel olmalıdır; engel olmaya gücü yetmezse eğer, sabredip o viranenin altındaki hazineyi görmesi gerekir.

Mevlana'ya göre insan geçmiş ve geleceği bir kenara bırakıp bugünün içerisinde yaşamalıdır. Bu bakış açısı çoğu problemi çözecektir. Mevlana düşünceleri yönetmeye de çok önem verir. Eğer insanın düşünceleri gül bahçesi olursa hayatı da gül bahçesi olacaktır. Hırs ve kin gibi duygular düşünceyi zehirledikleri gibi kendi sahiplerini de mum gibi eritirirler. İnsan ne düşündüğü kadar ne söylediğine de dikkat etmelidir, dil

²⁰⁹ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 115, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²¹⁰ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 426, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²¹¹ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 115, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

aynı zamanda bir kapıdır, o kapıdan çıkanlar hayatı güzelleştirebilir de kötüleştirebilir de. Mevlana açısından “*Bir yarasanın bir güneşi varsa, o güneşin güneş olmadığı kesindir.*”²¹²

Mevlana, insanın kendi seçimleri ve arkadaşlık ettiği yoldaşları konusunda çok dikkatli olması gerektiğini söyler. Şeytani olan nefsin kontrolü altına girerse bir insan meleklerle bir Hikmet'in kendi iç dünyasına girmesinden mahrum kalır. “*Kendi kendine dönünce başı dönen herkes, evin de döndüğünü görür.*”²¹³

²¹² Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 247, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

²¹³ Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, S. 251, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.

3. BÖLÜM: DOSTOYEVSKİ'DE VAROLUŞÇU EĞİLİMLER

3.1. Dostoyevski'nin Yaşamında Varoluş Sorunsalı

Dostoyevski'nin, annesi hasta, babası sarhoş birisiydi. Aynı zamanda cimri ve despot bir baba olduğu da biliniyor. Anne de hep hastaydı, Dostoyevski, hasta annesini kaybettiğinde 16 yaşlarındaydı.²¹⁴ Çocukluğu bu ortamda geçti. Dostoyevski, sonraki yıllarda mühendislik okudu, orduya girdi. Buralarda tutunamadı. Okul yıllarında babasının "öldürüldüğü" haberini aldı. Baba Dostoyevski, küçük toprak sahibiydi ve burada çalışan az sayıda kölesi / köylüsü vardı. Bunlara kötü davrandığı için çalışan köle ve köylüler tarafından öldürülüyor.

Öldürülme teması önemlidir çünkü Dostoyevski, *Suç ve Ceza*'da olsun, *Karamazov Kardeşler*'de olsun, bu romanlarda yaşanan cinayetlere hiç de yabancı değildir.²¹⁵ Cinayetler bağlamında düşünülürse benzer bir biyografi Mevlana için de geçerlidir. Öğretmeni olan babasını kaybetmesi, çok sevdiği arkadaşı, Şems-i Tebrizi'yi cinayete kurban vermesi ve oğlu Alaaddin Çelebi'yi kırklı yaşlarda toprağa vermesi, kurulan felsefe ve şiir için not edilmesi gereken bir husustur.

Okul yıllarından sonra plansız, dağınık ve serserice denilecek türden bir yaşamı oldu Dostoyevski'nin. Sonra edebiyata yöneldiği anlaşıyor. İlk eseri *İnsancıklar* idi. Önceleri eserleri ilgi görmedi. Siyasete girdi. Çar karşıtı eylemlere katıldı. Tutsak oldu. Dört ay boyunca kurşuna dizilmek için sırasını bekledi! Sonra af edilince kürek cezası aldı ve Sibirya'da dört yıl hapis yattı. Sonra serbest kaldı ve askere alındı.²¹⁶ 1859'da yeniden serbest kaldı. Böylesi bir kişisel yaşam onu kendine döndürmüş ve insan için temel varoluş sorunlarını irdelemeye itmiştir. İdam kararı ve daha donra iptalinin, Dostoyevski için asla unutamayacağı korkunç bir deneyim olduğu söylenir.²¹⁷

Dostoyevski'nin eserleri gibi yaşamı da fırtınalı, inişli çıkışlı, mutlu mutsuz birlikte geçmiştir. Evliliği de "normal" görünmüyor. İşsiz kalıp da yeniden döndüğü orduda bir subayın karısına aşık olur. Onunla evlenir ama mutluluğu bulamaz. Üstelik

²¹⁴ Çüçen K., (Editör) *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 341, Ankara, 2018.

²¹⁵ Çüçen K., (Editör) *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 341, Ankara, 2018.

²¹⁶ Çüçen K., (Editör) *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, S. 341, Ankara, 2018.

²¹⁷ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 278, Çev. A. Şenel, Ankara, 1987.

birkaç yıl sonra eşini de kaybeder. Geçim sıkıntısı çeker, bunun çözümünü "kumar masası"nda bulmuştur! *Kumarbaz* adlı eseri, bu sürecin ürünü olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

Dostoyevski'de varoluşçu unsurlar

Dostoyevski de varoluşçu filozoflar gibi hayatın anlamı, varlığın neliği gibi kavramlarla ilgilenmek yerine hayata temas etmeyi seçmiştir. Çünkü Dostoyevski için de "*hayatın anlamından çok, hayatın kendisini sevmek gerekir.*"²¹⁸

Dostoyevski'nin düşün ve sanat dünyasına girdiği yıllar modern dünyanın kendini belli ettiği bir dönemdir. Varoluş felsefeleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransız devrimi yaşanmış ama etkileri sürmektedir. Milliyetçilik akımı baskındır. Liberal düşünceler, demokrasiler, Aydınlanmacı eğilimler etkili olmaktadır. Teoloji, sosyalizm, komünizm, bilimcilik, romantizm gibi düşünce toplulukları da yaşama ağırlığını koymuştur.

Dostoyevski tüm bu akım ve anlayışların, insanı kuşattığını ve kendini gerçekleştirmesine izin vermediğini düşünüyor. Üstelik bunların gündeminde yaşayan, etten kemikten insan, hasta, serseri, kumarbaz, dindar, ezilen, deli, budala, kaçak, küçük adam veya yeraltı adamı yoktur. Dolayısıyla 1850'li yıllardaki devrim, özgürlük, sosyalizm gibi "büyük anlattılar" Dostoyevski'nin eleştirdiği anlatılar olmuştur.²¹⁹ Aynı Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*'da işi matematik ve bilim eleştirisine dek vardırıır. Burada "iki kere iki dört eder" yaklaşımına itiraz eden Dostoyevski, bu mantıkta olduğu gibi insanla ilgili kesin hüküm olamayacağını da düşünür.²²⁰

Suç ve Ceza adıyla bir roman yazan kişiyi, varoluş felsefesi dışında görmek eksiklik olur. *İnsancıklar* adıyla eser vermiş olan bir romancıyı da "insan" tartışmasının dışında görmek kuşkusuz ki yanlış olur. Keza "özgürce" kumar oynayan birinden, roman kahramanı çıkaran bir yazarı da varoluş felsefesinin dışına koymak mümkün

²¹⁸ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 154, Çev: A. Yörük, Ankara, 1975.

²¹⁹ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 53, Ankara, 2021.

²²⁰ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Cumhuriyet Kitap, S. 24, Çev: M. Özgül, İstanbul, 1999.

görünmüyor. Dostoyevski'nin eserlerine verdiği isimler veya eserlerde geçen bazı kavramlar düşündürücüdür: Ezilenler, delikanlı, budala, yeraltı, ölümler, ecinniler vs.

Andığımız eserlerdeki ve bu tezde merkeze koyduğumuz *Karamazov Kardeşler* adlı eserdeki tipler ve karakterlerin tümü, Dostoyevski'de bir varoluşçu dünya görüşü olduğunu göstermektedir. Eserdeki insan çözümlemesine bakılacak olursa birçok tecrübesi olan Dostoyevski, sosyal ve siyasal örgütlerde aktivite göstermesine rağmen çözümü varoluş bakımından insanda, onu araştırmakta ve sevmekte buluyor. Sevme, inanma ve sevinç teması, Mevlana'da olduğu gibi Dostoyevski'de de rastlanılan merkezi bir temadır. Hatta Mevlana'nın evrenselliğine çok yaklaşan Dostoyevski, yalnız insanın ve canlıların değil, börtü böceğin yanısıra taşın toprağın sevişmesini de önermektedir. *Karamazov Kardeşler*'de şu ifadeleri okuyoruz:

"Kardeşlerim, günden gün ürkmeyin; günah işleyen insanları da sevin. Böyle bir sevgi tanrısal sevginin örneğidir, yeryüzünün en büyük sevgisidir. Yaratılan her şeyi hem tümüyle hem de bir kum taneciğine kadar tek tek sevin. Ağaç yaprağına, güneş ışığına, hayvanlara, bitkilere gönülden bağlanın. Sevdiklerin seni Tanrısal sırdaş edindir. Daha sonra anlayışın her gün biraz daha derinleşir, böylece sevgin, sonunda bütün dünyayı kaplayan evrensel bir sevgi olur."²²¹

Sevgiden hareket eden Dostoyevski, kurulu düzeni, mevcut hukuk sistemini ve mahkemenin verdiği ağır cezaları eleştirir. Kendisi de hapis ve sürgün yaşadığı için işkence, sansür ve ağır cezaların suçluyu ıslah etmediğini, tersine daha da suça meyilli hale getirdiğine inanıyor. Kendisine çok kötü davranıldığına tanıklık eden mahkum, serbest kaldığında topluma sevgiyle değil kin ve nefretle dönüyor ve kendisine yapılan başkalarına yapma eğilimi gösteriyor. Dostoyevski'ye göre suçluyu ıslah etmek için ona vicdanının sesini duyurmak gerekir. Bunun için de İsa'nın kanunu gerekiyor. İsa'nın kanununa dikkat çeken Dostoyevski, hukuk sisteminin Kilise'den bağımsız olmasını söylerken de "laik" bir tutum almaktadır.²²²

Dostoyevski, Mevlana'nın evrenselci hoşgörüsünden farklı olarak Batı medeniyetini ve genel manada uygarlık eleştirisi de yapar. Uygar dünya ilişkilerinin

²²¹ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 65, Ankara, 2021.

²²² Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 69, Ankara, 2021.

varoluş önünde bir engel teşkil ettiği kanaatindedir. Bu da rasyonel ve empirist geleneklere itiraz ile örtüşmektedir. *Yeraltından Notlar*'da şunları okuyoruz: "*Uygarlık neyimizi yumuşatmış, anlayalım! Duygularımızın türlerini çoğaltmaktan başka bir işe yaramamıştır uygarlık.*"²²³Uygarlık, duyguları, hırsları, ihtiyaçları çoğaltmaktan başka bir işe yaramadı.

Dostoyevski'ye göre uygar dünyadaki insanların daha adil ve özgür olduğu da söylenemez. Eğitimli insanların suç işlemeye uzak oldukları bilgisi de doğru değil. Nitekim *Suç ve Ceza*'nın başkahramanı Raskolnikov da hukuktan terktir. Şöyle soruyor Dostoyevski: "*Cana kıyıcılıkta en ince ustalıkları gösterenlerin uygar kimseler olduklarına hiç dikkat ettiniz mi?*"²²⁴Dostoyevski'ye göre eskiden eğitim, hukuk, toplum daha gevşek ve ilkel olduğu halde insan bu kadar ikiyüzlü değildi. Büyük yazar, bilimci ve filozoflar bile kendileri olmuyor, uygarlığın akışına kapılıyor.

Dostoyevski uygarlık eleştirisini sürdürür. Rousseau gibi düşünürler bile *İtiraf*lar adıyla kitap yazdığı halde, bu kitaplarda kendilerini olduğundan farklı gösteriyor. Dostoyevski aynı yerde şunları da söylüyor:

*"Uygarlık sonunda insanlar daha çok kan dökücü olmadıysa bile, en azından daha kötü, daha iğrenç birer cana kıyıcı olmuşlardır. Eskiden hak uğruna kan dökülür, istendiği kadar insan iç huzuruyla öldürülürdü; çağımızda kan dökmeyi iğrenç bir davranış saydığımız halde yine de bu iğrenç işle uğraşmaktayız. Hem de eskisinden daha çok."*²²⁵

Dostoyevski ve varoluşçuluk deyince *Yeraltından Notlar* adlı eserden de alıntılar yapmak zorunlu oluyor; çünkü Walter Kaufman'ın da işaret ettiği gibi yazarın varoluşçu temalara yöneldiği ilk eser *Yeraltından Notlar* olarak bilinir.²²⁶ Nihayetinde

"Dostoyevski'nin 1864 yılında yazmış olduğu Yer Altından Notlar adlı eseri başta Camus olmak üzere, varoluşçu birçok filozofu etkilemiştir ve bu eser "varoluşçular" tarafından temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Ünlü yazarın bu eserinin yanı sıra Karamazov Kardeşler, Ecinniler ve Suç ve Ceza gibi eserleri başta olmak üzere diğer bütün eserlerinden de "varoluşsal

²²³ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Cumhuriyet Kitap, S. 37, Çev: M. Özgül, İstanbul, 1999.

²²⁴ Dostoyevski F. *Suç ve Ceza*, İletişim Yayınları, S. 37, Çev: E. Altay, İstanbul, 2007.

²²⁵ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Cumhuriyet Kitap, S. 37,38, Çev: M. Özgül, İstanbul, 1999.

²²⁶ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 81, Ankara, 2021.

temalara” sıklıkla rastlamak mümkündür. Dolayısıyla; insanı temel aldığı için bir insan felsefesi olarak da kabul edilen “varoluşçuluk” edebiyat alanında Dostoyevski ile doruk noktasına çıkmıştır.”²²⁷

3.2. Dostoyevski'nin Eserlerindeki Varoluşçuluk Felsefesi

Yeraltından Notlar ve İnsancıklar, Dostoyevski'nin erken dönem eserleridir. Kitap isimlerinin son derece çarpıcı olduğu görülüyor. Alışıldık, rasyonel ve deneyci dünya görüşüne aykırılığa gönderme yapmaktadır. Nedir yeraltındaki notlar? İnsan değil de insancıklar demek ne demek oluyor? Okuru sosyal dünyadan ziyade psikolojik dünyaya çeken eserlerdir bunlar. İlkinde kahraman yeraltından konuşur. Bilince karşı bilinçaltı da denilebilir buna. Kurulmuş, kendi varoluşunu tamamlamış, bitmiş birisi değildir kahraman.

Dostoyevski'nin eserlerinde kişilerin öyküsü bitmiyor. Yeraltındaki yerüstüne çıkarken yerüstündeki de yeraltına inmek istiyor. Eser şu sözlerle bitiyor:

“Biz ölü doğmuşuz. Zaten uzun bir süreden beri, canlı olmayan babalar sayesinde doğuyoruz. Bundan da gittikçe daha çok hoşlanır olduk. Alışıyoruz. Yakında doğrudan düşüncelerden doğmaya başlayabiliriz. Ama bu kadar yeter. Yeraltı'ndan artık yazmak istemiyorum.”²²⁸

Suç ve Ceza: Kim suçlu kim suçsuz?

Konumuz olan varoluşçuluk açısından Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* adlı eseri de oldukça dikkat çekici bir eserdir. Yazarın olgunluk döneminde ortaya koyduğu bir eserdir. Ne yaptığından emin olmayan, değer yitimine uğramış bir gencin işlediği bir cinayet söz konusudur. Yazar, Raskolnikov adında bir hukuk fakültesi öğrencisinden zengin bir iç dünyası olan roman kahramanı yaratır. Raskolnikov tiplemesi, Rusya'da nihilizmden etkilenen bir tipolojinin izdüşümüdür. Örneğin Turgenyev'in *Babalar ve Oğulları*'nda da benzer bir tema vardır. Okulu bırakarak düzene adeta reddiye çıkaran Raskolnikov, aynı zamanda Rusya emekçi sınıflarından gelen birisidir.

Raskolnikov kişisel ve toplumsal yoksulluktan birilerini sorumlu tutar. Böyle bir "suçlu" da bulmuştur. Bu kişi tefecilik yapan bir kadındır. Genç, hukuktan terk,

²²⁷ Mehmet Fatih Işık, *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat Yayınları, S. 82, Ankara, 2021.

²²⁸ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, İlya Yayınları, S. 161, Çev: N. Özkan, İzmir, 2014.

kahramanımız Raskolnikov, kadını balta ile öldürmek üzere bir plan yapar ve buna uygun olarak yaşlı kadını öldürür. Bir hukuk öğrencisinin, yaşatmayı savunması gerekirken katil olması, hayatın hiç de rasyonel olmadığını göstermektedir. *Veba*'daki kahramanları ve eserin temasını anımsatıyor. Daha da ilginç olanı, Raskolnikov, tefeci yaşlı kadını öldürdükten sonra tesadüfen odaya giren tefecinin kızkardeşini de öldürür. Belki de yazar bize "rastlantıyla yaşıyoruz" mesajı vermektedir ki, bu nokta varoluş felsefesi için kayda değerdir. Yalnızca Raskolnikov için değil tüm bir toplum için genel geçer değerler yoktur. Şöyle ki:

“Kitabın en yoğun, koyu kırmızı noktası olan Raskolnikov’un çevresinde, onun gibi genel ahlak yasalarına karşı gelmiş olan ve onun gibi bağışlanacak olan başka günahlıların alinyazıları dolaşır durur. Pis bir batakhane, Katrin İvanovna’nın kocası, Sonya’nın babası olan sarhoş Marmeladov, işini yitirmiş, eline geçirdiği her şeyi içkiye yatıran bir palavracı, bir alçaktır.”²²⁹

Bir cinayet atraksiyonu ile başlayan romanın ilerleyen kısmında Raskolnikov'un yakınlarını ve çevresindeki tipleri de tanıyoruz. Onlar da varoluşunu gerçekleştirmeye çalışan kişilerdir. Kahramanımız bir sevgili ediniyor. O da, toplumsal normlar açısından insandan çok adeta bir insancıktır! Bu genç kadın Sonya'dır. Sonya da Raskolnikov gibi yoksul bir aile kızıdır. Fahişelik yaparak ailesini geçindirir ve yaşama tutunur. Dostoyevski, belki de yaşamın gerçeğini bize göstermektedir.

Ezilenlerin kendini gerçekleştirme

Dostoyevski'nin isim olarak da içerik olarak da çarpıcı romanlarından birisidir. Adına bakarak "büyük anlatı" gibi bir metin olduğunu düşünmek yanlış olur. Marksizm, liberalizm, teoloji gibi büyük laflar edilmiyor romanda. Girişte ortaya çıkan kişiler ve konular son derece sıradan ve yüzeysel görünüyor. Aynı kişiye farklı isimler verildiği için romanın ilk kısımları biraz sıkıcı oluyor. Sonra isimler, karakterler ve olaylar netleşince sürükleyen bir romandır. Eserde Dostoyevski'nin kim olduğunu anlamak zor değildir. Yazarlığa yeni başlamış İvan adındaki kişi dikkat çekicidir. Aşık olduğu kadın tarafından terk edilir. Ama yine de Makar örneğinde olduğu gibi aşkını korumayı sürdürür. Aynı

²²⁹ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 279, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

ortamdan (ailede) dolayı, kaldığı mekanda Nataşa adında, kendinden birkaç yaş küçük bir kız vardır.

Evlilik düşündükleri bir süreçte Nataşa, prens Valkovski'nin oğlu Alyoşa ile evlendirilir. Aşk içinde aşk çıkar. Alyoşa aynı zamanda Katerina adında bir kadını seviyor. Kadın ise Alyoşa'yı adeta parmağına takar. Ana karakterin önemli özelliği yazar oluşudur. Yani kurgu yazıyor. Yazarın kimsesiz küçük kız Nelli ile tanışması da rasyonaliteyi zorlar ve eser varoluşçu bir esere dönüşür. Aralarında hem duygusal hem de dostça bir ilişki doğar. Meğer Nelli'nin annesini hamile bırakan kişi prensmiş. Hamile bıraktıktan sonra da terkedilen kadın ve doğan Nelli, sokakta kalır. Eserde Nelli ile yazar Vanya'nın diyalogları merak ve hüznün içinde dinleriz. Ne var ki, bu güzel kız Nelli, genç yaşta hastalanır ve ölür. Tekrar belirtmek gerekir ki, Dostoyevski'nin kahramanları acıların, dramların, zorlukların çocuklarıdır. Nelli'nin ölmeden önce yazar Vanya'ya duyduğu ve söyledikleri için şunlar ifade ediliyor:

"Bunca zamandır bastırmaya çalıştığım duygular sel halinde ansızın boşanıvermişti. Utangaçlığı ağır basarak bu zamana kadar kendini tutmayı başaran kalbini bütün açıklığıyla görüyordum. İçini boşaltmak istemesine rağmen kendini tutmuş, sonuna kadar dayanmıştı. Sonra bütün varlığını koruyamayacağı bir hamleye kaptırarak susadığı sevgiye, özveriye, yufka yürekliliğe, ağlama ihtiyacına bırakıvermişti."²³⁰

Dostoyevski'nin romanlarında evlilik ve aile kurumu çok işlenen bir konudur. İnsan psikolojisini, sömürüyü ve ezilen - ezen sorununu da bu ilişkiler içinde açığa çıkartır. Dolayısıyla romanın adına bakarak kapitalizm, sosyalizm, serfler, burjuvalar gibi radikal konuları düşünmek gerekmiyor. Sıklıkla kadınların erkekler tarafından ezildiği, bazen de tersi görülür. *Ezilenler*'deki İvan'ın Nataşa tarafından ezildiğini tespit etmek zor değil. Anne babalar da çocukları ezerken betimlenir. Elbette zenginler de yoksulları eziyor. Yine de bildik anlamda bir siyasal anlatı yoktur. Çünkü Dostoyevski için ezilenler bile bu dünyada birilerini ezmektedir. Misal, Nataşa, aşk acısı çektirerek İvan'ı gezerken, Alyoşa da Nataşa'yı ezmektedir. Ayrıca kedi ve köpekler bile bu dünyada ezilmektedir. Romanın adının neden *Ezilenler* olduğunu bu çerçevede düşünmek gerekiyor.

²³⁰ Dostoyevski F., *Ezilenler*, Kum Saati Yayınları, S. 183, Çev: M. Bahar, İstanbul, 2003.

Acı çekme ve çektirme hususunda şu belirleme önemli olabilir: “Nataşa Dostoyevski üslubunda bir aşıktır. Kendisini pek sevmeyen Alyaço’yu seviyor ama Vanya’yı da seviyor; ona acı çektirdiği için acı çekiyor. Gel gör ki ona acı çektirirken gizli bir tat duymaktan da alamıyor kendini.”²³¹

İvan ve Nataşa örneğinde olduğu gibi Dostoyevski'nin tip ve karakterleri büyük oranda arayış içindeki mutsuz insanlardır. Adeta mutsuz olarak ve acı duyarak hayatta var olurlar. Son derece kuralsız insanlardır, plansız yaşarlar. Her şeyden, herkesten kurtulmak isterken varoluş felsefesine bağlanırlar. Öyle ki kişiler, kendilerinden bile kurtulmak isterler, arayış sürer. Onun eserlerinde bütünsel bir toplum ve bütünsel bir insan görüyoruz. Dostoyevski'nin kahramanları gibi kendisi de yaşamdan korkmaz. Korksa bile yaşamaktan çekinmez.

Ecinniler ve Rusya

Politik eleştiriler de eksik olmaz Dostoyevski'nin eserlerinde. Örneğin *Ecinniler*'de yapılan sosyal, siyasal ve felsefî analiz ve eleştiriler, *Ezilenler*'den daha yoğundur. Nihilistler, sosyalistler, anarşistler, Hristiyanlar, ateistler, hepsi eleştiriden nasibini alır. *Ecinniler* 1872'de Yayınlanmıştır. Demek oluyor ki Sibirya sürgününden döndükten sonra yazılmıştır. Rusya'da siyasal, kültürel ve ideolojik atmosfer çok sıcaktır. Eserde Trofimoviç'in sürgünüyle karşılaşırız. Siyasal nedenlerle üniversiteden atılan Trofimoviç'in yardımına Varvara yetişir. Zira 8 yaşındaki çocuğuna ders vermesi için Trofimoviç'e ihtiyaç duyar. Evin hocası, bu eski profesör ile Varvara arasında bir yakınlık, dostluk doğar. Bazen de bu yakınlık aşka doğru yol alır. Bunlar dışındaki pek çok roman kahramanı birbirleriyle siyasi çevrelerde tanışırlar.

Budalalıkta varoluşçu kriter nedir?

Sara hastası bir prensin hikayesini okuyoruz. Mişkin adındaki bu zatın, hastalığı ve tedavi olmak için İsviçre'yi seçmiş olması, bize Dostoyevski'yi anımsatır. Çünkü Dostoyevski'nin de sara nöbetleri geçirdiği ve bir de İsviçre seyahati yaptığı biliniyor. Varoluş felsefesi açısından son derece tipiktir. Yolculukla başlar roman. Prens Mişkin'in İsviçre'den Rusya'ya, trenle dönüşü tasvir edilir öncelikle. Yol ve yolcu olgusunu burada

²³¹ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 228, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

da görüyoruz. Prens'in Rusya'ya dönüşüne dair şu satırları okuyoruz: "*Anlaşılan ne Prens ne de onun İsviçre'de yanında kaldığı doktor, hiç bir resmi açıklamayı beklemeyi ya da bir araştırma yapmayı gerekli görmemişler. Prens, Salazkin'in mektubunu cebine koyduğu gibi Rusya'ya dönmüş.*"²³²

Troyat'ın Mişkin'e (Budala) ilişkin şu saptaması eserin, varoluş felsefesi bakımından da önemini yansıtıyor: "Bu yirmi altı yaşındaki çocuk, aşırı saygıya kaçmadan terbiyelidir, sıkılgandır, iyi ve saftır. O yalamadı. Ya da hiç değilse edimsel olarak yalamadı. Yaşamı iç dünyasına seyre dalmakla geçti. O, toplumsal duvarların, 'iki kere iki dört eder' dünyasının dışında bir köşeye çekilmiştir. İnsanlarla her çeşit alış - verişten arınmıştır. Onlar arasına düştüğü vakit de, açgözlülerle, kalleşlerle, şehvet düşkünleriyle, soytarılar ve sarhoşlarla dolu bu koca kentte çağrısız konuk gibi yadırganıyor."²³³

3.3. Karamazov Kardeşler'de Varoluşçuluk

Karamazov Kardeşler, yazarın yaşlılık eserleri arasındadır. Ölüm korkusu, Tanrı inancının sorguladığı ve ağır bastığı koşullarda yazılıyor. Dostoyevski, tüm hünerini ve bir ölçüde "son sözlerini" söylemek istiyor bu eserde. Karısıyla seyahat ediyor, keşif ve rakiplerle ilişkiler kuruyor, çocukların yaşam koşulları ve onların iç dünyalarıyla ilgileniyor. Belli ki eser için materyaller topluyor. Notlarına bakılırsa günahlinin yaşamı, raylar arasında, çocukların fabrikada çalışması, bulunmuş çocuklar, Tanrı'nın varlığı sorunu, okullar hakkında türünden temaları görüyoruz.²³⁴

Eserin nasıl bir ruh haliyle yazıldığını anlamak için Dostoyevski'nin kendi yazdıklarından bir kesiti paylaşmam yararlı olur: "Şimdi iyi bitirilmesi gereken Karamazov Kardeşler var üzerimde. Ondan bir sanat yapıtı meydana getirmek çok önemlidir. Bu, güç ve tehlikeli ama alında yazılı bir iştir. O benim adımları çok yükseklerle yerleştirecek ve berkitecektir, yoksa umut yok artık."²³⁵

²³² Dostoyevski F., *Budala*, Şule Yayınları, S. 220, Çev: O. Düz, İstanbul, 2014.

²³³ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 325, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

²³⁴ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 408, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

²³⁵ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 411, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

Karamazov Kardeşler'in İncil'den bir alıntıyla başlaması, Dostoyevski'nin dine merakını ve yakınlığını göstermesi biçiminde yorumlanabilir. Eserin girişine konulmuş fragman şu şekildedir: “Size gerçek, gerçeğin ta kendisi olarak diyorum ki: toprağa düşen bir buğday tanesi yok olmazsa, yalnızca bir buğday tanesi olarak kalır; ama yok olursa, o zaman bereketli ürün doğurur.”²³⁶

Buradaki fikri içerik varoluş felsefesi bakımından önemlidir. Kierkegaard'un üzerinde durduğu diyalektik düşüncüyü izliyoruz. Buğday tohumu üzerinden yapılan fikir yürütmede varoluşun, yok oluşu izlediği, negatif olanın pozitifte evrildiği gibi bir mantalite söz konusu oluyor. Biyolojik dünyadaki bu diyalektiğin insan ve toplum dünyasında da izlendiğini, *Karamazov Kardeşler* adlı eserdeki içerikten de izlemek mümkün oluyor. Zira aşağıda kanıt da gösterileceği gibi eserin başkahramanları ele avuca sığmayan, arayış içinde olan, kendilerini bulmaya, özlerini oluşturmaya çalışan kişilerden seçilmiştir.

Rusya'da bir taşra kentinde yaşayan ailede ahlaki kuralların çiğnendiği hemen fark ediliyor. Herkes karşıdakini suçlamaktadır, "suçsuz birey" yoktur! Roman boyunca Dostoyevski, adeta bu temanın altını çizmektedir. Ne Rus aydını olarak görünen, okur yazar ve eğitilmiş İvan, ne kilisede Zozim'den dini dersler alan Alyoşa, ne de İvan'ı taklit eden, ona özenen Smerdiyakov norma uygundur. Dimitri, baba Karamazov'u öldürme planı yaparken baba da, evdeki dilsiz hizmetçi kıza tecavüz edecek denli edep kurallarını hiçe saymıştır.²³⁷

Kahramanlar edep kurallarını hiçe sayarken toplum yönetimi nasıldır? Bireyin arayışı ile siyasetin arayışı çok mu farklıdır? Dostoyevski açısından bu soruya "değil" yanıtını vermek yanlış olmaz. Çünkü baba Karamazov'u Smerdiyakov öldürdüğü halde hukuk, Dimitri'yi katil olarak mahkemeye çıkartır ve gerekli cezayı verir. Bu duruma varoluşçu düşünce açısından bakıp onu da kendi kültürümüze çevirerek şöyle diyebiliriz: Ne oldum değil ne olacağım diye düşünmek lazım!

Dostoyevski, hem *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov karakterini geliştirirken hem de Dimitri'yi kurgularken yaşamın irrasyonel yanına işaret eder. Şimdiki mantıkla

²³⁶ *İncil*, Yohanna'dan XII. Bap, 24.

²³⁷ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 412, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

bakıldığında bir hukuk öğrencisinin çözümü cinayette bulması ne denli absürt ise Dimitri'nin işlemediği bir baba cinayeti için hapsedilmesi de o denli absürttür. Burada Dostoyevski'nin toplumsallığa atıf yaptığını düşünmek yanlış olmaz. Nitekim Troyat şunları yazmıştır: "*Bu dört kardeş, biçim değiştirmiş aynı bir varlıktır. Onların mekan içinde art arda sıralanışları, aslında, zaman içinde sıralanıştan başka bir şey değildir.*"²³⁸

Dostoyevski, insan ve toplum eleştirisini sertleştirir. Yaban ile soylu kişilik aynı insanda birleşir. Gruşenka üzerinden insanın hayvana benzediği ima edilir. Dimitri içinse babasının ölüsü ile dirisi arasında bir fark bulunmuyor.²³⁹ Buradaki insanın, hayvan düzeyinde görülmesi Kafka'nın *Böcek*'ini anımsatırken Dimitri'nin ruh dünyası da *Yabancı*'daki erkek kahramanı anımsatıyor.

Veba'daki saçma, nedensiz, belirsiz, toplumun değer yargılarına uymayan duygu, düşünce ve davranış biçimlerini Dostoyevski'nin eserlerinde de tespit etmek hiç de zor değildir. *Veba*'daki kahramanların aşk ve ölüm karşısındaki duyarsızlıklarını, *Karamazov Kardeşler*'deki kahramanlarda da görüyoruz. Baba Karamazov ile oğul Dimitri aynı kadını sever. Küçük oğul Smendyakov, baba Karamazov'u öldürür. Varoluş filozofları ile Dostoyevski arasında kurulan bu kısa bağlantıya dair daha fazla açıklama sonraki bölümde de yapılacaktır.

Bir cinayet üzerinden kurulan eser, Dostoyevski'nin olgunluk ve yaşlılık dönemi eseridir. Eser, Karamazov isimli, hastanede çalışan az varlıklı bir adamın eş ve çocuklarına ev sahipliği yapar. Baba Karamazov'un toplamda nikahlı, nikahsız olmak üzere üç karısı olmuş, bunlardan da toplamda dört erkek çocuk dünyaya gelmiştir. Varoluşçu felsefe bakımından düşünüldüğünde çocukların hiçbirisi, tek yapılı, tek kişilikli, istikrarlı ve rasyonel değildir. İnanmayan, inanan, namuslu, namussuz, emekçi, hizmetçi, dinci, ateist, mülayim, katil vs. bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla Karamazov ailesi, yalnızca bir hane değil, 19. yüzyılın Rusyası'dır denilebilir. Hatta işlenen olaylara ve kişilerin iç dünyalarına bakılırsa dünyanın bir mikro modeli olarak da düşünmek mümkündür.

²³⁸ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 413, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

²³⁹ ²³⁹ *İncil*, Yohanna'dan XII. Bap, 24.

Dimitri, İvan, Alyoşa ve Smerdyakov'un, eserde çok değişik adlarla anılmaları da kişilik arayışı, çok kişilikli olmalarıyla açıklanabilir. Böylesi bir tekniğin, sadece anlatımı zenginleştirmek için kullanıldığını düşünmek tartışma kaldırır. Hiçbir karakter olmuş bitmiş değildir. Misal Dimitri, nişanlanmıştır ama emin değildir. İvan bir nihilist olmuş, Tanrı'ya inanmaz ama o da emin değildir. En dindar olan Aleksey'dir. O da İvan ile sıkı bir diyalog ve yakınlık içindedir. Her karakterde, her insandan özellikler bulmak mümkündür.

*Karamazov Kardeşler'*deki zenginlik gösteren özelliklerin birçoğu Dostoyevski'nin izlerini de taşır. Yine de bilim okuyan ama pek çok belirsizlik içinde bulunan İvan karakterinin, Dostoyevski'den daha fazla izler taşıdığı söylenebilir. Yazar, romanın bir yerinde İvan'ın niteliklerini betimleme gereği de duyar:

*"Çocukların büyüğü olan İvan için şu kadarını söyleyeyim ki, bu çocuk bir tuhaf, neşesiz, içine kapalı bir varlık olarak yetişiyordu. Biraz da utangaçtı, ama daha on yaşındayken kardeşiyle kendisinin ne de olsa yabancı bir ailede, yabancı insanların yardımlarıyla yaşadıklarını, babalarının, kendisinden söz açılması bile utanç veren, garip bir adam olduğunu ve daha birçok şeyi kavrayan bir çocuktu ... Bundan başka daha çok küçük yaşta, neredeyse bebekken (daha doğrusu öyle söyleniyordu) öğrenime karşı olağanüstü, şaşılacak bazı yetenekler göstermeye başlamıştı."*²⁴⁰

İvan, bilim okuyup akılcı hareket etse de böyle bir kalıba sığacak bir tip de değildir. Bu tespit roman karakterlerinin hepsi için ileri sürülebilir. Dış görünüş olarak aralarında benzerlik olsa da iç dünya olarak çok dinamik ve değişken kişilerdir. Dostoyevski bunları betimlerken iç dünyalarında esen fırtınaları ve karşıt kişilik özelliklerini de vurgulamak zorunda kalır. Misal dindar özellikleriyle bildiğimiz Alyoşa için şunları söylüyor:

"Alyoşa dediğimiz delikanlı, hiç de öyle bağınaz değildi, hatta bence mistik bir yanı da yoktu. Onun hakkındaki düşüncelerimi peşinen şöyle açıklayabilirim: O, her şeyden önce, daha çok küçük yaştan, insanlığa aşık bir gençti. Manastıra girme hevesine kapılmasının tek nedeni, o sırada yalnız manastırda yaşamının ona çekici, şaşırtıcı bir şey olarak görünmesi ve ruhunu, birbirine kötülük etmekten başka bir düşüncesi olmayan

²⁴⁰ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Yordam Kitap, Cilt 1, S. 56, Çev: L. Soykut, İstanbul, 2019.

insanların yaşadığı karanlıktan bir an önce kurtarmak, sevgi denilen ışığa kavuşmak için ideal bir yol olarak yalnız bunu benimsemesiydi."²⁴¹

Baba Karamazov Gruşinka'ya aşıktır. Ne var ki Dimitri de aynı kadına vurgundur. Hiçbir toplumsal ahlak değeri geçerli değildir. Bu koşullarda baba katili olmak sudan ucuzdur. Smerdyakov, en silik, sönük ve pasif kişilik olmasına rağmen, olup biten rezil durumdan sorumlu tutulan baba Karamazov'u öldürmüştür. O da yaptığı için çok da arkasında değildir. Baba ise severek evlendiği kadınlara eziyet etmekle, onları sömürmekle bilinir. Üstelik hizmetçisi kadına tecavüz edecek denli de etik ve vicdani değerlerini yitirmiştir.

Dostoyevski, yalnız Karamazov Kardeşler'in değil Rusya'nın da değil bütün bir insanlığın bir kimlik ve kişilik arayışı içinde olduğunu, hiçbir şeyin normal ve rasyonel olmadığı kanaatini taşır. Her şey, her insan varoluş içinde, kendini aramaktadır. Aşk, hırs, sahip olma duygusu, değer ve değer erozyonu Karamazovlar içindir. Dramı ve yerlerde sürünmeyi göstermesi açısından Troyat'ın şu ifadeleri gayet anlamlı olsa gerek:

"Güzel Gruşenka'nın önünde yaşlı Karamazov, dili dolaşan, salyası akan bir soytarıdan başka bir şey değildir. Dimitri'ye düşen miras payını ona bırakıyor. Her gün kadının geleceğini umuyor. İstekten alıklaşmış bir halde, odadan odaya kötü kötü dolaşıyor. Bekliyor. Ama Gruşenka ona boyun eğmiyor; kendisine âşık olan Dimitri'ye de boyun eğmiyor. Babayla da oğulla da alay ediyor."²⁴²

Dostoyevski'nin dehası insanı, evrensel açıdan ele almasıdır. Kimse masum değildir ona göre. İçimizde taşıdığımız da, gerçek olan da insan için aynıdır. İyimserlik de kötümserlik de, suç da sevap da potansiyel olarak her insan da vardır. Komşun günahkârsa bu dünyada sen de benzer durumdasın demektir. Günah işlememiş ve hatta günah işlemeyi düşünmüyor da olabilirsin ama gelecekte de bunu düşünmeyeceğin veya yapmayacağın anlamına gelmez. Baba Karamazov, oğlu Dimitri ile birlikte aynı kadını seviyorsa bu durum senin de başına gelebilir.

²⁴¹ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Yordam Kitap, Cilt 1, S. 61, Çev: L. Soykut, İstanbul, 2019.

²⁴² Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 414, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

Gruşanka, aynı anda iki erkekle, gönül eğlendiriyorsa bunun evrensel bir tema olduğunu reddetmek kolay değildir. Dostoyevski'nin kültür ve zihniyet olarak Yunan - Latin geleneklerine bağlı olduğunu bu bağlamda da düşünmek mümkündür. Nitekim, baba katilinin izlerini Oidipus öyküsüne dek götürmek mümkündür. Acaba baba Karamazov'un öldürölme gerekçesi ile Kral Oidipus'un öldürölme gerekçesi benzer midir?

Biyografilerde Dostoyevski'nin Varoluşçuluğu

Stefan Zweig, yazdığı biyografi kitaplarıyla da biliniyor. Dostoyevski üzerine yazdıklarını büyük oranda varoluşçu felsefe doğrultusunda değerlendirmek mümkündür. Bu yüzden tezin, bu noktada kısaca da olsa Zweig'ın Dostoyevski değerlendirmesinden söz etmek yaralı olabilir. Ona göre Dostoyevski'nin gerçekçiliği, bildik anlamda, Flaubert ve Zola'nın gerçekçiliğinden farklıdır. Onlar, doğal olana, gerçek ve somut olana ilgi duyarken Dostoyevski tam tersi bir durumdan hareketle gerçeği bilmek ve göstermek ister. Flaubert, gerçek kişileri ve mekanı betimlemeden evvel, kitabı çalışmalar yapar, Ansiklopedi'yi okuyarak gerçeğin bilgisine ulaşmayı planlar. Zola gibi gerçekçi sanatçılar da somut insan ilişkilerini, doğayı ve canlı varlıkları gözlemler. Zweig'ın sözlerine itibar edilirse Dostoyevski'nin ise gözünden ve gözleminden değil duyu organından (kulak) ve duyumundan söz etmek gerekir.

Yazar'ın kahramanları, maddi yönleriyle, akıl ve mantıklarıyla da değil, sezgileriyle, ruhlarıyla, soyutluklarıyla vardırırlar. Her biri adeta canlı, bilinçli, planlı bir insan değil hayalettir. Bunların aynı zamanda bitki ve hayvan kadar somut, maddi ve canlı varlıklar olmadığı anlaşılıyor. Dostoyevski, yarattığı tipleri sonlu bir adrese doğru yöneltmez, tersine evrenin sonsuzluğunu yönünde itekler. Zweig, Shakespeare ile de bir karşılaştırma yapıyor. Ona göre Shakespeare, canlı insanın, insan bedeninin dünyasını yarattığı halde Dostoyevski, ruhlar aleminin ya da psikolojinin dünyasını yaratmıştır. Aynı yerde Dostoyevski, 17. yüzyıl ressamı olan Hollandalı Rembrandt'a benzetilir. İkisi de bilinen, görünen, canlı insan ve dünya ile değil sıradışı, toplumun genellikle alt tabakası, katil, kumarbaz, köle, fahişe, serseri, türünden tiplere yönelmişlerdir. Her iki sanatçı da ışığı ve kendi İsa'larını bu alt sınıf insanların karanlık dünyasında bulurlar.

Çünkü "Her ikisi de yeryüzündeki kuvvetlerin sürekli mücadelesini bilmektedir ve her ikisi de ışığı, hayatın en karanlık yerlerinde aranmaktadır."²⁴³

Klasik gerçekçiler gördüğü halde Dostoyevski duyan kişidir. Buna içten görme ve duyma denilebilir. Klasik gerçekçilikte akıl, deney ve matematik belirgin iken Dostoyevski'de esasen tutku, coşku, içgüdü ve hatta ilkelik vardır. Flaubert, Balzac, Tolstoy ve Zola'da karakterlerin başına ne geleceği önceden bellidir. Bilimin ve aklın ilkeleri belirleyicidir bu romancılarda. Dostoyevski'de karakterler, hareketli, beklenmedik davranışlar gösteren, uçuk, salak, tutarsız olarak görünürler. Raskolnikov misali kendinden beklenmeyen davranışlar gösterir. İlkinde sosyolojik (bilimsel) çözümlemeler baskınken Dostoyevski'de psikolojik belirsizlik esastır.

Bilim mantığıyla Dostoyevski'yi okuyan okur, sıklıkla sarsılır, şaşkına döner. Karakterler gibi stres içinde var olur. Bu yüzden de onun romanlarına giriş yapmak zordur. Bir karanlık aleme girer gibi girersiniz eserin başlarında. Karakterler kabaca tasvir edilir. Giderek netleşme olur. Yazar küçük bir iki tane sözcükle katı çizgiler çizer ve roman kahramanları ete kemiğe bürünür. Demek ki göstermekten ziyade duyurur, hissettirir.

Sıradan sözcükler, Dostoyevski'nin eserlerinde sıradışı bir öz ve biçim kazanmıştır. Dostoyevski'nin insana ve yaşama ilişkin hangi özelliği hangi sözcükle kodlayacağı son derece önemlidir. Öyle bir kelimedir ki seçilen, ifade ettiği kadar sakladığı da, önem kazanır. Bu durumda insan kadar, sözcükler de dinamik hale gelir. Onlar da yoldaki varlıklar gibidir. Dolayısıyla hiçbir sözcük gelişigüzel kullanılmaz. İnsan, Dostoyevski'nin romanlarını okurken kahramanları izler ve derin dünyalara dalar. Sonuçta "Biz yalnızca her şahsın söylediği ve istediği şeyleri bilmekle kalmayız, aynı zamanda sakladığı şeyleri de izleriz."²⁴⁴

İnsana dair bilginin ne olduğu tartışma kaldırır. Dostoyevski, insanı iyi bilen ender insanlardan birisi. Zweig'a göre yazar, insanı öyle bir tanıyor ki, hangi karakterin hangi rüyayı göreceğini bile seziyor. Bu rüyaları, ansızın beklenmedik bir anda görüyoruz. Her eserinin, şaşkınlıklar içinde okunduğunu varsaymak yanlış olmaz. İnsan ilişkilerine

²⁴³ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 103, Çev: A. Yörük, Ankara, 1975.

²⁴⁴ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 90, Çev: A. Yörük, Ankara, 1975.

yoğunlaşan yazar, realist ve natüralist yazarlardan ayrıldığı gibi doğa tutkunu romantiklerden de ayrılır. İnsan ilişkileri onun için vazgeçilmezdir. Şöyle ki *"Dostoyevski'nin evreni yalnızca insan portrelerinden meydana gelmiştir; tabii manzaralar onu ilgilendirmiyor."*²⁴⁵

Dostoyevski açısından insan, gösterilen somut varlık değil hissettirilen, duyurulan varlıktır. İnsan, aynı zamanda da hem okuru hem de sosyal dünyada herkesi şaşırtacak kadar "saçma" bir varlıktır. Bu da varoluşunu aramak için yola düşen insanla aynı paraleldedir. Tezin, özüne uygun olarak klasik gerçekçi romanların fotoğraf çektiğini, Dostoyevski'nin ise resim yaptığını söyleyebiliriz. Onun eserlerinde gerçek nedenlerin yerini esrarlı, bilinemez nedenler alır. Rasyonalizm, yerini irrasyonalizme bırakır. Zweig'ın yorumuna göre Fransız natüralizmi ruha can ve beden veriyor, yani gerçekliği tersinden kuruyor. Dostoyevski ise somut insana, bedenden ibaret olan varlığa can verir, onu hayata getirir. Demek ki gerçek, hayal oluyor. Buna mukabil hayal ise gerçek oluyor. "Hayal, gerçekten daha gerçektir" ifadesi Dostoyevski'yi doğru açıklayan bir ifade olur.²⁴⁶

İnsan ile insanın anatomisi aynı şey değildir. Klasik gerçekçilikte, hakiki olan insandır. İnsan denilen varlık, kimliği, pasaportu olan biridir. Dostoyevski ise her türden kimliği, pasaportu, tabir yerindeyse yırtıp atan bir romancıdır. Karakterler, mistik oldukları kadar saçmalama hakkına da sahip kişilerdir. Bilim çılgınlığı, yerini mistisizm çılgınlığına bırakmaktadır. Alman gerçekliğine de karşı Dostoyevski'yi betimleyen Zweig'ın şu sözleri ilginç olmalı:

*"Goethe, her şeyi bakışla, yani göz vasıtası ile tasvir etmektedir; Wagner'in deyimiyle söyleyecek olursak Goethe, gözleriyle çalışan bir adamdır. Dostoyevski ise kulakları ile iş görür (...) Tolstoy'da gördüğümüz için iştiriz, Dostoyevski'de ise işittiğimiz için görürüz."*²⁴⁷

3.4. Dostoyevski'nin Aşk, Tanrı ve Ölüm Yolundaki Varoluşsal Tavrı

Dostoyevski romanlarında, aşk "onaylanmış" kadın erkek ilişkisinden farklıdır. *Karamazov Kardeşler'*de maddi bir çıkar ilişkisi olarak baba ile oğlun arasına girer ve baba katilliği konusunda şüphe uyandırır. Aşk sadece bir ilişki olmaktan çıkmış paraya

²⁴⁵ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 98, Çev: A. Yörükkan, Ankara, 1975.

²⁴⁶ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 83, Çev: A. Yörükkan, Ankara, 1975.

²⁴⁷ Zweig S., *Üç Büyük Adam*, Tur Yayınları, S. 89, Çev: A. Yörükkan, Ankara, 1975.

ve kana dönüşmüştür. *Suç ve Ceza* romanında, Raskolnikov'un Sonya ile olan aşkı bir cinayetin vicdan azabına adeta ilaç gibi gelmiştir. Tefeci kadının öldürülmesi vicdanı yaralamış aşk ise bu yarayı tedavi etmeye başlamıştır. *Beyaz Geceler*'de, aşk bir arayış ve beklenti olarak karşımıza çıkar. Aşkın yoksunluğu yerini *Yeraltından Notlar*'da da görüleceği üzere fuhuşa bırakır.²⁴⁸

Dostoyevski'nin romanlarında sevgi ve içtenliğe dayalı aşk nadiren vardır. Mesela *İnsancıklar*'da karşımıza böyle durum çıkar. Makar ve Varvara'nın aşkı, saf sevgiye dayalıdır diyebiliriz. Tabi aşkın ilahi ya da insani olması değer anlamında bir fark yaratmaz. Bu formla ve bakış açısıyla ilgilidir. Bunun ötesinde Dostoyevski romanlarında aşk hayatın bir parçasıdır. Kimi zaman bir entrikaya dahil olarak karşımıza çıkabilir. Bunun içinse *Ecinniler* romanında Stephan Trofimoviç'in karşısına çıkan evlilik durumu örnek olarak verilebilir. İnsanların katil, suçlu, masum, ateist, nihilist ya da dindar olması da aşka engel değildir.

Aşk gerçekleşme imkanı açısından da ele alınır. *Beyaz Geceler*'de bütün beklentiye rağmen gerçekleşmez ve başkarakterin Nastenka tarafından başka bir adam için terk edilmesi de aşkın bir parçası olarak sunulur. Bu çatışmalar, ayrılıklar ya da kavuşmalar iyi ya da kötü olarak değerlendirilecek olaylar değildir. Bunlar sadece olaydır, hayat sürecinde yola çıkan durumlardır. Birey yaşananlara kendi bakış açısına göre anlamlar yükler. Anlam doğrudan yazar tarafından da verilmemiştir. Yazar burada sadece toplumun fotoğrafını çekmiş; ortaya çıkıp ahlak ya da etik savunuculuğu yapmamıştır.²⁴⁹

Aşk konusu, *Ezilenler*, *İnsancıklar*, *Beyaz Geceler* vb. eserlerde Dostoyevski'nin romanlarının başat konularındandır. Yani içerisinde evlilik veya aşk geçmeyen hemen hemen hiçbir romanı yoktur. Fakat bu aşk Mevlana da olduğu gibi ilahi aşk değildir tamamen dünyevidir. Dostoyevski romanlarında aşk sevgiye, arayışa ya da drahoma parasına dayalıdır. Bu aşkları örnekleyecek olursak, Raskolnikov ve Sonya arasındaki aşk ilişkisi iyi bir isabet olacaktır. Çünkü Raskolnikov'un işlediği cinayetler ve yaptığı

²⁴⁸ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Öteki Yayınları, S. 83-95, Çev: S. Demirci, İstanbul, 2007.

²⁴⁹ Dostoyevski F., *Beyaz Geceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 60-62, Çev: B. Zeren, İstanbul, 2019.

soygunun ağırlığından kurtulmaya çalışırken içine düştüğü vicdani arayışlarının bir sonucu olarak karşısına Sonya çıkmıştır. Öte yandan drahoma parası üzerinden gelişen maddi aşka örnek ise Karamazov Kardeşler'in başkarakterlerinden Fyodor Karamazov'dur. Servet sahibi olabilmek adına insani duyguları kullanmıştır.²⁵⁰

Dostoyevski'nin Tanrısı

Dostoyevski, romanlarının genelinde Tanrı inancını ana konu olarak işlemez. Tanrı sadece karakterlerden bazılarının umut ettiği işlerin gerçekleşmesi için telaffuz ettikleri bir isimden öteye gitmez. Bazı karakterler dindar görünümlü olsalar da İncil'e karşı tutumları pazar günleri kiliseye gitmekten öteye geçmez. İlişkiler toplum içerisindeki koşullara göre belirlenir. Ama bu kitaplardan ayrılan bir eseri vardır: *Karamazov Kardeşler*. Tezde bu eser merkeze alınarak incelenmiştir. Dostoyevski bu romanını, 19. yüzyıl Rusyası'nın nihilizm, ateizm, hedonizm ve Hristiyanlık gibi toplumsal düşünce biçimlerini karşılaştırdığı bir eser olarak kaleme almıştır.

Kumrabaz romanındaki büyükannenin kilise yaptırma isteği Tanrı'ya karşı bir sorumluluk bilinci ile gelişmemiştir. Büyük annenin buradaki amacı, oynadığı kumara meşru bir zemin kazandırma isteğidir. Gruşenka şöyle söyler: "*Tanrı isteğine, aramızda şart şurt koşmadan, söz vermeye kalkışmadan kendimizi bırakalım.*"²⁵¹

Prens Mişkin'e ilişkin açıklamalar, derin bir insan bilgisi veriyor insana. Bu dünyada kimin deli kimin akıllı, kimin budala kimin zeki olduğu pek güzel açıklanıyor. Prens Mişkin'in budala olarak görülmesi, aslında bir toplum eleştirisi olarak vardır. Kirlenmiş bir dünyada iyimser, temiz, dürüst ve yardımsever olmak budalaca görülüyor. Böylesi bir dünyada saf ve sade kalmak, kendin olabilmek, özünü gerçekleştirmek pek de mümkün değildir.

Dostoyevski'nin bu dünya eleştirisi yaparken sıklıkla dine, Tanrı'ya, ölüme, aşka, toplumun anormal dediği tiplere yöneldiği gözlerden kaçmıyor. Misal, kendine büyük bir aşk duygusuyla yönelen Aglaya iken Mişkin, gidip Nastasya ile birlikte oluyor, onunla

²⁵⁰ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 47, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

²⁵¹ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 198, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

evleniyor. Gerçi büyük sorunlar yaşıyor. Ama sorunlar Dostoyevski açısından dünyanın doğası gereğidir: Mutlu hayat yoktur. Nastasya'nın iç dünyası da "zengin" tecrübelerle doludur. Çocuk yaşta istismar edilmiştir. O da kendisini isteyen aşığını bırakıp Mişkin'in kollarında kendini arayan birisidir. Peki *Budala*'daki baş karakter Mişkin de dahil olmak üzere karakterler, kendilerini bulmuşlar mıdır? Buna evet demek zordur ama bulmak üzere yolculuklarını sürdürmek gerektiğini çok iyi öğrenmişlerdir.

İnsancıklar'daki yaşlı adam ile genç kızın aşk mektupları da düşündürücüdür. Makar ile Varenka'nın aşk hikayeleri kesinlikle alışıldık değildir. Yaşlı kahraman Makar'ın yazdığı mektuplar da küçük kız Marenka'yı Tanrı adına sevdiğini, kendi öz kızı gibi sevdiğini ifade eden cümlelere yer verilmiştir. Bu kahramanlar Rusya'nın seçkinleri değildir Sait Faik'de rastladığımız sıradan insanlardır.²⁵² Sıradan insanlarda bir iyilik gören ve insanlara iyilik öneren de Dostoyevski'den başkası değildir. "*Bu vahşi kalbi katılaşmış küçük yaratığa ancak iyilik etki edebilirdi.*"²⁵³

Dostoyevski'de Ölüm İzleği

Yolculuğun, norm dışı kişiliğin, hastalığın, ölüm duygusunun varoluşçuluk ile bağını kurmak zor değildir. Prens Mişkin'de insanlığın her özelliğinden izler bulmak mümkündür. Bitmiş bir son yoktur romanda. Dostoyevski de bunu söylemek ister. İnsan arar, tekrar arar. Arayışını sürdürür. Mişkin misali Aglaya'ya aşık olur, sonra bir başkasına aşık olur. Ayrılır, tekrar aşkını arar. Bazen ayrıldığı aşkını, bazen de yeni aşklarını arar. Ama hep arar. Dostoyevski'nin romanları asla aşksız değildir. *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un, Karamazov Kardeşler'de Dimitri ve diğerlerinin, *İnsancıklar* da her iki karakterin aşklarını izleriz. Bu noktada Mevlana için söylediğimiz aşk teması ile bağını kurmak zor olmuyor. Yine de Dostoyevski, eserlerinde konuyu tarihsel, toplumsal meselelere dek genişletir. *Budala* gibi hacimli bir eserde de konu Napolyon savaşlarını konu etmeye dek genişler.²⁵⁴

²⁵² Abasıyanık S. F., *Lüzumsuz Adam*, YKY, İstanbul, 2002.

²⁵³ Dostoyevski F., *Ezilenler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 167, Çev: N. Y. Taluy, İstanbul, 2021.

²⁵⁴ Dostoyevski F., *Budala*, Şule Yayınları, S. 623, Çev: O. Düz, İstanbul, 2014.

Dostoyevski, romanlarında ölümden çok fazla bahsetmez. Özelde bahsedilen şey Tanrı inancı ve vicdandır. Ölüm kimi durumlarda sıradanlaşır. Hatta bir espri konusu bile olur. Tespitler daha çok yaşam üzerinedir. Yer yer yaşamın saçma olduğu bile vurgulanır.²⁵⁵ *Suç ve Ceza*, *Yeraltından Notlar*, *Kumarmaz* ve *Karamazov Kardeşler*'i parantez içine alacak olursak, geriye kalan hemen hemen bütün romanları Rus aristokratlarının birbirleriyle ve halktan insanlarla olan ilişkilerinden ibarettir. Roman başlıkları değişse bile karşımıza çıkan çoğu konu birbirinin aynısıdır, evlilik, drohma, miras, borç, entrika vb.

Dostoyevski'nin eserlerinde ölüm ve öldürme teması, *Karamazov Kardeşler*'le sürmüş oluyor. Dostoyevski arayışını, insanda, doğada, Tanrı'da, Hristiyanlıkta sürdürmüştür. Mutluluğu adeta çile ve acı çekmede bulmuştur. Nitekim İsa da büyük acılar çekermiş miydi?²⁵⁶

“*Karamazov Kardeşler* incelemesini şöyle bitirelim: "Bu dev kitap, Dostoyevski'nin sadece bütün düşüncesi değil ama tamamı tamamına 'yöntemini' de özetliyor. Yazarın gerçekte fantastik arasında çekilmesi hiçbir yerde *Karamazov Kardeşler*'deki kadar açık açık görülemez.”²⁵⁷

Dostoyevski, *Karamazov Kardeşleri* yazdığı sırada karmaşık ve gerilimli bir psikoloji içindedir. Çünkü hastalığının ilerlemesini bir sorun olarak görüyor. Belleğinin zayıflığını düşünüyor, ölüm duygusunun kendini yorduğunu söylüyor. Yaşlanma ile yetenek arasındaki ilişkiyi problem ediyor. Elbette, bu tezin genel mantığı açısından bakıldığında tüm bu ruh dünyası, yazarı bir varoluş düşünürü haline de getiren özellikler olarak görülüyor. Bir varoluşçu düşünürüm eserleri de, bundan izler taşır: *Karamazov Kardeşler*.²⁵⁸

3.5. Dostoyevski'nin Varoluş Felsefesinde Yalnız İnsan ve Birey

Dostoyevski, bireyi örgüt içinde çözümleme yolunu izler. Onun birçok eserinde, varoluş felsefelerinde olduğu gibi toplum yok, birey vardır. Oysa *Ecinniler*'de durumun,

²⁵⁵ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 322, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

²⁵⁶ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 423, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

²⁵⁷ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 428, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

²⁵⁸ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 411, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

bir ölçüde bunun tersi olduğunu görüyoruz: Birey yok, örgüt ve toplum var. *Ecinniler*'in ayrıcalığını ve bildirisini şöyle açıklayabiliriz:

*"Suç ve Ceza, genel ahlak kurallarını çiğneyip ötesine geçen ve özgürlüğü ararken keyfince yönetimde ve insan öldürmede son bulan bir adamın öyküsü ise Ecinniler, toplumsal ilkeleri tanımayan ve kurtulmayı umarken batan bir halkın serüvenidir."*²⁵⁹

Dostoyevski'nin ana karakterlerinde toplumsal bir yalnızlık görülür *Budala* romanındaki Prens bile insanlar arasında yalnızdır. Seyahatten döndüğünde ciddiye alınmamış hatta yer yer alay konusu olmuştur. Bu durumdan nasibini alan karakterlerden birisi de hiç şüphesiz ki Raskolnikov'dur. Üniversitedeki bir arkadaşı hariç onunla ilgilenen tek kişi odasına bakan hizmetçi kadındır ve Raskolnikov üniversiteyi bırakmış işsiz ve parasızdır. Bütün bunların sorumlusu olarak gördüğü tefeci kadını öldürmesi de kendi yalnızlığı içerisinde aldığı bir karardır.

Dostoyevski'ye göre bu durum doğru ya da yanlış değildir. Cinayetin işlenmesi ile birlikte devreye bütün kanunlardan ve kurallardan daha kuvvetli olan yargıç devreye girer. Bu yargıcın adı vicdandır, vicdanı Raskolnikov öyle bir yargılar ki Raskolnikov polise teslim olmak ve kürek cezasını kabul etmek zorunda kalır. 19. yüzyılda, dünya nüfusunun yaklaşık altıda birini kapsayan Rusya'da bir insanın kalabalıklar içerisinde nasıl yalnız kaldığını bize en iyi gösteren karakterlerden biri de Raskolnikov'dur.

Karamazov Kardeşler romanına bakacak olursak İvan Karamazov toplum içindeki bireysel yalnızlığın önemli bir üyesidir. Baba sevgisi görmemiş, annesini genç yaşta iken kaybetmiştir. Yaşadığı ilişkide de mutlu değildir. Bir de bunların üzerine tanrısal sorgulamalar yapıp inançlarını yeterince bu sonsuzluğun karşısına koyup adeta bir başına kalmıştır. Kiliseye gitmek ya da mülk edinmek, İvan'ın acılarına iyi gelmez. Bunun yerine İvan varoluşçu duyguları ile hesaplaşmaya başlar sonunda. Halüsinasyon görüp akıl hastanesine düşmüş bile olsa bu durum varoluşsal bir karardır. Burada iyi ya da kötü diye bir şey yoktur, sadece olay vardır ve birey bu olayı yaşar. *Yeraltından Notlar* kitabındaki yeraltı adamı da bu yalnızlıktan payına düşeni alır ve kendi köşesinden toplumunu eleştirmeye başlar. Yalnızlığın sorgulandığı şu sözlerden de anlaşılmaktadır:

²⁵⁹ Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, S. 354, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.

"Şu yaşamda ki köşeciğimde bana yetmeyen neydi? O köşede kalmak bana neden bu kadar rahatsızlık veriyordu?"²⁶⁰

Bir baba ve dört oğlunun hikâyesinin anlatıldığı bu romanda Baba Fyodor Pavloviç Karamazov'un dört oğlu babalarının karakterinin farklı yönlerini temsil ederek vücuda gelmişlerdir. Aralarında her bir evladın temsil ettiği görüşe göre mücadele başlar. Buradaki en çarpıcı mücadele baba Fyodor'un, büyük oğlu Dimitri ile servet ve Katerina İvanovna için mücadele etmesidir. Kişilerin içgüdüleri de açığa çıkar. Dostoyevski'ye göre bir canavar ancak canavarlığını yaparak kendi kimliğini ifade eder. Kişinin dinginliği ve sakinliği gelip geçicidir. Güdüler eninde sonunda su yüzüne çıkacaktır.²⁶¹

Baba Fyodor Karamazov, Dimitri ile hiçbir şekilde ideolojik çatışma yaşamamasına rağmen dünyevi zevklerden dolayı en çok onunla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelenin mimarı da yine Baba Karamazov'un kendisidir. Çünkü Dimitri'nin annesi ile sırf parası için evlenmiş ve drohmanın sahibi olunca kadınıyla çocuğunu reddetmiştir. Aynı sömürüyü, ortanca oğul İvan ve küçük oğul Aleksey'in anneleri için de yapmıştır. İyi bir eğitim almış, gazete ve dergilerde yazılar yayınlamaya başlamış, fakat bir süre sonra ateist olup nihilizme sürüklenmiştir. Babası ve abisinin aksine servet kavgasına girmemiş, kadınlar için kavga etmemiştir. Onun kavgası dinler ve ideolojilerledir. Kendini bunlara çok fazla kaptırması sonucunda halüsinasyonlar görür ve akıl sağlığını yitirir. Edindiği bilgiler ve yaptığı fedakârlıklar onu kurtaramamıştır. İvan, babasıyla mücadele etmez, çünkü babasının dine dair tespitleri olmasına rağmen Fyodorun da dini kurumları eleştirdiği görülmektedir.

Küçük oğul Alyoşa da manastırda Stratez Zoisma'nın öğrencisi ve dindar bir kişilik olmasına rağmen babasıyla ciddi bir çatışma yaşamaz. Burada Dostoyevski'nin vermeye çalıştığı mesaj açıktır. Kanlı çatışmalar, mülkiyet duygusu ve kadın istencinden kaynaklanır, görüş farklarından değil. Baba Fyodor'un temsil ettiği otoriteyi yıkan da nihilist olan oğludur. Neticede Pavel Smerdyaglov'un babası da Fyodor'dur. Yani mülkiyet isteği eninde sonunda kendi katilini de kendisi doğurmuştur. Aile fertleri için

²⁶⁰ Dostoyevski F., *Beyaz Geceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 5, Çev: B. Zeren, İstanbul, 2019.

²⁶¹ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Öteki Yayınları, S. 31, Çev: S. Demirci, İstanbul, 2007.

yalnızlık kader gibidir. Dostoyevski, insanları, yaşam karşısında kendi başına bırakan bir yazardır.

Baba ve dört oğlunun içerisinde kurtuluşa ulaşan tek kişi taşlanmasına rağmen merhamet gösteren Alyoşka'dan başkası değildir. Dostoyevski'nin burada vermeye çalıştığı düşünce belli oluyor: Nihilizm, ateizm ve mülkiyet tutkusu kurtarıcı olamaz. Kurtarıcı olabilecek tek otorite İsa'nın yasasına hizmet eden kilisedir. Zira Dostoyevski'ye göre insanları dünyevi çatışmalardan kurtarmanın tek yolu İsa'ya teslim olmak ve onun yolundan yürümektir. *Karamazov Kardeşler*'de şu satırları okuyoruz: "*Toplumu zamanımızda bile koruyan, suç işleyeni ıslah edip onu bambaşka insan yapabilen tek araç, suçluya vicdanının sesini duyurabilen İsa'nın yasasıdır.*"²⁶²

Suç ve Ceza'nın ünlü karakteri Raskolnikov, yoksulluktan kurtulabilmek için bir suçlu olarak gördüğü Alyona İvanovna'yı ve o kadının kız kardeşini öldürür. Daha sonra da dairelerini soyma girişiminde bulunur. Cinayetin ve hırsızlığın ardından izini kaybettirmeyi başaran Raskolnikov, vicdan azabı çekmeye başlar. Yoksulluğundan kurtulamadığı gibi artık ellerine kan da bulaştırmıştır. Geri dönüşü olmayan bir vicdan azabının içinde sürüklenmeye başlayınca çaldığı paraları harcayamaz ve bir taşın altına saklar. Artık hem yoksuldur hem de hırsız ve katil. Elbette yalnızdır, cinayeti de yalnız işlemiştir. Bu çıkmazdan kurtulabilmek için etrafında gördüğü insanlara yardımcı olmaya çalışır, fakat bunlar fayda etmez. Hristiyanlık erdemlerini taşıdığını düşündüğü bir hayat kadını olan Sonya ile tanıştığında kendisi için bir çıkış kapısının açıldığını da görür. Vicdan ancak erdem ile karşılaştığı zaman huzur bulma yoluna girebilmiştir.

Suç ve Ceza'da erdemler karşımıza bir sokak kadını vasıtasıyla çıkartılmıştır. Zaten Sonya bu yola kendi isteğiyle değil, koşulların zorlaması ile girmiştir. Raskolnikov, Sonya'ya asla bir obje olarak bakmaz. İsteddiği suçu itiraf etme cesaretini de Sonya'dan alır. Günahtan kurtulmanın tek yolu, onu itiraf etmek ve ceremesini çekmektir. Bu durum, Hristiyanlıktaki günah çıkarma ayinine benzer. İnsanın olgunlaşmasının bir yolu da günahkarlıktan geçiyorsa kurtuluşunun yolu da itiraftan ve cereme çekmekten geçer diyebiliriz. *Ölümler Evinden Anılar*'da şunlar söylenir: "*Mahkumda da her insandaki gibi*

²⁶² Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 78, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

duygu intikam alma ve yaşama arzusu, türlü tutkular ve bu tutkuları giderme ihtiyacı değişmez."²⁶³

Dostoyevski insan yaşamını ele alırken bunu sadece bir yönüyle yapmaz. Bireyin cezaevindeki durumunu ve tutumlarını da ele alır. Toplumsal inançların ve merhamet duygusunun bir perhiz gününde nasıl ortaya çıktığını *Ölümler Evinden Anılar* isimli romanda görebiliriz. Bireyler suçlu da olsalar her an suç işleyecek değillerdir. Suçlu hayatı'nın sonu cezaevine çıkmış olsa da orada yaşayan insanlar da bir topluluk oluştururlar. Bu topluluğun da kendine göre kuralları olur. Her toplumda olduğu gibi cezaevi toplumu da kendi içerisinde dindarlar – günahkarlar, iyiler ve kötüler gibi tekrar tekrar gruplara ayrılırlar.²⁶⁴ Dostoyevski'nin kalbindeki bireye biraz daha yakından bakalım.

Bireyin İç Dünyası

Birey, Dostoyevski'nin temel düşünüş ve çalışma alanıdır demekle bir sakınca yoktur. Zira Dostoyevski bütün yapıtlarında bireyi bütün halleriyle betimlemiş ve insan bilincinin çok detaylı bir fotoğrafını çekmiştir. Anlatım yaparken müdahil olmayıp hayatın akışı içinde yolculuk yapan bireylerin anlam arayışını açıkça vermesi de Dostoyevski'yi varoluşçu yapmaktadır. Birey bu yapıtlarda karşımıza betimlenerek çıkar. Önce toplumsal yapı ve çatışmayı başlatacak merkezi olay anlatılır, ardından karakterler fiziksel bir görünüş olarak belirir. Daha sonra ise derin ruhsal betimlemeler başlar. Bireyi istatistiksel bir sayı değil de özgün bir karakter olarak ele almaya başlar.

Dostoyevski buradan da her bireyin kendine göre bir dünyasının olduğunu göstermeyi hedefler. Bireyler birbirinden farklı ve özgündürler. Her birinin de varoluşsal yolculukta rolleri vardır. Bu roller az da olsa çok da olsa hepsi hikayenin bir parçasıdır. Önemli ve önemsiz diye iki farklı kategoriye konulamazlar. Bireyin yaşam rolünü oynaması beklenir. Bundan dolayı Dostoyevski, romanlarında cezaevi, batakhane, sarhoşluk vb. temalara yer verilmiş olsa da intihar temasına pek yer verilmez. Ona göre

²⁶³ Dostoyevski F., *Ölümler Evinden Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, S. 64, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2021.

²⁶⁴ Dostoyevski F., *Ölümler Evinden Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, S. 119, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2021.

"İnsan yaşamı bilinçli ya da bilinçsiz bir bütün halinde hareket eder, yanlışlarıyla yaşamayı sürdürür."²⁶⁵

Dostoyevski'nin eserlerinde ölüm, kötü yaşama koşulları, cinayet, yaşlılık kaynaklı hastalıklardan da gelse hayatın içinden gelmeli ve birey tüm azaplara rağmen yaşamaya devam etmelidir. Hristiyan inancında vücut Tanrı'nın mabedidir görüşünün de bu durumda etkili olduğu söylenebilir. Bir yandan da Dostoyevski dindar varoluşçuluğun bir temsilcisi olduğundan Kitabı Mukaddes'ten yaralanması gayet normaldir. Hristiyan teolojisine göre acı, İsa'nın hayatının nasıl bir parçası olduysa insanın hayatının da bir parçası olmalıdır. Çünkü Hristiyan dindarlar, Tanrı insanı kurtların arasına kuzu olarak göndermiştir diye inanırlar. *Karamazov Kardeşlerde*'ki Pavel'in intiharı istisnai bir durumdur. Dostoyevski açısından bunlar bireysel tercihlerdir. Kişinin kendisini bağlar. Smerdyaglov'un İvan'ı taklit etmesi sonucu gelişen bir durumdur.

Dostoyevski, temel aldığımız bu romanında 'Tanrı yoksa her şey mübahtır ve erdemin anlamı yoktur' diye düşünmektedir. Bu düşünce biçimi ahlâkın temel krizini tetiklemiş ve Pavel arzusunun esiri olmuştur.²⁶⁶ Acı da bireyseldir yazarımız için. Çünkü toplum bireyin acılarına yabancı kalmıştır. Hayat kadınları, dilenciler ve yoksullar her yerdedir. Fakat toplum buna sessiz kalır. Birey adeta kalabalıklar arasında kimsesizdir, kendi kimliğini bulup kendinin kimsesi olmak durumundadır. Bu süreç ise açıkça bir varoluş sürecidir.²⁶⁷

Dostoyevski'nin romanlarında, içine kapanan Rus toplumunun bir yansıması olarak karşımıza çıkan karakterlerden en önemlisi bilindiği üzere Raskolnikov'dur. Raskolnikov yoksul düşmüş bir hukuk öğrencisidir, yalnızlığını ve yoksulluğunu bir tefeci kadına mal eder ve bu kadını öldürerek adaleti sağlayacağına inanır. Aslında yalnızdır. Bu yalnız karakterlerden biri de İvan'dır. İvan Karamazov ise ailede sevgi görmeyişini ve annesinin ölümünü sindiremez içine. Babasına karşı veremediği savaşını

²⁶⁵ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Öteki Yayınları, S. 29, Çev: S. Demirci, İstanbul, 2007.

²⁶⁶ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 841, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

²⁶⁷ Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Öteki Yayınları, S. 27, Çev: S. Demirci, İstanbul, 2007.

Tanrı'ya karşı vermeye başlar. Neticede Ortodoks inancında Tanrı da bir çeşit babadır. Bu çatışmalar ruhsal krizleri tetikler ve İvan kendisini akıl hastanesinde bulur.²⁶⁸

Eleştiri: Roman kahramanları arasında bazen bir ittifak ve uyum olduğunu saptamak zor olmuyor. Öte yandan rekabet ve çekememezlik daha etkili oluyor ki, süreç bir cinayete dek, üstelik baba katline doğru, gidiyor. Burada varoluş felsefesi bakımından her birey kendinden menkul olsa da maddi çıkar ilişkilerinin, aile ve aşk ilişkilerinin bireyleri koşulladığı da bir realite. Nitekim babanın her evliliği ve doğacak her çocuğun mirasa sahip olacak olması "sorun" anlamına geliyor. Belki de romanın tüm dinamiğini babanın ve çocukların maddi çıkar ilişkileri belirliyor.

²⁶⁸ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 317, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

4. BÖLÜM: MEVLANA VE DOSTOYEVSKİ'DEKİ BAZI BENZERLİK VE FARKLAR

4.1. Mevlana – Dostoyevski İlişkisinde Mevlana'nın Ayrıcalığı

Dostoyevski ve Mevlana'nın yaşamlarının varoluş felsefesi bakımından karşılaştırılmasını, tezimizin içeriği bakımından önemli buluyoruz. Çünkü her iki düşünürün hayat hikâyesindeki bazı kesitlerin, onların dünya görüşüne, ruh durumuna yansıdığı kanaatindeyiz. Dolayısıyla klasik bir biyografi sunumu değil de iki düşünürü varoluş felsefesine yatkın hale getiren yaşamsal kesitler bağlamında birkaç noktaya işaret ederek tezi tamamlamak uygun görünüyor. Bu kısımda Mustafa Çevik'in çalışmasında, Mevlana'ya dair yer alan ve önemli gördüğümüz temel görüşleri de öncelikle anmak gerekecek. Mustafa Çevik açısından Mevlana'da çile, çelişki, aşk ve arınma için neler söylenebilir? Buradan ilerleyelim.

Varoluşçu felsefe bağlamında Mevlana ismi, bu felsefeye Doğu dünyasından bir temel düşünce katkısı anlamına gelir. *Mevlana'da Aşk ve Varoluş* adındaki çalışmada Çevik, varoluşçu felsefenin Doğu dünyasındaki ve Mevlana'daki kaynaklarını açığa çıkarmaya çalışmaktadır. Yazar, bu eserinde Mevlana'yı erken dönem bir varoluşçu olarak betimleme eğilimi taşıyor. Çevik açısından varoluşçuluk, şüphesiz ki tek anlamlı değildir, felsefe de tek tarz değildir. Mevlana'nın da tekyönlü bir sistem kurmadığı açıktır.

Çevik'e göre felsefeyi, Batı'da olduğu gibi özne - nesne bağlamında ele almak durumunda değiliz. Mevlana'yı da bu perspektiften ele almak gerekmektedir. Kaldı ki Doğu dünyasındaki felsefe, hatta din felsefesi ve İslam felsefesi de tek yapıllı değildir. Fıkıh ve özellikle akla önem veren kelam geleneğine karşı duyguların, tutkuların, inanç ve iman yolunda yürüyen bir Mevlana tasvir edilmektedir. Bu yol, İslam teolojisindeki hadis, ayet yolu olmadığı gibi akıl, duyum yolu da değil, sufi yoludur. Bu yolda Mevlana ise bir mutasavvıf olarak tasvir edilir. Mevlana'nın özgünlüğü, yalnızca bir varoluş filozofu ile mukayeseli ele alınmıyor. Tüm varoluş filozofları ile ilişkisi içinde özgün bire konuluyor. Yine de Mevlana'nın, ateist filozoflarla örneğin bir Sartre veya Heidegger ile değil daha çok Kierkegaard, Jaspers, Marcel gibi ilahiyatçı filozoflarla yakınlık içinde görülüyor. Elbette Mevlana'yı klasik felsefe içinde, duyumcu epistemoloji bağlamında görmek yanlış olur.

Mevlana, empirist geleneklerden olduğu gibi Hristiyan ve bildik İslam teolojisinden de ayrılır. Onda çileden, kaygıdan, sıkıntıdan, acı ve kederden kaçma yoktur. Bunlar tüm varoluşçu filozoflarda olduğu gibi Mevlana düşüncesinde de pozitif olarak görülür. Çevik için tüm varoluş felsefelerinde bilgiye ulaşarak sahip olma eğilimi vardır. Öznellik esas olsa bile sürekli bir sahip olmak düşüncesi kendini belli eder. Mevlana'da ise sahip olmadan ziyade "olmak" vardır. İnsan nasıl var olur? Varoluşçu filozoflara göre dünyaya atılan insan, kendince dünyanın bilgisini, bu sırada kendi bilgisini de edinerek varoluşunu gerçekleştirir. Mevlana'da ise her şey iç dünyada gerçekleşir. İnsan bu dünyaya Mutlak ile donanımlı bir şekilde doğar.

Klasik felsefeler göre insan doğmaz, insan olunur ilkesi geçerli olduğu halde Mevlana'da bu ilke geçerli olmakla birlikte ona göre bilme, Mutlak'ta içkindir. Mutlak Tanrı'dır, hak ve hakikattir. Hakiki olan karmaşık, birikmiş, örülmüş, sahip olunan değil, tersine yalın olandır. En yalın olan varlık Tanrı'dır. İnsanın amacı yalını gerçekleştirmektir. Bu da arınmayla olur. Mevlana, arınmanın yolunu var olmada değil yok olmada buluyor. Husserl'in bilinç için düşündüğü arınmayı, Mevlana, vakti zamanında insan için düşünmüştür. Fiziksel dünya da yalın değildir. Onun da, üzerindeki yükten kurtulması gerekir. Bilinç de, ben de öyledir. Çeşitli unsurlarca kuşatılmıştır.

Mevlana açısından insan, ancak bu kuşatmayı kırıp temizleyerek varoluşunu gerçekleştirir. Nasıl ki ruh için beden bir yükse insan için de ona şimdiye kadar giydirilenler bir yükür. Mevlana'nın beden - ruh düalizmi olarak bir düşünce ortaya koyduğu anlaşıyor. Çevik, bunu Platon'un varlık anlayışına benzetiyor. Gerçek varlık, gördüklerimiz değildir. Bunun arkasında gizlidir. Gölge, gerçeğin önüne geçiyor. Mevlana, ilginç bir benzetme yapıyor: "*Kuş havadandır. Gölgesi yerde kuş gibi uçar görünür. Ahmağın biri, o gölgeyi avlamaya kalkışır, takati kalmayınca kadar koşar. Oysa o gölge, kuşun kendisi değildir.*"²⁶⁹

4.2. Doğuştan Bilgi ve Aşkın Gücü

İnsan, doğaya bırakılmış bir tohum veya koza gibidir. Zamanla, uygun koşulları buldukça tohum yeşerecek, koza da çiçek açacak anlamına gelir. Demek ki insan,

²⁶⁹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 63, İstanbul, 2014.

öylesine boş bir şekilde dünyaya fırlatılmış olmuyor. Tabir yerindeyse dünyaya dolu geliyor. Mevlana açısından, insan bu doluluğu açığa çıkardıkça insanlaşıyor ve özgür bir varlığa dönüşüyor. Böylesi bir özgürleşme kitapla, okumakla, yazmakla değil eylemde bulunmakla mümkündür. İman etme ve bilme “kal” tavrıyla değil “hal” tavrıyla gerçekleşiyor.²⁷⁰ Varoluşçu filozofların ve bunların öncüsü olan Husserl'in de temellerini attığı düşünceyi, evvelinde Mevlana'da gördüğümüzü söyleyebiliriz. Husserl, bilincin ve varlığın özüne ulaşmak için ona eklenmiş fazlalıkları atmak istemişti (paranteze almak).

Benzer fikir yürütmeyi yüzyıllar öncesinde Mevlana'da görüyoruz. O da mutlak varlığa ulaşmak için edinmek değil edindiklerinden kurtulmak istiyor. Bunlar, duyum veya akıl yoluyla, ayet ve hadislerden öğrenilmiş olabilir. Bunların, insanı özgürlüğe götüreceği mümkün değildir. Bunlardan kurtulmak gerekiyor. Bu bağlamda ölmek en geçerli yoldur. Mevlana'ya göre ölmeden önce ölmek en iyisi. Bu ölüm Çevik'in de belirttiği gibi iradi ölümdür, biyolojik ölüm değildir. Mevlana burada ben ve beden ayrımı yapıyor. Ben'in transandantal ben'e kavuşmasını savunuyor. Beden, buna engeldir. Akıl ve duyular da bedenin bir parçasıdır. Mevlana için bunlar, insanın zayıf tarafıdır. Güçlü yan, zihinden ve imandan gelir. İman bütünü kavrayan bir yetenektir. Bir bakıma kendisinin imanıdır. Ben'i aşarak hakiki ben'e ulaşılır. Akıl ve imanın farkının farkında olmak gerekir. Akıllı ve duyuları değil imanı seçme yeteneği de son derece önemlidir. Ancak bu farkın bilincinde olan insan, özgür olabilir ve varoluşunu gerçekleştirebilir.

Hayvanlar, Paradokslar ve İnsanlar

Mevlana açısından hayvanlar, insana oranla bir kademe geride varlıklardır. Çünkü hayvanların seçim yapma yeteneği bulunmuyor. İçgüdüsel olarak varolur ve yok olurlar. İçgüdüsel durum, insanlarda da vardır ama insanlar, bu güdüler arasında ayrım yapar ve seçimler gerçekleştirirler. Seçimler yapmak için paradokslar ve her türden çelişki de yıkıcı değil yapıcı rol oynar. Çünkü çelişkiler, insanları düşünmeye, tercih yapmaya ve kendisi olmaya zorlar. Hangisini seçmeliyim? biçimindeki bir soru, insanı özgürlüğe yönlendirme değeri taşımaktadır. Aksi halde en yakın olan, en hızlı olan seçim yapılmış olur ki, bu da insanın hakikate karışmasına engel olur.

²⁷⁰ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 26, İstanbul, 2014.

Paradoks / çelişki deyince, Birinci bölümde Kierkegaard üzerinden konu ettiğimiz İbrahim'in kurban bahsindeki çelişkisini yeniden anımsatmakta yarar var. İbrahim'i özne haline getiren yaşadığı paradoks ve yaptığı tercihtir. İnsanı insan yapan, daha doğrusu özgür insan yapan yaşadığı çelişkili durumlardır. İnsan, aldığı / alacağı tavır ve tercihler sayesinde insandır. Varlığın çeşitli olması gibi bunları ifade etmenin yolu ve dili de çeşitlidir. Tek tarz, her şeyi objektif olarak açıklayan, kesin ve akli bir yol söz konusu değil. Mevlana, paradokslar, metaforlar, akıl, inanç, iman, şiir, edebiyat, felsefe, aşk yolunu birlikte değerlendirir. Varlık yokluk, sen ben, teklik çokluk aynı düşünce içinde, anlamdaş olarak görülebilir. Geleneksel düşünüş ve yazım tarzlarına bağlanmayı eksiklik olarak görür.

Mevlana için geleneğe bağlanmak, özgürlük önündeki en büyük varoluşsal engeldir. Çok yönlü olmak yararlıdır. Birinden kaçan varlık durumu diğerinin bilincine takılır. Mevlana aklın yetmeyeceği için bir de söylenceden söz eder. Tanrı, Şeytan'a dönüp Adem'e saygı duymasını ister. Kendinin ateşten, Adem'in topraktan yapıldığını, akli ve mantıki olarak bunun yanlış olduğunu söyler. Adem ise Tanrı'ya dönüp 'yasak meyveyi yemem de dahil her şey sendendir' gibi akli ve mantıki bir cevap verecekken bunu yapmaz. Çünkü bu durum Tanrı'ya olan aşka gölge düşürürdü.²⁷¹

Demek ki insanın dünyaya atılmış olması, kimsesiz, umutsuz ve çıkmazda olduğu anlamına gelmez. Günahlı da değildir. Sıkıntı, bulantı, çile, zorluk ve kaygılar, insanın harekete geçmesi içindir. Mevlana'nın tasavvuf anlayışında kötülük problemi de bu şekilde açıklanır. Dünyada iyi ve kötü olan birlikte vardır. Bunlar, insan seçim yapabilsin diyedir. Aksi halde varoluş gerçekleşmezdi, insan yaşamı yerine canlı bir hayvan yaşamı olurdu. İnsan, hayvandan farklı olarak sorular soran, yanıtlar veren bir varlıktır. Mevlana, kendini sofistlere benzetir, yanıtlar statik değildir. Sorular içinde varlığın nedenleri de vardır. Her varlık bir nedenle vardır. Bu nedenlerin bir kısmı beş duyu aracılığıyla görünür, bilinir olsa da duyu organlarının görmediği nedenler de vardır. Mevlana, bu nedenin temel neden olduğunu düşünüyor ve Tanrı olduğuna inanıyor. Nitekim Mevlana

²⁷¹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 107, İstanbul, 2014.

açısından "*Her hareket edenin bir hareket ettiricisi vardır. Sen onu gözüyle görmüyorsan eserleri görünüyor ya... Onlara bak da anla.*"²⁷²

Duyu organlarının verilerine bakarak varlık dünyasını açıklamak eksiklik olur. Benzer bir görüşü yüzyıllar sonra D. Hume da savunmuştu. Peş peşe gördüğümüz sonuçları, zorunlu sanırız. Oysa zorunluluk yoktur. Duyu organları verileri de öyle. Biz konuşmayı sürekli dil aracılığıyla yaptığımız veya duyduğumuz için zorunlu organın dil olduğuna inanıyoruz. Oysa dil, düşünmedir ve o da iç dünyanın sesidir. Bu sesin temel sebebi ise Tanrı'dır.²⁷³ Her şeyin arkasında mutlak varlık olarak Tanrı bulunur. Kötülük problemi de bu bağlamda ele alınır.

İman Bir Varoluş Halidir

Çevik'in yorumuna bakılırsa insanın, özgür olabilmesi ve seçimler yapabilmesi için iyinin ve kötünün olması gerekiyor. Şeytan ve Melek de aynı nedenle vardır. Hayatın doğası karşıtların varlığından ibarettir. İyilik varsa, kötü olduğu içindir. Güzel varsa çirkin olduğu içindir. Şeytan da meşrudur. Zira iyi ve kötü seçenekleri insana sunan odur. Buna göre kötülük sorunu olarak Epikuros çağından beri dillendirilen felsefi tartışma lüzumsuz gibi görünmektedir. Mevlana açısından da bu tartışma, sık bir tartışmadır. Tanrı'nın elbette kötülüğü önleme gücü ve yeteneği vardır. Oysa mutlak kötülük yoktur. Her yaratılan değer, işlevseldir ve insan içindir. Kötülük, iyilik için yaratılmış oluyor. Eğer yaratılmasaydı iyilik var olamayacaktı. Mevlana için "*Doğru olmasaydı yanlış olur muydu? Alem'de her şey ayıpsız olsaydı bilginin ne faydası olurdu...*"²⁷⁴

Doğada ve yaşamda, insana rağmen bir düzen aramak anlamsızdır. Burada saçma kavramına da başvuruluyor. Epistemolojik sistem içinde negatif bir durum olan saçma özellikle Hristiyan teolojisi bakımından pozitifdir. Nihayetinde inanmak için saçma olması gerekir. Saçmayı anlamak, beş suyuyla mümkün olmaz. Mevlana bunlara dış duyu dedikten sonra beş de iç duyu olduğunu söyler. Dış duyu, cüzi akla, iç duyu ise külli akla tekabül eder. Bilmek, şeytana uymadıkça tüm bu duyularla gerçekleşir. Bu da akıl ile

²⁷² Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 48, İstanbul, 2014.

²⁷³ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 49, İstanbul, 2014.

²⁷⁴ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 55, İstanbul, 2014.

değil gönül ile bilmek anlamına gelir.²⁷⁵ Buna bakarak Mevlana'nın akli dışladığı söylenemez ama akla verdiği mana değişiktir.

Mevlana için imanın, akli içeren bir özelliği vardır. Bu sayede iman öncesi bir moment vardır. Bu kısım amaç için yolun yarısıdır. Örneğin hasta birisi doktora gidinceye kadar akli kullanır ama doktora varınca tedaviyi, esas etkinliği doktora bırakmak zorundadır. Doktorun müdahalesi ve tedavisi iman etmeye benzetilir. Kaldı ki Mevlana açısından iman da iki boyutludur: Doğru iman ile yanlış iman. Bunları ayırmak için de akla ihtiyaç vardır. Bu bakımdan *“Doğru imana ulaşınca kadar akıl, yol gösterici ve öncü olabilir.”*²⁷⁶

Dinin ve İslam'ın şartları sonuçtur, ertelenebilir, istisnaları vardır. Oysa iman, bir süreçtir, her an etkilidir. İnsanı Tanrı'ya taşır. İman bir varoluş halidir ve daimidir. Misal, oruç tutmak veya namaz kılmak ertelenebilir, telafisi vardır. İmansız olmanın telafisi yoktur. İmansız ibadetin, hakka ulaşmak için faydası yoktur ama imanın gücü birçok ibadete bedeldir. Nitekim bütün dinlerin ibadeti veya namazı, orucu farklılık göstermektedir. Buna mukabil iman etme bütün dinlerde aynıdır. Mevlana için (Kierkegaard için de) iman, son tahlilde Tanrı ile kurulan bir gönül bağıdır.

İmanın geçerli olduğu koşullarda hakka kuşku duymak, Tanrı'yı tartışmak da lüzumsuzdur. Sufi geleneğinde olduğu gibi Mevlana açısından da Tanrısız, imansız ve insansız bir dünya düşünmek yanlıştır. Bunlar zorunlu olarak vardır. Filozofların bunları tartışma nedeni klasik ontoloji ve epistemoloji anlayışlarına alışmış olmalarından kaynaklanıyor. Oysa asıl saçma olan Tanrı'nın varlığını veya yokluğunu tartışmaktır. O mutlaktır. Kısacası *"Tanrı insanı dünyaya 'atmış', ancak o yalnız bırakılmamıştır; ona kendi varlığını açmıştır. Bu, insana yapılan davettir. İşte İman Mevlana için bu çağrıya olumlu yanıt verme eğiliminden başka bir şey değildir."*²⁷⁷

Kötülük Problemi ve Vahdeti Vücut

²⁷⁵ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 67, İstanbul, 2014.

²⁷⁶ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 68, İstanbul, 2014.

²⁷⁷ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 71, İstanbul, 2014.

Karşıtların birbiriyle ilişkisi, özne - nesne, iyilik - kötülük probleminde olduğu gibi Tanrı - insan ilişkisinde de son derece temel bir sorundur. Tanrı, insan, varlık bir ve aynı mıdır? Çevik bu konuyu, panteizm ve Vahdeti Vücut anlayışı içinde tartışarak Mevlana'ya bağlanmaktadır. İnsan, özgürlük arayan, mutlaka ulaşmak isteyen bir varlık olduğuna göre panteizm düşüncesi geçerli olamaz. Çünkü panteizm, bağımsız bir insanı inkar ediyor. Biraz ılımlı da olsa benzer bir durum, Vahdeti Vücut için de geçerlidir. Demek ki Mevlana, her ne kadar klasik anlamda Vahdeti Vücut içinde görülse de onu, tamamen bu çizgide görmek yanlış olur.²⁷⁸

Mevlana kötülüğün de iyilik için olduğunu gösteren örnekler veriyor. Ona göre yapılacak bir nohut yemeği için tavadaki nohut, ateşin etkisiyle kavrulur. Kavrulmak büyük bir acı verir nohutlara. Oysa onlar ateşte kavruldukça pişerler ve doğalarına uygun hale gelerek lezzet oluşturlar. Doğalarına uygun bir süreçtir bu. Çünkü onlar bir süre önce tarlaya ekildiler, kendilerine su verildi, gübre karıştırıldı, emek harcandı. Hepsi bu günler içindi. Kısacası "*Mevlana; insanın evrende karşılaştığı kötülükler veya belalar, Allah'ın rahmetinden ileri gelmektedir*" der.²⁷⁹

4.3. Mesnevi ile Karamazov Kardeşler'den Örnekler ve Karşılaştırmalar

Ortak ve karşıt özellikleri olan iki şahsiyet. Mevlana Doğu dünyasının Dostoyevski Batı dünyasının zihniyetini yansıtmaları bakımından farklı yerlerde konumlanır. İlki varoluş sorunlarına edebiyat dünyasından bakmakla dikkatimizi çekerken Dostoyevski de aynı yolu izlemiştir. Bu yüzden de dünyaya ve insana benzer pencereden bakmışlardır. Mevlana, edebiyatı şiir yönünde genişletmiştir.

Varoluş filozoflarını teoloji bağlamında ikiye ayırmıştık: Teizm ve ateizm. Aşırı olmamak kaydıyla benzer bir kategori Mevlana ile Dostoyevski arasında da yapılabilir. İlkini teizm ikincisini ateizm sınırları içinde görmek mümkündür. Dostoyevski'nin dinsellik açısından istikrarsız olduğu anlaşılıyor. *Rus Düşünce Tarihi* adlı kitaptaki şu ifadeler düşündürücüdür:

"... İvan Karamazov'un verdiği savaşımın, hiç kuşkusuz Dostoyevski'nin bir zamanlar kendisine karşı verdiği savaşımı yansıtır olmalıdır. Petraşevski Çevresi'nin eski bir üyesi

²⁷⁸ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 58, İstanbul, 2014.

²⁷⁹ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 137, İstanbul, 2014.

olarak kendisi de [bir zamanlar] tanrıtanımazlığın çekiciliğini duymuş olmalı; kendi deyişiyle "Hossana" (Hamdolsun, şükürler olsun) sözünü "büyük bir kuşku fırtınası sonunda" söyleyebilmişti."²⁸⁰

Dostoyevski'nin, siyasal, sosyal ve estetik açıdan düşünce dünyasına bakılırsa Petraşevski adlı liberal / sol örgüte girdiği ve yakalanıp hapsedildiği dönem ile özgürlüğüne kavuştuktan sonraki dönemi arasında farklar var. *Rus Düşünce Tarihi* isimli kitaptan izlediğimiz kadarıyla bir düşünür, filozof derinliğindeki Dostoyevski, erken döneminde kurulu düzene karşı, radikal ve kısmen aydınlanmacı, ateist ve Batıcı bir eğilim içindedir. Özgür kaldıktan sonraki döneminde ise neredeyse tam tersi bir ruh dünyasına giriyor. Varoluş filozoflarında olduğu gibi Doğu değerlerine ilgisi artıyor Dostoyevski'nin. Evrenselci görüşler yerine daha lokal, Rusya'ya özgü düşünceler, aydınlar yerine Rus köylüsünü önemseme, ilahiyata meraklı bir psikolojik süreç söz konusudur artık.²⁸¹

Hapis ve sürgün yıllarında suçlularla birlikte kalırken Rus köylüsünü ve avamı yakından tanıyan Dostoyevski, "Rus halkı ile Batılılaşmış Rus aydınları arasındaki farkın, hatta derin uçurumun ayırımına işte o zaman vardığını ve avam halkın değerlerinin aydınların değerlerinden kat kat üstün olduğunu o zaman anladığını söyledi."²⁸² Bu nokta tezimiz açısından son derece önemlidir; çünkü Dostoyevski, eskisi gibi halkı ya da insanı kurtaracak olanın aydınlanma veya Batılı bakış gibi metafizik, evrenselci düşünceler olmadığını düşünüyor.

Dostoyevski'ye göre artık insan kendisini inşa edecektir. Bunda da dinsel gelenekler ve milli karakter özellikleri etkili olacaktır. Dostoyevski'nin yaşadığı değişikliklerde Avrupa'ya yaptığı gezilerin etkisi de olduğu bilinir. Seyahatler sırasında Herzen ile yaptığı fikir teatilerinden sonra paranın gücünün özgürlüğü engellediği kanaatine vardığı anlaşılıyor. Çünkü Dostoyevski açısından paraya sahip olan, diğer

²⁸⁰ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 285, Çev A. Şenel, Ankara, 1987.

²⁸¹ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 278, Çev A. Şenel, Ankara, 1987.

²⁸² Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 279, Çev A. Şenel, Ankara, 1987.

eksiklerini onunla kapatıyor, kendini gerçekleştirmek, özünü oluşturmak için gayret göstermeyecektir.²⁸³

Görüldüğü üzere Dostoyevski de varoluş filozofları, mutasavvıflar ve Mevlana gibi para ve mal mülk gibi değerlerle özgürlük arasında bir bağ olmadığını, hatta maddi değerlerin varoluş çabası önünde bir engel olduğunu düşünüyor. Keza Dostoyevski, Avrupa seyahatini de içine alan ikinci döneminde Batılılaşma ve Rus toplumunun özgürlüğü arasında kurulan ilişkinin de yanlış olduğu kanaatine varıyor. Varoluş felsefesine uygun olarak bir toplumun dış dinamiklerle değil iç dinamiklerle özgürleşebileceği kanaati taşıyor. Bu durum bireyin varoluş çabası ve özgürlüğü için de geçerlidir. Çünkü bireysel özgürlük, kendini gerçekleştirme, diğerlerine kardeşlik duygusu besleme ve güvenlik beklentisi ancak kişisellikle ilgili olabilir.²⁸⁴

Yeraltından Notlar'daki kahramanın hiçbir toplumsal belirlenmişliğe boyun eğmeyen, kişiliği ile var olmaya çalışırken bireyliğini duyurmayı temel ilke edinmesine ne demeli? Buna yeryüzünün belirlenmiş adamına karşı yeraltının öz (ego) arayan insanının hikayesi diyebiliriz. Bu adam romanda da betimlendiği kadarıyla "Özgürlüğü her şeyi yapabilme serbestliği olarak görür ve mantığı ve sağduyuyu yol gösterici ilkeler olarak almanın 'yaşam değil, ölümün başlangıcı' olduğu görüşünde direnir."²⁸⁵ Yeraltı adamına dünyayı kurtarmak mı yoksa bir bardak çay içmek mi daha önemlidir diye soracak olursanız adeta Sartre gibi yanıt verir: "*Ben sözkonusu olduğumda, bir bardak çayımı içebildiğim sürece, dünyanın canı cehenneme.*"²⁸⁶

Mekansal ayırım gibi zamansal ayrımlara da dikkat çekmek gerekir. Mevlana, 13. yüzyıl düşünürü olarak insan merkezli (varoluş) bir düşünce düzeneği inşa ederken Dostoyevski de ondan 600 yıl sonra benzer bir düşünme yöntemiyle sanat ve edebiyat kuruyor. İkisi yaşadığı ve eserler verdiği günlerde tepki ve itirazlara maruz kalmışlardır. Yine iki düşünür de, öldüklerinde cenazelerinin arkasından binlerce insanı yürütmüşlerdir.

²⁸³ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 279, Çev. A. Şenel, Ankara, 1987.

²⁸⁴ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 280, Çev. A. Şenel, Ankara, 1987.

²⁸⁵ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 280, Çev. A. Şenel, Ankara, 1987.

²⁸⁶ Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, S. 280, Çev. A. Şenel, Ankara, 1987.

Mevlana için olmazsa olmaz eserinin *Mesnevi* olduğunu, Dostoyevski içinse olmazsa olmaz eseri olarak *Karamazov Kardeşler* olduğunu ileri sürüyoruz. Bu yüzden iki düşün ve sanat insanı varoluşçuluk açısından karşılaştırılırken bu eser üzerinde yoğunlaşmamızın motivasyonu da umarız anlaşılmaktadır. Mevlana, bütün insan hallerini *Mesnevi*'de gösterirken, bunu ahireti dikkate alarak yapar. Tanrı ve öteki dünya ile bütünleşir. Dostoyevski ise baba Karamazov'un dört oğlu, bunların bu dünyada yaşadıkları zevki sefa, dram ve cinayetler üzerinden bir varoluş sorunsalı betimlemiştir.

Dinsellik ve Tanrı'ya inanç konusunda iki düşünür arasında fark olduğunu ama bunun teizm ve ateizm arasındaki gibi keskin olduğunu söylemek yanlış olur. Mevlana, sanatını ve şiirini şüphe etmeksizin, Tanrı inancı, dinsel inanç, İslam ve onun kutsal kitabı olan Kuran dolayısıyla kurgularken Dostoyevski, tabir yerindeyse Tanrı ve ilahiyata inancı, şerhler koyarak kabul eder. Onun dinselliği, büyük oranda Rus ulusçuluğu ile kuşatılmıştır. Onun kullandığı "Rus Tanrı'sı, Rus İsa'sı, Rus sosyalizmi, Rus Ortadok'su, Rus halkı gibi ifadeler ilahiyata işaret etse de esasen Rus milletine işaret ettiğini gösteriyor.²⁸⁷ Bu milliyetçi eğilime rağmen Dostoyevski'ye göre "*Rus Ortodoks çatısı altında bütün milletler huzur içinde yaşayabilecektir.*"²⁸⁸

Her iki düşünürün din ve inanç karşısındaki tavrını önemsiyoruz. Çünkü bu nokta tüm varoluşçu felsefe için de önemlidir. Dostoyevski'nin din noktasında kuşkucu olduğu, *Karamazov Kardeşler*'deki şu ifadelerden de anlaşılabilir: "*Ya gerçekten Tanrı yoksa! Tanrı yoksa yeryüzünün de kainatın da başı insandır. Yalnız Tanrısız erdemli insan olabilir mi insan?*"²⁸⁹ Varoluş filozoflarında, Kierkegaard'da olduğu gibi Dostoyevski'de de diyalektikçi bir eğilimi tespit etmek zor olmuyor. İnanma ile inanmama, din ile bilim, bilim ile sanat, sanat ile savaş arasındaki farklar kopuş biçiminde değil süreklilik biçimindedir. İnanıyorum ama neye inandığımı bilmiyorum gibi ifadeler okuruz.²⁹⁰

Bu anlayış o denli belli olur ki yaşamak ile ölmek de birbirinin ikizi olarak görülür. "İnsan, yaşam ve ölümü bir tuttuğu zaman tam bir özgürlüğe kavuşur" sözleri

²⁸⁷ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 51, 52, Ankara, 2021.

²⁸⁸ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 54, Ankara, 2021.

²⁸⁹ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 55, Ankara, 2021.

²⁹⁰ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 56, Ankara, 2021.

Dostoyevski'ye aittir.²⁹¹ Ona göre özgürlüğün koşulları da böylesi bir diyalektik tutumla oluşur. Özgürlük ekmekten tatlı, güneşten güzel bir duygudur. Ekmekten vazgeçilir ama özgürlükten asla!²⁹²

Yerellik ve evrensellik bağlamında da Dostoyevski'nin Mevlana'dan farklılık gösterdiği anlaşılıyor. Dostoyevski, Batıya eleştirel bakar ve kurtuluşun Doğu'da olduğu kanaatini taşır.²⁹³ Mevlana'nın da Doğu insanı olduğu düşünülürse iki düşünür ortak bir mekândadır. Bu ortaklığa rağmen Mevlana dünyaya Doğu'dan baksa bile evrenseli kucaklar. Bu evrenselci bakış, kuşkuyu ve eleştirel bakışı ikinci plana iter hoşgörü bilincini belirleyici kılar. Dostoyevski kuşkucu, nihilist, radikal bir mizaca sahiptir. Siyasi nedenle başının derde girmesi de bu yüzdendir. Dostoyevski'nin dünyası daha çok bu dünya ile sınırlıyken, özü arayış, özgürlüğü yaşayış, kumar, kadın merakı da dâhil olmak üzere... Mevlana'nın dünyası, ahireti de içerecek kadar geniştir. Özgürlük arayışının motivasyonu da bu çerçevede kurulmaktadır.

4.4. Mevlana ve Dostoyevski (Tarihsel Kaynaklar Açısından)

Hiçbir filozof, düşünür ve sanat insanı bir çırpıda var olmuyor. Devamlılık belirgindir. Selçuklu toplum yapısı, Moğol saldırıları, Anadolu'daki sosyal ve siyasal canlılık elbette kültürel, felsefi sonuçlar doğurmuştur. Aynı asırlarda Gazzali, İbni Rüşd, Muhiddin İbni Arabi, Ahmet Yesevi, Mevlana, Yunus Emre gibi düşün ve sanat insanların da doğması manidardır. Listenin daha da geniş olduğunu şu sözlerden anlamak mümkündür:

"Mevlana'nın tasavvuftaki gidişatı, sûfinin cezbe zarûretinden başlar, aşk derecesine ulaşır. O, vahdet-i vücût hususunda Muhyiddin b. Arabî ve İbn Fârid'e yaklaşır. Semâ ve onun kemal mertebesine ulaştırmadaki rolü hususunda Gazâlî'ye benzerken, fenâ hususunda ise biraz farkla Hallâc-ı Mansur'a uymaktadır. Ancak Hallâc, fikirlerini insanların tepkilerine aldırmandan açıkça söylerken, Mevlânâ akılların

²⁹¹ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 49, Ankara, 2021.

²⁹² Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 49, Ankara, 2021.

²⁹³ Mehmet Fatih Işık, Dostoyevski'de Varoluşçuluk, İlahiyat Yayınları, S. 53, Ankara, 2021.

kavrayamayacağı tarzda konuşmaktan kaçınır, bu hususları işâret ve remizlerle ehline anlatmak ister ve böylece tepki ve itirazlara fırsat vermez."²⁹⁴

Savaşların, ihtilallerin, darbelerin olduğu çağlarda insana ilişkin düşünceler, varoluş düşüncesinde çözüm arama, insanın kendine dönme eğilimi artar. Mevlana'nın ortaya çıktığı koşullar tasavvuf düşüncesinin ve bu düşünce tarzının edebiyatta, şiirde önplana geçtiği asırlardır. Tasavvuf düşüncesi insanı, varlığı, Tanrı'yı kutsal bir bütün olarak görür. Yaratılan her şey yaratandan dolayı sevgi nesnesi haline gelir. Kişiyi inşa edecek olan yine kişinin kendisidir. İnşa edilen insan varlığı külli varlığın bir parçası olur.

Mutasavvıflar evreni bir bütün olarak görürler. Mevlana da bu bütünün bir parçası olarak, varlığın özelliklerini taşır. Nihayetinde;

*"Türk kültürü ve edebiyatının en önemli simalarından biri olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (1207-1273), Mesnevi, Divân-ı Kebir, Rubâiyât, Fihi Mâfih, Mecâlis-i Seb'a ve Mektubât olmak üzere altı büyük eser bırakmıştır. Bugün eserleri ve fikirleriyle dünyanın ilgisine mazhar olan Mevlâna, hiç şüphesiz büyük bir mutasavvıftır."*²⁹⁵

Yine aynı yerde belirtildiği gibi Mevlana yaşadığı aşkın coşkusunu, ayrılık acıları ve bitmeyen arayış duygusunu tasavvufta bulmuş, düşüncesini de bu noktadan hareketle yazmıştır. Gerçi Mevlana'nın amacı şiir yazmak ya da nesir yazmak da değildir. İçindekini çıkararak varoluşunu gerçekleştirmektir. Bununla birlikte potansiyelini açık etmek için de en uygun formun şiir / mesnevi olduğu söyleniyor. Yine Mesnevi'nin girişinde önsöz babında yazılanlara göre Mevlana, aşık bir ruh durumunun en iyi şiirde dışlaşacağını düşünmüştür. Şiirin en iyi örneği olarak da Mesnevi örnek verilmektedir.²⁹⁶

Abdülbaki Gölpınarlı da Mesnevi için düştüğü şerhte şöyle yazmıştır: "Mesnevi, klasik doğu edebiyatında bir şiir tarzının adıdır. Bu tarzda yazılan şiirlerde, her beytin iki mısraı kafiyevidir; bir beytin kafiye bakımından öbür beyitle uyarlığı yoktur; şiir bu sûretle beyit-beyit sürer ve zaten mesnevî sözünün manası da budur. Uzun süren, bir yahut birçok hikâyelerden meydana gelen şiirlerde kafiye zorluğu yüzünden bu tarz seçilir."²⁹⁷

²⁹⁴ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 114, İstanbul, 2020.

²⁹⁵ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. v, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

²⁹⁶ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. v, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

²⁹⁷ Gölpınarlı A., *Mesnevi I-II. Cilt*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, S. 5, İstanbul, 1981.

Abdülbaki Gölpınarlı da Mevlana ile tasavvuf erenleri arasında bir baē kurmuştur: "Mevlânâ, şeriat tan zerre kadar ayrılmayan bir erendir; onun vahdet anlayışı, herşeyde, Allah'ın kudretini, hikmetini, sun'unu, ltfunu... görmek, bu görüşe, aşk, cezbe ve sohbet yoluyla ulaşmak esaslarına dayanır."²⁹⁸ Mevlana'nın felsefesinde insan, diēer varlıkların ikizidir. Bu yüzden de halden hale geēme potansiyeline sahiptir. Bir kişilikle sınırlanması gerekmez. Tanrı'nın verdiēi akıl sayesinde insan özgürce kimliēini oluşturur. Her kimlik hakta, hakikatte iēkindir. Bütünlük esastır. En tepede ise Tanrı bulunmaktadır. "Böylece sivrisinekten tut da file kadar bütün mahlukat Allah ailesindendir. Hak da ne güzel aile reisi; gnlmzdeki bütün bu gamlar, heva ve hevesimizin, varlıēımızın tozundan, dumanından meydana gelir."²⁹⁹

Benzer bir durum Dostoyevski iēin de geēerlidir. Rus düşünce tarihinde Rus edebiyatının önemli bir yeri var. 13. yüzyıldaki Moēal saldırıları, Rusya'nın siyasal tarihinde önemli kırılmalar yapmıştır. Bu konular ayrı bir yazının tezleri olabilir. Şunu hatırlamakla yetinelim ki, Dostoyevski'nin yaşıadıēı 19. yüzyıla gelirse yazarımızı ortaya çıkaran koşulları görürüz. Dostoyevski Rus edebiyatının en önemli figürlerinden birisidir. Rus edebiyatı deyince Puşkin ve Gogol ismini mutlaka anmak gerekiyor. İlki romantik düzeyde şiirler ve nesirler yazmıştır. Gogol ise realist edebiyatın başılatıcısı olmuştur.

Gogol'n *Palto*'sundan ıktıēını düşünen Dostoyevski gerēekēi çizginin sürdürücüsü olmuştur. Siyasal olarak da 1. Nikolay'ın baskıcı dönemine denk geliyor. Dekabrist isyanı sırasında ise Dostoyevski 4 yaşıında bir çocuktu. Baskı, ihtilal ve isyanların ocuēu olan Dostoyevski'nin genēlik yıllarında ateist, devrimci ve anarşist fikirlere sahip olduēu biliniyor. Radikal Dostoyevski, ilk dönemine uygun iēerikli *Yeraltından Notlar*, *İnsancıklar* vs yazar. Bu tür eserler ile Rusya'da 1864'te kleliēin kaldırılması arasında bir ilişkisi de kurulabilir. İkinci döneminde ise dinsel ve siyasal olarak Rus milliyetēiliēine ve Ordodoks dinseliliēine eēilim göstermiştir.

²⁹⁸ Gölpınarlı A., *Mesnevi I-II. Cilt*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, S. 37 (Roma rakamı), İstanbul, 1981.

²⁹⁹ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, S. 2295, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

Suç ve Ceza, Budala ve Karamazov Kardeşler, Dostoyevski'nin ikinci döneminin eseridir denilebilir. Benzer durumu, yani Mevlana'nın da iki döneminden söz edilebileceğini düşünmek olasıdır. Mevlana ve Mesnevi üzerine bir kitap yazan Güllüce'nin sözleri delil olarak gösterilebilir. Yazara göre "*Mevlana her ne kadar ilk zamanlar bir alim, bir müftü, bir müderris ise de, sonradan onu, Mevlana yapan yıllarda, onu bir sufi, bir mürşit, bir mutasavvıf olarak görmekteyiz.*"³⁰⁰

Mevlana'nın iki dönemi olduğu şuradan da belli ki ilk zamanlarda şiire ve semaya, meyilli değildi. Anadolu Selçuklu Devleti'nin başşehri olan Konya'nın ünlü alimleri arasındaydı. Ders vermek ve halktan öğrenmeyi önemsiyordu. Şems ile tanıştığında Mevlana'da büyük bir değişim ortaya çıktı. Sufi hayatı bu dönemde başladı. İlmi yönelimi de başkalarına kılık kıyafete de yansıdığı anlaşıyor bu durumun. Önceleri giydiği ulema kıyafetleri de yerini derviş gibi giyinmeye bıraktı. Artık ruhi yönü geliştikçe geliyordu.³⁰¹

Mevlana'daki varoluşçu düşüncelerin maddi kaynakları ile Dostoyevski için geçerli olan maddi kaynakları karşılaştırmakta yarar var. Dostoyevski, kuşkusuz ki bir "savaş kültürü"nin içine doğmuştu. Napolyon'un Rusya seferleri yeni son bulmuştu. Bu savaşların Tolstoy'a *Savaş ve Barış* adlı romanı yazdırdığını biliyoruz. Rusya'nın sürekli savaş içinde olması, herşeyin devlet ve toplum için gerekliliği, varoluş sorununu önplana çıkarmıştır.

Benzer bir maddi sürecin Mevlana için de geçerli olduğunu varsayabiliriz. Kısaca söz etmek gerekiyor: "Mevlânâ'nın yaşadığı bu asrı, diğer asırlardan ayıran en önemli özellik, dünya tarihinin akışını değiştiren Moğol istilâsıdır (1218). Moğollar ilk başta, Mevlânâ'nın doğduğu şehrin de bağlı bulunduğu, Harzemşahlar Devletine (1097-1231) saldırmış, dönemin Harzemşah'ı olan Celâleddîn'in Anadolu'ya doğru çekilmesi üzerine, Moğolların Anadolu'ya girmesine zemin hazırlanmıştı."³⁰²

³⁰⁰ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 113, İstanbul, 2020.

³⁰¹ Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 143, İstanbul, 2020.

³⁰² Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, S. 19, İstanbul, 2020.

4.5. Mevlana ile Dostoyevski: Ortak Yanlar ve Farklar

‘Ortak yanlar ve farklar’ diyerek kısa bir açıklama verip tezi bitirelim. Mevlana ve Dostoyevski, ikisi de insanı merkeze alır. İkisinde de insan atıl konumdaki bir taş parçası gibi değildir, insanın amacı vardır, sevinçleri, tasaları vardır. İnsan bu yolu yürürken yolda bunlarla karşılaşır, süreç içerisinde hata yapacak, günah işleyecek dahi olsa bunları da yolun bir parçası sayıp kabul etmelidir. Günahın insana geri dönüşü olan vicdan azabı kişiyi olgunlaştıran bir mertebedir. Ancak *Karamazov Kardeşler* romanında gördüğümüz Svadriyaglov intihar ederek hayatın kendisine vereceği mesajdan mahrum kalmıştır.

Benzer şekilde Mevlana da, intihar fikrine sıcak bakmaz. Bunu söz konusu olacak bir seçenek olarak dahi saymaz. O üzerinde düşündüğü kavramları işlemiştir O yüzden bireyin kendisini imhasını işlememiş, bunu dikkate dahi almamıştır. Hayatın içerisinde çile bile olsa bu çile insanın ruhunu olgunlaştırmakta ve onu Tanrı’ya yaklaştırmaktadır. Her iki düşünür de yaşamın içerisinde gelenleri kabullenme konusunda hemfikirdir. Tanrı - İnsan ilişkisini yansıtmaları bakımından Dostoyevski’nin şu söyledikleri dikkat çekicidir: "(Fyodor Pavloviç Kilisedekilere hitaben): Siz burada lahana yiyerek ruhunuzu kurtarmayı düşünüyorsunuz. Günde birer tanecik kayabalığıyla nefsinizi köreltiyor, Tanrı’yı kayabalığıyla satın almak istiyorsunuz."³⁰³

Dostoyevski, romanlarında ölümü merkeze almaz, onun merkezinde yaşam vardır. Yaşamın içerisinde bireyin kendi anlamlarını bulması, üretmesi söz konusudur. Tabii ki bu süreç toplumsal koşullardan ve çevreden bağımsız değildir. *Yeraltından Notlar*’da karşımıza çıkan ve kendi toplumuna eleştiriler getiren yeraltı adamı, bu durumun açık bir göstergesidir. Dostoyevski, hayatı merkeze alırken insanın burada kendisini seçimleriyle var etmesine odaklanır. Mevlana’da ise yaşam aşkın bir parçasıdır, varlığın tamamı değildir. İki düşünür arasındaki bu farkın sebebi, bu iki düşünürün toplumlarının birbirinden farklı olmasıdır. Bu farklılıkların yanına bir de yetişme koşullarındaki farklılık eklenince her iki düşünür de birbirinden farklı yaklaşmıştır diyebiliriz.

Dostoyevski’nin karakterleri için Tanrı bir arayıştır, aynı aileden gelen karakterler dahi Tanrı konusunda farklı fikirlere sahip olabilirler. Bu durumu *Karamazov Kardeşler*

³⁰³ Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, S. 92, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.

romanından şöyle özetleyebiliriz: İvan Karamazov Tanrı'yı reddeden bir ateistken küçük kardeşi Alyoşa kiliseye gitmektedir. Oranın ateizminden ders almaktadır. Kendi hayat döngüsü düşünüldüğünde ateizmin ve teizmin çatışması Dostoyevski'nin romanlarına da yansımıştır. Fakat Mevlana'da Tanrı'ya olan bakış açısı çok daha farklıdır. Mevlana Tanrı'yı sorgulamaz direkt kabul eder. Allah konusu / kavramı şüphe götürmez bir gerçek olarak *Mesnevi*'de sıklıkla karşımıza çıkar: “*Ey Allah, ey insanı kadim olan, bildiğim de senindir, bilmediğim de.*”³⁰⁴

Mevlana ve Dostoyevski insanı merkeze alırlar. İkisinde de insan atıl konumdaki bir taş parçası gibi değildir. İnsanların amaçları vardır, sevinçleri tasaları vardır ve insan bu yolu yürürken yolda bunlarla karşılaşır, karşılaşmalıdır. Süreç içerisinde hata yapacak, günah işleyecek dahi olsa bunları da yolun bir parçası sayıp kabul etmelidir. Günahın insana geri dönüşü olan vicdan azabı kişiyi olgunlaştıran bir mertebedir. Ancak *Karamazov Kardeşler* romanında gördüğümüz Svadriyaglov intihar ederek hayatın kendisine vereceği mesajdan mahrum kalmıştır. Buna mukabil Mevlana'da intihar fikrine sıcak bakmaz. Bunu söz konusu olacak bir seçenek olarak dahi saymaz. O üzerinde düşündüğü kavramları işlemiştir. Bu yüzden bireyin kendisini imhasını işlememiş, bunu dikkate dahi almamıştır. Hayatın içerisinde çile bile olsa bu çile insanın ruhunu olgunlaştırmak da ve onu Tanrı'ya yaklaştırmaktadır. Her iki düşünür de yaşamın içerisinde gelenleri kabullenme konusunda hemfikirdir.

Mevlana dindar bir varoluşçu olarak görülebilir, yaşamı bir yolculuk olarak yorumlamış ve varış noktasını da Allah olarak belirlemiştir. Varacağı yeri insanın nasıl bulacağını anlatırken kullandığı ifadelerde onu varoluşçuluğa yakınlaştırmıştır. Bu ifadeler didaktiktir, dönem şartları dikkate alındığında bir müderrisin öğretici üslubu kullanması gayet normaldir.

Dostoyevski ise romanlarında didaktik bir üslup kullanmaz, bunun yerine karakterlerin yollarını çizer ve onları izlemeye başlar. Bu düşünüş ve arayışlar üzerinden anlatımını yapar. Dönem koşulları dikkate alındığında her iki filozofun da tavırları gayet

³⁰⁴ Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, Madde, 330, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.

kabul edilebilirdir. Kuşkusuz ki hayatlarını dindar varoluşçuluk alanında tamamlamaları Dostoyevski ve Mevlana'nın ortak noktalarıdır.

SONUÇ

Varoluşçu felsefe, bu tez boyunca gösterilmeye çalışıldığı gibi felsefe disiplinleri içinde en yeni ve canlı disiplinlerden birisidir. Sokrates'ten Kant'a ve Kierkegaard'dan Sartre'a dek çok sayıda düşünür ve filozofu kendi çatısı altında toplamayan bir felsefi daldan / akımdan söz ediyoruz. Üstelik harekete geçirdiği filozoflar bu çalışmada da gösterilmeye çalışıldığı gibi değişik dünya görüşlerine sahiptirler. Öyle ki Kierkegaard, Jaspers ve Marcel gibi teistler yanında Sartre ve Heidegger gibi ateisti de bir araya getirmiştir. Bu düşünürlere göre varoluş, özden önce gelmektedir. İnsan bu dünyaya, kendi iradesi dışında gelmiştir ama kendi özünü oluşturmak onun elindedir. Bu aynı zamanda bir tür felsefi antropoloji olarak da okunabilir. Açıklarken de gösterilmeye çalışıldığı gibi kökleri eski çağlara dek gerilere gitmektedir. Bunun için “kendini bil” idesinin altını çizmek gerekiyor. Burada kendi olarak işaret edilen varlık insanın kendisidir. Bilmek, insanda içkin olanı bilmektir. Varoluş filozoflarına bakılırsa ancak böylesi bir bilme kişiyi özgür kılar. Özgürlük, kişinin varoluşunu gerçekleştirmesi anlamına gelir.

Varoluş felsefesi her ne kadar 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl felsefesi olarak gündemimizde olsa da, bu tezde de gösterilmeye çalışıldığı gibi kökleri Antikçağ'a dek gerilere gitmektedir. Varoluş filozoflarına göre şimdiye kadarki felsefeler esas olarak akıl ve duyum yoluyla dünyayı anlamaya çalışmışlardır. Oysa böylesi bir anlama, karşılığı olan bir anlama olsa bile kesinlikle yetersizdir. Üstelik kesin bilme türünden bir anlayışın kendisi de sorunludur. Bu epistemoloji, varlığı, bilmeyi ve insanı parçalı bir şekilde ele almaktadır. Özne, nesneye uzaklaştırılmış, yabancı bir varlık haline gelmiştir.

Varoluş felsefesi için ancak özne, varlığa içkin olmak kaydıyla anlamlı sonuçlar elde edilebilir. Bu duyguların, tutkuların, teist varoluşçular için inançla ve Mevlana açısından iman'ın da gücüyle söz konusu olabilir. Dolayısıyla nesneyi kavrayan, yalın ve statik bir insandan söz edilemez. İnsan, davranışlarıyla, pasif ve aktif yanlarıyla var olan bir varlıktır. Bu dünyaya atılmıştır ama kendini inşa edecek potansiyele de sahiptir. Mevlana'nın betimlediği insanlar gibi Dostoyevski'nin tip ve karakterlerindeki değişimin motorunu da burada bulmak gerekir.

Sorumlu olma temasını Kierkegaard felsefesinde de bariz bir şekilde görüyoruz. Ona göre hayatın üç aşamasından söz etmek gerekmektedir. İlkinde estetik bir süreç söz

konusudur. Burada kişisel bir sorumluluk vardır. Bencillik de denilebilir buna. Kişisel hazlar, kendini düşünme, soyut hadiseler, seyahat isteği, felsefe ve sanatla uğraşma isteği, bitmek bilmez arzular birbirini izler. Sıkıntının sonu yoktur. Bu sıkıntılı durumdan "sıçrayış" yapan birey, toplumsal bir sorumluluk taşımaya başlar. Başkalarına karşı da etik sorumluluklar besler. Kişi yeni bir "sıçrayış" ile dinsel döneme geçer. Bu üçüncü aşama ise iman aşamasıdır.

Dinsel dönem denilen bu aşamada sorumluluk bilinci Tanrı'ya yönelir. Kişi, özgürlüğünü bu evrede gerçekleştirmeye başlar.³⁰⁵ Mevlana için de benzer bir aşama düşünmek yanlış olmaz. Ona göre hayvan ve insan dünyasında üç varlık biçimi vardır. Hayvanlar, melekler ve insanlar. Hayvanlar akıl taşımaz ve dolayısıyla sorumlulukları yoktur. Çünkü gerçeği göremezler, yanlış yaparlar. Melekler de saf akıldan ibaret oldukları için her şey doğrusuyla vardır. İnsan ise hem doğrudan hem de yanlıştan sorumludur. Seçim yapabilirler.³⁰⁶

Seçim ya da tercih sorunu varoluş felsefesi için son derece önemlidir. İnsan, tam ve bitmiş bir varlık değildir. Varoluş düşünürleri, insanı potansiyel varlığı olarak görürler. Onda insanın her hali vardır. Dostoyevski'nin romanlarında bu halleri sıklıkla izleriz. Bazen bilinç düzeyinde görünür bazen de bilinçaltından seslenir. Yazarın eserlerinde tercih ettiği izimler bile başlıbaşına bir problemdir. İnsanın "yeraltı"ndan konuştuğu olduğu gibi yerüstünden de konuştuğu görülmektedir. Dostoyevski'nin kahramanları aklın ve mantığın tutsağı değildir. Onlar toplumsal doğruların söylediğini yapmazlar. Adeta canlarının istediğini yaparlar. Özerk, kişi ve birey oldukları için suç işlemekten de çekinmezler. Raskolnikov bunlardan yalnızca birisidir.

Mevlana ismi gibi Dostoyevski ismi de, varoluş felsefesini tartışırken bizi edebiyat dünyasına taşır. Edebiyat, sonuçta sanatsal bir aktivite olduğu için burada öznellik önem kazanır. Aynı zamanda metaforlar, çelişkiler, sıkıntılar, acılar insanı besleyen unsurlar olarak anlam kazanırlar. Kesinlik değil de kişiye görelilik önem kazanır. Belirlenmiş olandan ziyade yaşanmışlıklar dikkat çeker. Dolayısıyla *Karamazov Kardeşler* ile Dostoyevski'nin yaşamı arasında, örneğin babasının despotik özellikler göstermesinin bir

³⁰⁵ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 136, İstanbul, 2014.

³⁰⁶ Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, S. 140, İstanbul, 2014.

payı olduğu açıktır. Demek ki yaşamdaki bu negatif özellikler, insanın varoluşunu gerçekleştirmesinde olumlu bir işleve sahip olabiliyor.

Varoluşçu filozoflar gibi Dostoyevski de, insanlığın varlığa uzaklaştığı kanaatindedir. Yalnız dışımızdaki varlık alemine değil, insana karşı da bir yabancılaşma söz konusudur. Varlığın ve insanın, kendi doğalarına yabancılaştığı düşünülür. Dostoyevski'ye göre insanın yerini “insancıklar” almıştır. İnsancıklar dünyasından gerçek insan dünyasına geçmek zorunludur. Ancak böylesi bir geçişle birlikte varlığa temas etmenin de yolu açılacaktır. Yalnızca varlığa dokunan insan özgür ve bilinçli olabilir. Özgürlük ve bilinç, varoluş düşünürlerinde olduğu gibi Dostoyevski ve Mevlana için de merkezi bir özelliktir ve bu şüphesiz ki insanda içkindir. Bu insan, kendini gerçekleştirmeye Sokrates gibi kendini bilmeye başlamalıdır.

KAYNAKÇA

- Abasıyanık S. F., *Lüzumsuz Adam*, YKY, İstanbul, 2002.
- Altıntaş H., Mete M., Batal S., (Editörler), *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Uluslararası Çalışma ve Değerlendirmeler*, Serüven Yayınları, Ankara, 2024.
- Aristoteles, *Metafizik*, Sosyal Yayınları, Çev: A. Arslan, İstanbul, 1996.
- Bektaş G., *Albert Camus ve Varoluşçuluk*, Urzeni Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Blackham H. J., *Altı Varoluşçu Düşünür*, Dost Kitabevi, E. Uşaklı, Ankara, 2005.
- Çevik M., *Mevlana'da Aşk ve Varoluş*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014.
- Çüçen A. K., (Editör), *XX. Yüzyıl Filozofları*, Sentez Yayıncılık, Bursa, 2019.
- Çüçen K., (Editör) *Varoluş Filozofları*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2018.
- Dostoyevski F. *Suç ve Ceza*, İletişim Yayınları, Çev: E. Altay, İstanbul, 2007.
- Dostoyevski F., *Beyaz Geceler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev: B. Zeren, İstanbul, 2019.
- Dostoyevski F., *Budala*, Şule Yayınları, Çev: O. Düz, İstanbul, 2014.
- Dostoyevski F., *Ezilenler*, Kum Saati Yayınları, Çev: M. Bahar, İstanbul, 2003.
- Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2018.
- Dostoyevski F., *Karamazov Kardeşler*, Yordam Kitap, Cilt 1, Çev: L. Soykut, İstanbul, 2019.
- Dostoyevski F., *Ölümler Evinden Anılar*, İş Bankası Kültür Yayınları, Çev: N. T. Taluy, İstanbul, 2021.
- Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Cumhuriyet Kitap, Çev: M. Özgül, İstanbul, 1999.
- Dostoyevski F., *Yeraltından Notlar*, Öteki Yayınları, S. Çev: S. Demirci, İstanbul, 2007.
- Gölpınarlı A., *Mesnevi I-II. Cilt*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981.
- Güllüce H., *Mevlana ve Mesnevi Gerçeği*, Akçağ Yayınları, İstanbul, 2020.

- Gürsoy K., *Varoluş ve Felsefe*, Aktif Düşünce Yayınları, Ankara, 2008.
- Heidegger M., *Nietzsche'nin Tanrı Öldü Sözü*, Asa Kitabevi, Çev: L. Özşar, Bursa, 2001.
- Heidegger M., *Varlık ve Zaman*, Alfa Yayınları, Çev: K. Ökten, İstanbul, 2021.
- Hikmet N., *Mevlana: Bilimsel Gerçekçilik Açısından Varoluş Felsefesi*, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Işık M. F., *Dostoyevski'de Varoluşçuluk*, İlahiyat, Ankara, 2021.
- İsa, *İncil*, Yohanna'dan XII. Bap, 24.
- Kaufmann w, *Dostoyevski'den Sartre'a*, YKY, Çev: A. Göktürk, İstanbul, 2005.
- Kayışlı B., Önal M., “Mevlana’da aşk felsefesi ve kendini gerçekleştirme”. N.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi. 2, 2022, ss. 528-542.
- Kierkegaard S. *Felsefe Parçaları*, TİB Yayınları, Çev: D. Şahiner, İstanbul, 2005.
- Kierkegaard S., *İroni Kavramı*, TİB Yayınları, Çev: S. Okur, İstanbul, 2003.
- Kierkegaard S., *Korku ve Titreme*, Ara Yayıncılık, Çev: N. E. Düzen, İstanbul, 1990.
- Lukacs G., *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı*, Payel Yayınevi, Çev: C. Çapan, İstanbul, 2000.
- Lukacs G., *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* Yordam Kitap, Çev: M. Sert, İstanbul, 2020.
- Mevlana C. R., *Divanı Kebir*, Remzi Kitabevi, Çev: A. Gölpınarlı, İstanbul, 1957.
- Mevlana C. R., *Mesnev-i Ma'nevi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Çev: D. Örs, H. Kırlangıç, İstanbul, 2015.
- Mevlana C. R., *Mesnevi*, Palet Yayınları, Y. Hazırlayan: S. Asker, Konya, 2010.
- Mevlana C.R., *Rübailer*, TİB Yayınları, Çev: H. A. Yücel, İstanbul, 2015.
- Nietzsche F. *Ahlakın Soykütüğü Üstüne*, Gündoğan Yayınları, Çev: A. İnam, Ankara, 2000.
- Nietzsche F., *Ecce Home*, Say Yayınları, Çev: C. Alkor, İstanbul, 1983.

- Nietzsche F., *Şen Bilim*, Afa Kitabevi, Çev: L. Özşar, Bursa, 2003.
- Özlem D., *Yorumbilgisi*, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 1996.
- Romero C. Z., *Simone de Beauvoir*, Alan Yayıncılık, Çev: C. Dövenler, İstanbul, 1990.
- Sartre J. P., *Varlık ve Hiçlik*, İthaki Yayınları, Çev: T. Ilgaz, G. Ç. Eksen, İstanbul, 2011.
- Sartre J. P., *Varoluşçuluk*, Say Yayınları, Çev: A. Bezirci, İstanbul, 2007.
- Sartre J. P., *Yöntem Araştırmaları*, Alan Yayıncılık, Çev: R. Kırkoğlu, İstanbul, 1988.
- Soysal S., *Beauvoir Dersleri*, Belge Yayınları, İstanbul, 2016.
- Tebrizi Ş., *Makalat*, Ataç Yayınları, Çev: M. N. Genç Osman, İstanbul, 2011.
- Topçu N., *Varoluş Felsefesi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2017.
- Troyat H., *Dostoyevski*, Cem Yayınevi, Çev: L. Gürsel, İstanbul, 1973.
- Türkan M., (Editör), *Varoluş Zamansallık ve Başkaldırı, Serüven Yayınları*, Ankara, 2025.
- Türkan M., *Beytulhikme Int J Phil* 11 (4) 2021.
- Türkan M., Sartre’de Kartezyen Düalizm Eleştirisi, *İçtimaiyet*, 8, (1), ss. 180-189.
- Türkan, M. (2022). “Nietzsche'nin "Tanrı öldü" sözüne arka pencereden bakmak: Sevgi dolu bir tanrı arayışı”, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (INIJOSS), 11(2), ss. 527-545. <https://doi.org/10.54282/inijoss.1130269>
- Walicki A., *Rus Düşünce Tarihi*, V Yayınları, Çev A. Şenel, Ankara, 1987.
- Whall J., *Existentialisme’in Tarihi*, Elif Yayınevi, Çev: Onaran B., İstanbul, 1964